

LA FUNDACIÓ DE TARRAGONA EN LA HISTORIOGRAFIA

Josep Maria Recasens i Comes

La fundació de Tarragona a la historiografia

Josep Maria Recasens i Comes

[publicacions]

urv

CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS
I SOCIALS «GUILLEM OLIVER»
DEL CAMP DE TARRAGONA

TARRAGONA, 2016

EDITEN:

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona
Tel. 977 55 8474 · A/e: publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

Cercle d'Estudis Històrics i Socials
«Guillem Oliver» del Camp de Tarragona
L'Arxiu, M2 Espai Tabacalera
Av. Vidal i Barraquer · 43005 Tarragona
Tel. 977 296 230 · A/e: guillemoliver@guillemoliver.com

Primera edició en paper, juny del 2007
Primera edició digital, febrer del 2016

ISBN: 978-84-8424-420-2
DL: T 113-2016

COL·LECCIÓ DEL CEHSGO

Direcció

JORDI PIQUÉ PADRÓ

Consell editorial

JOAN GISBERT CANES

JAUME LLAMBRICH BRULL

JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ

Assessorament lingüístic

ALBA GATELL PANISELLO

Disseny de la coberta

PELE VIADER RAPP

Taula de continguts

PRESENTACIÓ / p. 7

PREÀMBUL / p. 9

INTRODUCCIÓ / p. 15

I. CICLE DE LA HISTORIOGRAFIA FABULOSA (s. xv - xvii) / p. 33

II. ETAPA RENOVADORA (s. xviii)

III. PERÍODE DE LA HISTORIOGRAFIA CIENTÍFICA (s. xix i xx)

EPÍLEG

BIBLIOGRAFIA

ÍNDIX SISTEMÀTIC

Presentació

Sortosament, en Josep Maria Recasens ha sabut trobar un espai prou dilatat en la seva vida —abstraiant-se d'altres qüestions que durant molt de temps li han restat disponibilitat— per poder-se ocupar a aprofundir en el temps, en la història, molt especialment en la de Tarragona, la seva ciutat.

Avui ho fa amb la historiografia com a tema i objectiu: en aquest treball que esteu a punt d'encetar, Josep Maria Recasens afronta la recopilació, l'ordenació i l'anàlisi crítica d'un tema realment complex i, fins i tot, caòtic, del qual s'ha escrit força però se n'ha analitzat poc. És evident que avui, transcorreguts més de cinc-cents anys de la primera historiografia que sabem documentar referida a Tàrraco, s'ha concretat de manera científica tot un procés històric que els erudits de l'època van començar a elaborar a les darreries de l'edat mitjana. Per tant, no es tracta de reconsiderar l'«on som» dels nostres coneixements històrics sinó de relatar ordenadament i d'analitzar per on hem anat passant, generació rere generació, motivació rere motivació, d'aleshores ençà.

És cert que des de la nostra perspectiva —còmoda, perquè altres han aplanat, al llarg del temps, el camí— tot sembla molt més senzill de com ho veieren i interpretaren les generacions que ens precediren. Que la mirada enrere ens produeix, avui, un sentiment que se situa inevitablement entre la ingenuïtat i la incredulitat. Però així és com s'ha escrit la història, i no només a Tarragona, ans arreu, tal com molt bé es va desgranant al llarg dels diferents capítols d'aquest assaig que teniu a les vostres mans. Si el que realment importa és disposar d'una visió global i el més raonada possible d'aquest procés que avui ens sembla difícil de comprendre, també ho és entendre els condicionants —i, bastant sovint, també les motivacions— que van incidir en cadascun dels autors citats en el text. Això és el que s'ha proposat i ha sabut resoldre Josep Maria Recasens: per una banda, identificar cadascuna de les referències historiogràfiques que al llarg del temps, des del Renaixement, han afrontat l'explicació de la fundació de la ciutat i del món, tasca no gens fàcil tenint en compte la gran quantitat de referències existents i llur dispersió bibliogràfica. Per una altra, fer-ne una lectura crítica i en

el seu context —en fer-ho sobre el conjunt i estructurant-ho en blocs temàtics, s’entenen moltes coses que aïlladament seria més difícil—.

Cal dir que, en molts casos, quasi en tots, el treball no aclareix res que no s’hagi anant aclarint abans gràcies als progressius avenços dels estudis històrics. Però ja era aquest el guió: tota ciència requereix el seu procés i sobretot els principis són sempre difícils i arriscats, absolutament vulnerables a la perspectiva que el temps va configurant. És per això, precisament, que el treball de Josep Maria Recasens adquireix un valor preciós: ens permet recuperar els diferents punts de perspectiva que progressivament han anat determinant la reconstrucció del procés històric. I és per això mateix que el nostre judici sobre cadascuna d’aquelles interpretacions ha de ser necessàriament benèvol: malgrat que avui podem considerar absurdes algunes de les explicacions acceptades fermament en èpoques allunyades —perquè de l’avenç de la ciència històrica se’n dedueixen finalment altres claus— hem de pensar, des de la humilitat, que també nosaltres, les nostres generacions, estem explorant i obrint nous camins en camps ben concrets dels quals —per la novetat que representen i per la lògica manca de perspectiva— ens sentim cofois i que d’aquí molt pocs anys, en canvi, mouran fins i tot a la compassió.

Josep Maria Recasens ha afrontat un treball feixuc i complex gràcies al qual, avui, tenim l’oportunitat d’accedir amb una comoditat fins ara impensable a totes les fonts historiogràfiques que s’han referit als orígens de Tarragona. Ens hem de felicitar i agrair-li-ho.

FRANCESC TARRATS BOU

Director del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

Preàmbul

L'objectiu primordial d'aquest assaig és rastrejar en la historiografia com ha evolucionat la problemàtica sobre la fundació i la identitat dels primers pobladors de la ciutat de Tàrraco/Tarragona, i indagar els motius per què un episodi, en aparença només d'interès local, ha estat incorporat a les històries generals. Fixem al segle xv el tret de sortida del rastreig perquè és quan apareix per primera vegada en la historiografia hispànica, la inclusió de la fabulosa fundació de Tarragona per Túbal, fill de Jàfet i nét de Noè, primer home que trepitjà terra ibèrica l'any 143 després del Diluvi Universal.

El difusor d'una llegenda tan fantàstica fou l'humanista i consumat falsificador italià, Joan Annio, de la ciutat de Viterbo (1432-1502), anomenat «El Viterbense», potser amb la intenció de restituir noblesa i prestigi a la ciutat legatària de la famosa Tàrraco —capital de la província imperial romana Hispània Citerior— o potser perquè en el seu temps era la seu d'un arquebisbat històric que es disputava la primacia peninsular amb Toledo i Braga.¹ Sigui com sigui, des d'aleshores són protagonistes de la fundació i d'alguns episodis de la història primitiva de Tarragona fabulosos cabdills mereixedors de figurar a les cròniques i històries de la monarquia espanyola, en els regnats dels ficticis primers vint-i-sis reis d'Espanya que inventà el Viterbense.

Som a l'època de la història fabulosa, introduïda i conreada per erudits humanistes i renaixentistes inspirats per dos nous elements culturals: un coneixement més ampli de la literatura i del pensament clàssic, i un nou ideal de pàtria que prestigiava i ennoblia l'antiguitat de les arrels i les gestes dels herois. A imitació dels escriptors grecs i llatins elaboraven una història literària en la qual predominaven poètiques ficcions i imaginàries llegendes. Altrament, la història s'utilitzava sense escrúpols com una arma de propaganda política amb la intenció d'augmentar l'autoritat de les monarquies absolutes, i historiadors i cronistes al servei d'un monarca no dubtaven a inventar fabulosos orí-

1 Recordem que un renaixentista tarragoní adaptà a Tàrraco una frase en principi dedicada a Roma que diu *Tarraco qvanta fuit ipsa rvina docet*. (Vegeu SERRA VILARÓ, Joan: «Tarraco qvanta fuit...». *Bulleti Arqueològic*, fasc. 31, juliol-desembre de 1950).

gens i donar vida a herois fundadors del llinatge reial,² que procuraven entroncar amb algun personatge bíblic o de la mitologia pagana a fi d'augmentar la fama de la pàtria i enaltir la noblesa i superioritat política del monarca que servien.

Tenint en compte el que hem dit, una bona definició de la història fabulosa seria: la història falsejada d'acord amb un patró prèviament dissenyat, en el qual és essencial la invenció de personatges i fets per a modelar unes arrels històriques ideals i molt antigues. Per exemple, a les històries de la monarquia espanyola s'explica amb faules que els monarques són legítims successors de Túbal, primer poblador i primer rei d'Espanya, i guardadors d'una estructura política i social instituïda per voluntat divina, que obligava els homes a obeir-los.

A la segona meitat del segle XVII aparegueren les primeres crítiques que denunciaven la falsedat d'algunes faules, però ningú s'atreuï a censurar les que es referien als orígens i a una història primitiva vinculada amb la història eclesiàstica. Tampoc s'hi atreviren els il·lustrats, en el segle XVIII, membres o no de les reials acadèmies o de les societats econòmiques d'Amics del País, tutelades per monarques absolutistes. Calgué la revolució científica del segle XIX per posar fi a la història fabulosa. Els avenços de la ciència experimental perceptibles en el segle XVIII culminaren a la primera meitat del XIX amb una revolució tecnològica que arribà a totes les branques del saber humà. En el cas concret de la història anterior a l'aparició de fonts literàries, la investigació directa de vestigis de materials fabricats i usats per l'home substituïren les fantasies especulatives. Aparegueren dues noves ciències per investigar els orígens: la prehistòria i l'arqueologia. En el cas de la fundació de Tarragona prehistoriadors i arqueòlegs no tardaran a substituir el llegendari Túbal per uns pobladors d'origen incert que en temps molt antic —al neolític— es dispersaren per la Mediterrània i deixaren com a empremta del seu geni constructor monuments obrats en sec amb enormes blocs de pedra, dels quals el mur ciclopi de Tarragona n'és un exemple paradigmàtic; i succeí que, atrets pel seu aspecte primitiu, convertiren en un problema internacional la identificació dels enigmàtics constructors del mur i la seva cronologia.

2 DURAN, Eulàlia: *Sobre la mitificació...*, pàg. 8.

Considerant les reflexions exposades, hem seccionat el present treball en tres apartats:

I. Cicle d'historiografia fabulosa (s. xv-xvii)

Incloem en aquest apartat els textos d'escriptors clàssics i de cronistes medievals que constitueixen les fonts de gran part de la historiografia fabulosa.

II. Etapa renovadora (s. xviii)

III. Període de la historiografia científica (s. xix i xx)

Precedeix aquests apartats, a manera d'introducció, un recull de les escasses notícies literàries d'escriptors clàssics referents al poblat preromà de Tàrraco i dels primers temps de la romanització: el controvertit poema *Ora marítima* (s. iv), perquè encara que sigui molt confús i poc fiable se suposa que és el document que proporciona les notícies més antigues d'un discutible poblat preromà situat en algun lloc del tossal que ocupa Tarragona o a prop d'aquest; els historiadors de les guerres púniques, Polibi (~200 - ~120 aC), i Tit Livi (59 aC - 17 dC); els geògrafs grecs Estrabó i Claudi Ptolomeu (90 - 168 dC), que confirmen l'assentament de *kessetans* (cossetans) a les comarques tarragonines; el científic llatí Gai Plini Segon (~24 - 79), conegut per Plini el Vell, autor de la famosa i controvertida frase literària que atribueix la fundació de Tàrraco als germans Escipió, i d'alguns escriptors romanotardans que han transmès llegendes antigues d'origen grec.

La participació de personatges reals o fabulosos i de pobles aborígens o colonitzadors de renom nacional o universal en la fundació de Tarragona (el patriarca Túbal, el semidéu Hèrcules, el rei libi-egipci Taharca, l'heroi grec Teucres, un poble indostànic troglodita, celtes, focens, tirrens/etruscs/lígurs, ibers i altra gent) fa necessari incorporar a l'estricta episodi fundacional dades individuals o col·lectives dels fundadors, el significat de la seva presència, les circumstàncies en què aquesta es produeix, i, sobretot, l'objectiu que l'escriptor pretén aconseguir amb la incorporació del personatge o del poble en qüestió. Posarem un exemple del temps de la historiografia fabulosa: l'honor de ser la primera terra hispànica que trepitjà el patriarca Túbal tenia un significat patriòtic que dividí els historiadors catalans i castellans, de manera que uns sostenien que arribà a les costes catalanes i els altres a les andaluses.

A Tarragona no existeix una historiografia local laica anterior al segle XIX; però excepcionalment comptem amb una magnífica història renaixentista, el *Llibre de les grandeses de Tarragona* de l'erudit local Lluís Pons d'Icart (1518/1520 - 1572). La part més valuosa d'aquesta obra és l'acurada descripció de les restes arqueològiques de la ciutat i de l'entorn, més pròpia d'un arqueòleg modern que d'un curiós «antiquari» de la seva època; però com a historiador, Pons d'Icart és un producte del seu temps i, com a tal, ventila el problema de la fundació de Tarragona sense cap idea pròpia: es limita a exposar les opinions que circulaven entre els erudits i es decanta per la que creu més favorable als interessos de la seva ciutat.

A l'obra de Pons d'Icart, la segueix un gran buit de dos-cents anys en la producció d'història local laica. No obstant això, se n'escrigué d'eclesiàstica (arxiepiscopologia), que té per finalitat enaltir la figura dels arquebisbes i la defensa dels drets jurisdiccionals de l'Església de Tarragona contra les escomeses del poder reial.³ La sequera historiogràfica tarragonina s'acabà entrada la primera meitat del segle XIX, en un moment en què, a Europa, l'escalada de la burgesia impulsava la democratització de l'ensenyament i de la cultura, i feia possible la revolució científica; però a la petita ciutat de Tarragona, mig destruïda durant la Guerra del Francès, les engrunes de l'extraordinari moviment científic europeu arribaren —si és que hi arribaren— descafeïnades per la postura conservadora de l'Església i l'escàs interès de les classes benestants. Gosariem a dir que la sensibilitat d'un grup de la burgesia per un projecte cultural concret la despertà l'explotació de la pedrera del Port, en una vasta zona suburbana que resultà ser rica en restes arqueològiques romanes. En efecte, l'abundància de troballes fou el detonant que motivà la fundació d'un museu i d'una Societat Arqueològica, mentre autodidactes estudiosos aprenien les noves tècniques de recerca i d'estudi *in situ* dels materials que es recuperaven (estratigrafia) i s'interessaven pels enigmàtics orígens de la ciutat. Al meu entendre, la mostra més representativa de la tasca realitzada per aquells inquiets pioners de l'arqueologia i constructors de la història antiga tarragonina són els estudis i les reflexions que ens han deixat Bonaventura Her-

³ Per aquesta qüestió, vegeu DASCÀ, A.; ROVIRA, J. i BARRIACH, J.: *Epítome Historial de Tarragona*. Un resum d'història de Tarragona del segle XVIII per Carles Boni.

nández Sanahuja (1810-1891), Emili Morera (1846-1918) i Agustí M. Gibert (1852-1928).

Ara bé, el factor que estimulà els arqueòlegs autodidactes locals a investigar l'origen de la seva ciutat fou la muralla ciclòpia. Per ells aquest singular monument esdevingué l'eix de totes les teories elaborades per explicar «científicament» la fundació de la ciutat; però curiosament, així que les tècniques de recerca progressaven, la muralla i en conseqüència la ciutat perdien antiguitat, de tal manera que en vint-i-cinc o trenta anys uns ibers del segle v aC (BOSCH GIMPERA: *Problemes d'Història Antiga i d'arqueologia tarragonina*, 1922) desplaçaren els troglodites del neolític (HERNÁNDEZ SANAHUJA: *Historia de Tarragona*, 1892). Però les teories no passaven de ser teories perquè els prehistoriadors i els arqueòlegs les ordien basant-se en l'aspecte extern del monument i amb l'aplicació de l'arriscat i poc científic mètode comparatiu, fins que a la primera meitat del segle xx, Joan Serra i Vilaró, canonge, arqueòleg i tarragoní adoptiu, explorà *in situ* l'emplenament i la tècnica de construcció de la muralla amb el resultat, contra tot pronòstic, que de dalt a baix el monument és obra romana. La sorpresa fou majúscula i difícil de pair pels especialistes perquè desmentia totes les teories proposades, i en l'àmbit local perquè la ciutat perdia la rànica noblesa garantida per l'antiguitat de l'emblemàtic monument. Però els fets són els fets, i encara sort que descobertes arqueològiques d'última hora han confirmat l'assentament d'un poblat preromà a la zona portuària tarragonina que es remunta al segle v aC.

Un dels coneixements que tradicionalment s'ha utilitzat arreu per investigar la identitat de pobladors cronològicament llunyans ha estat l'etimologia, o estudi de l'origen i significat dels mots (en el nostre cas, un topònim). La tècnica d'investigació etimològica també ha evolucionat, de manera que ha passat de la que es fundava en la similitud fonètica, anomenada etimologia popular, a la més moderna o etimologia científica que es basa en l'anàlisi filològic de les fonts i la reconstrucció històrica del mot, és a dir, en la seva evolució fonètica, morfològica i semàntica. En el cas de Tarragona les solucions etimològiques populars o científiques que s'han relacionat amb la seva fundació han estat diverses, i més d'una ha servit de base a una llegenda duradora. La més significativa, que encara mantenien etimòlegs orientalistes del segle xix, la introduí en la historiografia el Viterbense, que afirmava que el mot

«Tarragona» és d'origen hebreu o arameu (la llengua de Túbal) i deriva de Tharacoam que vol dir «ajuntament de pastors».

Al segle xx l'etimologia passà a un segon terme en la recerca dels orígens de Tarragona, però és important saber que els etimòlegs consideren que «Tàrraco» és un topònim fòssil, és a dir, anterior a l'ocupació romana, per bé que d'origen incert. Com a curiositat, però, volem recordar que a principis del segle passat encara es mantenia viva entre la pagesia del Camp la tradició que feia derivar Tarragona de «terra rònega», terra de ruïna, de destrucció. La base d'aquesta etimologia popular és el record conservat per tradició de les múltiples destruccions mítiques o reals que ha patit Tarragona al llarg de la història, i la memòria encara viva dels terribles efectes del setge, l'assalt i l'ocupació en la Guerra del Francès.

És obvi que per fer aquest assaig, en què he treballat principalment amb la consulta bibliogràfica i no amb la recerca del document, de vegades, la localització de determinades obres no ha estat una empresa fàcil. Quan això m'ha succeït, he trobat sempre l'ajut impagable de tot el personal de l'Arxiu Històric de Tarragona, de la Biblioteca Pública de Tarragona i, de manera molt especial, del senyor Esteve Masalles. Entenc que seria un acte d'ingratitude no reconèixer que sense la seva bona disposició dubto molt que hagués pogut escriure aquest modest assaig.

Introducció

Notícies de la Tàrraco preromana en els escriptors clàssics

Creure que un escriptor grec o llatí podia sentir interès pels orígens d'un poblat assentat antigament al lloc que ocupava la colònia romana de Tàrraco seria pecar de pretensions; però tot i això, historiadors, arqueòlegs i lingüistes no han deixat d'investigar les referències geogràfiques i històriques més o menys fiables, els mites i els noms i topònims d'etimologies preromanes que contenen els textos literaris clàssics d'aquell primitiu nucli habitat. Anunciem que en el transcurs d'aquest assaig haurem de referir-nos més d'una vegada a aquests textos i explicar les interpretacions i comentaris que mereixen d'autors que els utilitzen per donar suport a fantàstiques faules o a hipotètiques teories. Per evitar possibles repeticions aquí ens limitarem a exposar-los breument comentats. No obstant això, fem una excepció amb el fragment del periple *Ora Maritima* que descriu el litoral tarragoní, perquè a més de ser escassament citat en la historiografia anterior al segle xx, les polèmiques que genera la interpretació del text tenen en conjunt un caràcter marcadament local.

El controvertit poema *Ora Maritima*

L'*Ora Maritima* és un periple escrit en vers que descriu el litoral marítim de la Bretanya fins a Marsella. L'autor, Ruf Fest Aviè, fou un poeta que visqué a Roma a les darreries del segle iv, en temps de l'emperador Teodosi (379-395). El poema és curiós perquè l'Aviè poeta, i no el geògraf, d'acord amb el gust per les formes arcaïques en voga en l'ambient literari del seu temps, es proposà descriure —amb més intenció literària que respecte per la veracitat geogràfica— el paisatge costaner tal com l'havien vist o descrit, des de la mar, mariners o geògrafs vuit o nou-cents anys enrere. S'ha intentat identificar la font o les fonts antigues que utilitzà Aviè, i destriar-ne les possibles interpolacions posteriors, sense que s'hagi aconseguit. Altrament, el text, a més de ser moltes vegades confús, es contradiu amb fets històrics contrastats per l'arqueologia i altres textos literaris de més solvència;⁴ però cal conside-

4 Per un bon resum de la «problemàtica aviena» i la traducció del periple: RUF FEST AVIÈ: *Periple (Ora Maritima)*. Introducció, traducció i notes de PERE VILLALBA I VARNEDA. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1986.

rar que no seria propi d'un bon poeta sacrificar llicències literàries per a ressenyar descripcions amb la precisió d'un geògraf o d'un matemàtic. Però l'*Ora Maritima* és la primera font literària coneguda que dona notícies geogràfiques i de topònims antics d'una gran part del litoral de l'occident europeu. Per això, agradi o no, no ha quedat altre remei a l'historiador que pretén reconstruir el passat d'alguna zona costanera de les descrites en el periple, perseverar per veure si pot desxifrar-ne el sentit.

Una vegada explicades les dificultats que entranya la interpretació del text del periple, hem de dir que calgué arribar al segle XIX perquè els versos 512-522, reproduïts a peu de pàgina,⁵ que descriuen el litoral comprès entre Salou i Tarragona, vist des de la mar, atraguessin l'atenció d'arqueòlegs, historiadors, filòlegs o simplement curiosos locals interessats per la història antiga de la seva ciutat, i intentessin aclarir-ne el significat.

La primera cosa que constatem és que a la disparitat de criteris en la interpretació del text s'hi suma la de la traducció. Perquè les compareu, donem la versió castellana d'Adolf Schulten (1922), i les catalanes de Pere Villalba (1986) i de Joaquim Icart (1992). Traducció de Schulten:

Despues yacen arenas en grande extensión, entre las que estuvo en otro tiempo la ciudad de Salauris y en donde primitivamente estuvo tambien la antigua Calípolis, *aquella Cal·l·ipolis que por la alta elevación de sus murallas y por sus excelsas techumbres se levantó por los aires, que con el ámbito de su vasto solar tocaba por ambos lados una marisma feraz siempre en peces*. Despues la ciudad de Tàrraco y la sede amena de las ricas Barcelonas, *Ora Maritima*.⁶

Traducció de Villalba:

Després d'això, les arenès s'aclofen en una gran extensió, en les quals s'alçà, temps enrera, la ciutat de Salauris, i també hi estigué, antany, l'antiga Cal·lípolis, aquella Cal·lípolis famosa que, per l'elevada i excelsa alçada de les

5 «Post haec harenae plurimo tractu iacent, / per quas Salauris oppidum quondam stetit, / in quis et olim prisca Callipolis fuit, / Callipolis illa <quae per altam> moenium / proceritatem et celsam per fastigia / subibat auras, quae laris vasti ambitu / latere ex utroque piscium semper ferax / stagnum imprimebat, inde Tarraco oppidum / et barcilonum amoena sedes ditium / nam pandit illic tuta portus brachia / uvetque semper dulcibus tellus aquis».

6 *Fontes Hispaniae Antiquae*. Vol. I, Aviè: *Ora Maritima*, pàg. 150. Publicacions Universitat de Barcelona, 1922. El text en cursiva, segons Schulten, són interpolacions.

muralles i pels seus cims, s'enlairava cel amunt, ella que, amb l'àmbit del seu solar immens, cenyia, per ambdós costats, un estany, sempre fecund de peixos.

Després, la ciutat de Tàrraco i la seu amena dels rics habitants de Bàrcilo, car un port obre allí els seus braços segurs i la terra és sempre xopa d'aigües dolces.⁷

Traducció d'Icart:

Després d'això s'estén una llarga renglera de platges, en les quals en altres temps hi hagué la fortalesa de Salauris, i on també hi hagué antigament la primitiva Cal·lípolis, aquella famosa Cal·lípolis que per l'altura de les seves fortificacions i l'elevació de les seves talaies s'enfilava pels aires; que per l'amplària dels seus entorns estava a trenc d'ona per un costat i altre d'un mar sempre abundós en peixos; d'aquí fou Tàrraco, ciutadella i residència amena de rics naviers, car un port hi obre els seus braços i la terra està sempre amarada d'aigües dolces.

D'aquest text, la qüestió que motivà la polèmica més àrdua fou la localització, si és que existí, de la famosa, i sobretot enigmàtica Cal·lípolis; «aquella Cal·lípolis» que, segons el periple, s'aixecava pels aires a la vora de la mar, rodejada d'altres fortificacions i altívoles torres; i dic «si és que existí» perquè les senyes que dona Aviè per identificar Cal·lípolis encaixen perfectament amb la visió marítima que tingué la ciutat de Tàrraco/Tarragona fins no fa gaires anys. La confusió del text motivà la divisió entre defensors de Cal·lípolis, ciutat situada entre Salou i Tarragona, en algun lloc de la platja de la Pineda, i els que mantenien la identitat Cal·lípolis/Tàrraco. Es pot dir que a cavall dels segles XIX i XX els historiadors locals Bonaventura d'Hernández Sanahuja i Emili Morera i Llauredó posaren les bases d'aquesta disparitat de criteris. En efecte, tots dos coincidien en què Cal·lípolis, paraula grega que significa «bella ciutat», fou una ciutat o fortalesa del segle VI aC; però mentre Hernández l'identificava amb un establiment mercantil focu semblant als d'Empúries i Roses que coexistí amb Tàrraco, a uns sis quilòmetres, a la platja «que arranca de la colina ya dicha [Tarragona] y el cabo de Salou»,⁸ Morera era del parer, compartit per l'enginyer i

7 VILLALBA I BARNEDA, Pere: Introducció, traducció i notes a *Periple (Ora Maritima)* de Ruf Fest Aviè. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1986.

8 *Historia de Tarragona*, pàg. 139-143. També Agustí M. GIBERT: *Ciutats Focenses...* 1900, pàg. 39. Pedro PLANAS: «Importancia histórico-arqueológica de Tarragona...» *Boletín Arqueológico*. Èp. III, núm. 3, 4 i 5, 1921. També hem de sig-

arquitecte també tarragoní, Eduard Saavedra i Moragas (1829-1912), que era impossible que una ciutat com Cal·lípolis s'hagués construït en terreny arenós, entre els aiguamolls i estanys de la Pineda, i la considerava un assentament grec situat a la part baixa del tossal tarragoní, probablement entre el promontori on abans s'alçava el Fortí Reial i la pedrera del port.⁹

Posteriorment, salvada alguna excepció, els hipotètics emplaçaments d'Hernández i Morera han estat el cavall de batalla de tots els intents que s'han fet per desxifrar el sentit dels versos del periple.

L'any 1922 entrà en escena, per la porta gran, l'arqueòleg i historiador alemany Adolf Schulten (1870-1960) amb una edició crítica del periple, on exposà la teoria —acceptada amb escasses discrepàncies pels historiadors d'història antiga del nostre país— segons la qual el poema d'Aviè és l'adaptació d'un original massaliota del segle VI aC, amb interpolacions d'autors dels segles III i de contemporànies a la vida del poeta. Amb relació al fragment tarragoní, Schulten situa Cal·lípolis entre Salou i Tarragona, i creu que la referència «Tarraco oppidum» no és una interpolació sinó que formava part del periple primitiu.

Des d'aleshores les interpolacions, difícils de distingir, constreñeren a desxifrar el controvertit text del periple encara amb més cautela, i en el cas concret del fragment tarragoní, la hipotètica interpolació del topònim Tàrraco reforçà la posició dels partidaris que Cal·lípolis és Tàrraco.

Un d'aquests partidaris, el tarragoní Rovira i Virgili, a la *Història Nacional de Catalunya*, vol. I,¹⁰ vol justificar que els dos noms es refereixen a una sola ciutat amb aquest argument: «És probable, en efecte, que amb el nom de Cal·lípolis, l'autor del periple grec utilitzat per escriure l'*Ora Maritima* designés la ciutat de Tarragona, i que Aviè, sabedor de l'existència de Tàrraco en aquell lloc, interpolés aquest nom, fent que apareguin com dues ciutats allò que només era una ciutat sola». Amb

nificar que, al segle XVI, Pons d'Icart ja es basà en Aviè per afirmar que en temps antic a Salou hi hagué un poblat, i per identificar l'estany que existia en direcció a Tarragona —encara que no tan gran ni amb tant de peix— amb el que menciona el poeta llatí.

9 MORERA: *Geografia de Catalunya. Província de Tarragona*, pàg. 162.

10 *La gran Enciclopèdia Vasca*. Vol. I, 1972, pàg. 563. [Edició facsímil]

això Rovira s'adheria al parer del prestigiós prehistoriador Pere Bosch Gimpera, que sostenia que Cal·lípolis és Tàrraco per la manca de vestigis arqueològics de la suposada Cal·lípolis, per l'insòlit fet que tan a prop de Tàrraco hi hagués una altra ciutat important i perquè la descripció d'una ciutat amb altes muralles, que s'aixeca cap al firmament, s'adapta a una visió marítima de la Tàrraco romana.¹¹

Entre els anys 1950 i 1955 reobriren la polèmica sobre Cal·lípolis tres articles d'autors locals que aparegueren al *Butlletí Arqueològic*. Amb distints arguments sostenien que no es pot identificar amb Tàrraco, però discrepaven sobre l'emplaçament. En el primer article, de l'any 1950, l'arqueòleg Joan Serra i Vilaró (1879-1969) fa notar que Aviè es refereix a «aquella [Cal·lípolis] como desaparecida: ésta [Tàrraco] como existente»; i documentalment demostra que al segle XVI encara existien *stagnum* amb peixos en el paratge de l'entorn de l'ermita de la Pineda, que és on situa Cal·lípolis.¹² En el segon article, publicat l'any 1952, Eduard Serres Sena intenta localitzar l'hipotètic assentament de Cal·lípolis reconstruint el paisatge costaner des de la mar, que és des d'on el descriu el navegant autor del periple. La conclusió que treu Serres és semblant a la de Serra i Vilaró.¹³

I en el tercer article, publicat l'any 1955, José Sánchez Real opina que «Si Callipolis existió independentemente de Tàrraco [...] debe situarse en la extensa zona pantanosa que se extiende desde la desembocadura dels río Llastres al cabo de Salou», o bé caldria creure que fou «el sobrenombre de la ciudad levantada por los romanos [Tàrraco], sin más valor que el puramente calificativo de “ciudad hermosa”».¹⁴ Cal remarcar que Sánchez Real és l'únic autor que proposa un possible emplaçament de Cal·lípolis entre el riu Llastres i el cap de Salou, en el cas que Cal·lípolis i Tàrraco no fos una mateixa cosa.

El darrer comentari publicat sobre la tan controvertida situació de Cal·lípolis ha estat del filòleg i llatísta tarragoní Joaquim Icart i Leonila (1910-1999) en un opuscle titulat *Cal·lípolis fou Tàrraco* (1992). Hi denuncia que des de la divulgació de l'*Ora Maritima* a

11 *Problemes d'història*, 15.

12 «Callipolis» *Boletín Arqueológico*, fasc. 31, juliol-desembre de 1950, pàg. 122-136.

13 «Callipolis» *Boletín Arqueológico*, fasc. 37-40, gener-desembre de 1952, pàg. 13-19.

14 «Callipolis» *Boletín Arqueológico*, fasc. 51-52, juliol-desembre de 1955, pàg. 97-106.

Fontes Hispaniae Antiquae alguns mots en llatí «penso que s'han interpretat indegudament», i proposa la traducció que hem transcrit, de la qual destaquem els últims versos que es refereixen a Tàrraco, ciutat amb un port en plena activitat econòmica (residència de rics naviliers) a prop d'una terra regada per aigües dolces (element hídric propi de la desembocadura d'un riu). El comentari final que fa Icart és: «si Cal·lípolis i Tàrraco no estigueren en un mateix emplaçament, amb el temps es fusionaren i formaren una sola ciutat, *Scipionum opus*, ja que Cal·lípolis *fuit*, havia desaparegut».

Al marge de tot aquest garbuix de teories, una cosa és certa: com ja va assenyalar Bosch i Gimpera, entre Salou i Tarragona no han aparegut restes arqueològiques que provin l'existència d'una ciutat important anterior a l'època romana, i això que en els darrers cinquanta anys s'ha remogut pràcticament tot el sòl. I mentrestant, a la part baixa de Tarragona, a la zona portuària, s'han descobert vestigis d'un modest poblat ibèric dels segles v-iv aC que tampoc no es pot identificar amb l'opulenta Cal·lípolis del periple.

Al capdavant, si meditem una mica, potser haurem de donar la raó a Miquel Tarradell quan fa més de quaranta anys manifestava: «Després d'haver regirat l'*Ora Maritima* del dret i del revés i d'haver passat hores i hores llegint comentaris diversos (que gairebé mai no coincideixen), la reacció més normal és dir: Deixem-ho córrer, tanquem Avienus i no en parlem més».¹⁵

La referència d'Eratòstenes a través d'Estrabó

Estrabó (63 aC? - 19 dC) és autor d'una famosa *Geografia* en la qual dedica el llibre III a la península Ibèrica, indret que mai no visità personalment. A la ciutat de Tàrraco dedica aquest comentari: «Diu Eratòstenes (290 - 215 aC) que Tàrraco té un port, però Artemidor (s. II- I aC) el contradia dient que tampoc hi ha bon lloc per tirar ancles».¹⁶ El comentari és especialment interessant perquè la notícia recollida d'Eratòstenes és l'única informació anterior a l'arribada dels romans que es conserva —excepte la controvertida de l'*Ora Maritima*— referent a un poblat marítim anomenat Tàrraco.

15 *Les arrels*, pàg. 219.

16 *Fontes*, VI, pàg. 234-235.

Tàrraco en els historiadors de la Segona Guerra Púnica

El grec Polibi (200 - 120 aC) i el llatí Tit Livi (59 aC - 17 dC), historiadors de les guerres púniques, narren sense grans diferències l'arribada dels primers romans a Tarragona l'any 218 aC. En resum, segons Livi, Gneu Corneli Escipió desembarcà amb un exèrcit a Empúries, i des d'allí escometé la submissió a Roma de tota la costa fins a l'Ebre, unes vegades renovant aliances i unes altres, establint-les. Fet això, entaulà batalla contra els cartaginesos, els derrotà i s'apoderà de la ciutat de Cissis («et Cissis, propincum castris oppidum, expugnatur»¹⁷). Abans de conèixer la notícia de la derrota de Cissis, Asdrúbal, cap de les forces cartagineses a Hispània, havia travessat l'Ebre amb el propòsit de combatre els romans; però quan s'assabentà de la derrota, torçà en direcció a la costa i no lluny de Tarragona caigué d'imprevist sobre una tropa de soldats i mariners romans i aliats, i en féu una matança.¹⁸ Escipió, conegut el fet, tornà de pressa amb l'exèrcit a Tarragona, castigà alguns prefectes de les naus, i «hi deixà una petita guarnició i amb l'esquadra retornà a Empúries» (hivern, 218 - 217 aC).

Polibi relata els mateixos fets però discrepa de Livi en el nombre de gent que Escipió deixà a Tàrraco per hivernar. No fou una petita guarnició, sinó que el general romà «reuní en un sol cos les tropes terrestres i navals, i establí els campaments d'hivern a Tàrraco, vora de la mar».¹⁹ Això suggereix que aquell hivern, en plena guerra contra un poderós enemic, Tàrraco ja era una base militar ben fortificada; però si el fet s'hagués produït com narra Livi hauríem de pensar en un sistema fortificat encara tan feble que només podia acollir una petita guarnició. Una altra observació a fer és que tan Polibi com Livi citen les tribus o pobles ibèrics dels ilergets, ausetans, lacetans, ilercavons, i altres de pirenaics, però no mencionen els cossetans que, com a pobladors del Camp de Tarragona, no apareixen fins més tard en autors que no pretenen donar informació de la població preromana o dels primers temps de la conquesta, sinó de la situació sociopolítica del seu temps. És el cas de Plini el Vell (~24 - 79), i del geògraf i astrònom Claudi Ptol-

17 LIVI: *Història*, XXI, pàg. 60.

18 LIVI: *Història*, III, pàg. 61.

19 POLIBI: *Història*, llibre III, pàg. 76.

meu (~90 - ~168).²⁰ Tot i això, recordem que a finals del segle III aC es fabricà moneda amb la llegenda «Kese», que segons sembla té un sentit ètnic (moneda dels *kesetans*) i no toponomàstic (moneda de Kese).

Una altra notícia de Livi que ens interessa és el següent succés, datat l'any 218: «Escipió arribà a Hispania amb 30 naus llargues i una gran quantitat d'aprovisionaments. Aquesta flota, formidable per l'acompanyament de naus de transport, fou descoberta des de lluny, i entrà al port de Tàrraco amb gran alegria dels romans i aliats».²¹ Això significa que les flotes romanes que l'any 219 desembarcaven tropes a Empúries per a les operacions militars d'Hispania, al cap d'un any ja fondejaven al port de la plaça fortificada de Tàrraco; però remarquem que cap dels dos historiadors que comentem diu que els germans Escipió posaren els fonaments del poblat on desembarcaren l'any 218, sinó que efectuaren el desembarcament a Tàrraco.

Les discutides frases «Tarraco Scipionum opus» de Plini el Vell i «Tyrrenica propter Tarraco» d'Ausoni

La llargament discutida i diversament interpretada frase de Gai Plini Segon (~24 - 79), conegut amb el nom de Plini el Vell: «Regio cosssetania, flumen Subi, colonia Tarracon, Scipionum opus, sicut Carthago Poenorum»²² («[Després] la regió de la Cossetània, el riu Subi i la colònia Tàrraco, obra dels Escipions, igual que Cartagena ho fou dels púnics») és la referència literària més antiga de les conegudes que, de forma expressa, al·ludeix a la fundació de la colònia romana de Tàrraco; però tot i que, en efecte, la frase es refereix específicament a la fundació de la colònia, durant segles, historiadors i lingüistes han debatut si cal entendre per fundació la creació d'un nou establiment o la iniciativa de dotar un establiment existent dels elements socioeconòmics necessaris per a prosperar i convertir-lo en la ciutat que en temps de Plini era colònia i capital de província. L'argument dels lingüistes a favor de la «conversió» i no de la «fundació» és que Plini no usà, com sembla lògic, la forma *condiderunt* del verb *condere*. La frase de Plini la retrobem en

20 PLINI: *Història Natural*, III, pàg. 21. PTOLOMEU: *Geografia*, VIII, pàg. 3 i 4.

21 *Fontes* III, pàg. 268.

22 *Història Natural*, III, pàg. 21.

Gai Juli Solí,²³ personatge de mitjan segle III sense referències biogràfiques, autor de *Collectarum rerum mirabilium* (De les coses meravelloses del món), una obra escrita utilitzant com a font la *Història Natural* de Plini, i, en menor escala, la geografia de Pomponi Mela *De chorographia*.²⁴ Però igual que Plini, Solí tampoc utilitza el verb *condere* que hauria indicat sense cap dubte que els Escipions fundaren Tàrraco.

Dècim Magne Ausoni (~310 - ~395) fou un poeta i mestre de retòrica de Bordeus, que hem d'esmentar perquè és autor de l'expressió «Tyrrhenica propter Tarraco»,²⁵ famosa perquè alguns autors, entre els quals destaca Adolf Schulten, han volgut veure en l'epítet «tirrènica» el record de l'origen etrusc de Tarragona.²⁶

Fundació mítica de la colònia romana de Tàrraco

L'escriptor llatí Luci Anneu Florus (s. I-II) ha estat identificat, amb reserves, amb l'autor del diàleg *Virgili, ¿orador o poeta?* Establert a Tàrraco, en aquest diàleg dóna notícies geogràfiques i del tarannà dels habitants de la ciutat, però a nosaltres allò que ens interessa és la poètica i mítica narració que fa de la fundació de la «Colonia Iulia Vrbs Triumphalis Tarraco o Tarraconensis» per Júpiter, raptor d'Europa, a vegades identificat amb Júpiter Ammó. El text, traduït per Joaquim Icart, diu així: «Perquè, si pares esment en els seus temples antics,²⁷ és ací on s'honora aquell raptor ornat de corns que, emportant-se'n la donzella de Tir,²⁸ i després d'haver-hi joguinejat per totes les mars, la

23 Citat per CARLES BONI: *Epítome Historial de Tarragona*. Editat i comentat per Andreu Dasca i Rogé, Andreu; Jordi Rovira i Soriano; Francesc Barriach i Molas. (Tarragona: Bib. Tarraconense, 3, 1993, pàg. 39.) Segons els comentaristes, el text de Solí que es refereix a la fundació de Tàrraco és «Carthagine apud Iberos, quae mox colonia facta est, Poeni consederunt, Tarracone Scipiones», i pertany a l'obra *Collectarum rerum mirabilium*.

24 Geògraf llatí del segle I, autor *De chorographia*, una geografia que descriu el món conegut a la seva època. *Fontes Hispaniae*, VIII, pàg. 329.

25 *Parentalia*, XXVII, pàg. 87-89.

26 «Es importante que Tarraco reciba el epíteto de “Tyrrhenica”: recuerdo del origen etrusco de la ciudad, cuyo nombre lo es (véase A. Schulten, “Die Etrusker in Spanien” en *Klio*, XXIII, 1930, p. 369, y su libro *Tarraco*, 1949)» a *Fontes Hispaniae Antiquae*, VIII, 1959, pàg. 381.

27 Clara referència al temple de Júpiter Ammó.

deixà ací, on es quedà, i després, oblidat de la donzella que portava, sobtosament s'enamora del nostre ribatge».²⁹

Memòria de Tàrraco a l'alta edat mitjana

L'*Itinerari* de Benjamí de Tudela

A mitjan segle XII, entre 1159 i 1173, el jueu navarrès Benjamí de Tudela (1130? - 1175?) visità Bagdad, i deixà escrites en hebreu les impressions del viatge en un volum que titulà *Itinerari* o *Viatges* poc conegut fins i tot després de la primera traducció al llatí que realitzà Benito Arias Montano (1527-1598),³⁰ editada l'any 1575 a Anvers.³¹ D'aquesta traducció llatina el cavaller d'origen holandès Henrique Cock, notari apostòlic i arquer de la Guàrdia del Cos Reial, n'extragué un paràgraf que es refereix a la fundació de Tarragona per incloure'l en unes memòries inèdites fins a l'any 1876, que s'editaren amb el títol *Relacion del viaje hecho por Felipe II, en 1585, á Zaragoza, Barcelona y Valencia*.³² El paràgraf en qüestió, traduït al castellà, diu: «Tarragona, antigua ciudad edificada por los hijos de Enoc y de los Griegos: la lindeza de sus edificios no hay en toda España con que igualar, està la dicha ciudad junto a la mar»,³³ i reflexa la profunda impressió que causà a Benjamí tanta ruïna de sumptuosos palaus i temples, de luxoses mansions i riques zo-

28 Segons el mite, Europa, filla d'Agenor, rei de Tir, fou raptada per Zeus transformat en brau. Zeus i Europa tingueren tres fills: Minos, Sarpedó i Radamant.

29 FLORUS, L. Anneu: *Gestes dels romans*. Vol. II. Apèndix: *Virgili, ¿Orador o poeta?*, II, pàg. 9. Fundació Bernat Metge, núm. 214, 1981. [Traducció: Joaquim Icart.]

30 Humanista, eclesiàstic castellà i notable llatí. Participà en el concili de Trento com a teòleg. Fou processat i absolt per la Inquisició, gràcies a la defensa de Juan de Mariana, per editar la Bíblia poliglota d'Anvers o *Regia* (1569-1573) per encàrrec de Felip II. (GEC, vol. 2, pàg. 438.)

31 MENCHÓN BES, Joan; MASSÓ CARBALLIDO, Jaume: *Les muralles de Tarragona*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 1999, pàg. 138. Dóna altres referències de l'*Itinerari* de Benjamí de Tudela, en especial sobre la frase que es refereix a les muralles tarragonines.

32 Editors Morel-Fatio, A-Rodríguez Villa, A. Madrid: Imp. de Aribau y Cia., 1876.

33 COCK, Henrique: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585*. Publicat per Alfredo Morel-Fatio i Antonio Rodríguez Villa a Madrid: Imp. esterotipia y Galv.^a de Aribau y Cia., 1876, pàg. 113.

nes urbanes d'una antiga i gran ciutat, ara deserta i mig sepultada per vegetació de garrigues i alzinars.

Calgué esperar un parell de segles després de Cock perquè algú desenterrés de l'oblit el fragment tarragoní de *l'Itinerari* de Benjamí. Aquest algú fou l'historiador d'història eclesiàstica Enrique Flórez (1702-1773),³⁴ un «innovador»³⁵ que en el volum XXIV d'*España Sagrada* (1759), dedicat a la diòcesi tarragonina, cita Benjamí com un element més a tenir en compte en la controvertida fundació de la ciutat de Tarragona; però contra el que es podia esperar, Flórez no reproduïx el text llatí d'Arias Montano, sinó el de l'historiador, geògraf i teòleg protestant francès Samuel Bochart (1599-1667), que diu «Tarraco ex Anacaeorum et Graecorum aedificiis, nec ulla urbis, similis structurae reperitur in omnibus Hispaniae terris»,³⁶ i tradueix al castellà així: «Tarragona constaba de edificios de Anaceos, y Griegos, sin que huviese otra [ciudad] de semejantes fábricas en toda España».

Ara, qui eren aquests fills d'Henoc capaços d'edificar l'extraordinari mur ciclopi de Tarragona? Flórez els identifica amb els «Anaceos, los más ilustres de los Phenicios», que com que eren molt versats en navegació podien haver fondejat a les costes de la desembocadura de l'Ebre, i haver construït «algunas obras à estilo de su patria». Aquesta suposició és filla de la llegenda que considerava els anaquites (anaceos, hanakim, anaqueus), uns fenicis de constitució gegantina de la nissaga d'Henoc³⁷ —fill de Caïm o de Set— que habitaren a la part muntanyosa de Judà fins que Josuè i Caleb els exterminaren quan Israel començà

34 *España Sagrada*, XXIV, pàg. 66. BOCHART: *Geographiae Sacrae pars prior: Phaleg seu de dispersione gentium et terrarum divisione facta in aedificatione turris Babel; et pars altera: Chanaan seu de coloniis et sermone Phoenicum*. Caen, 1646, 1651 i 1653. Frankfurt, 1674 i 1681.

35 Al segle XVIII eren «innovadors» els investigadors que treballaven amb documentació d'arxiu i no creien en la majoria de faules i mites que s'utilitzaven per a reconstruir la història primitiva.

36 Agustí M. Gibert (1852-1928) copia la transcripció del P. Flores a *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*. Barcelona: Tip. l'Avenç, 1909, pàg. 192.

37 Llibre d'Henoc: escrit apòcrif i anònim (s. II aC). Descriu els viatges extraterrestres del patriarca Henoc, descendent de Set segons el *Gènesi*, i a l'entorn del qual nasqueren moltes llegendes. Exposa per boca d'ell, el que li fou revelat sobre el futur (GEC, vol. 8, pàg. 393).

la conquesta de Canaan.³⁸ Set d'aquests gegants, que tenien fama de ser excel·lents arquitectes, escaparen de la matança i els contractà el rei Proitos de Tirint (Peloponès) per construir els murs de la ciutat.

Al segle XIX es reconegué a Benjamí el mèrit de relacionar la muralla megalítica amb uns primitius pobladors de Tarragona. Per exemple, el text de l'*Itinerari* serví de base a Pascual Madoz (1806-1870) per arribar a la conclusió, després d'un llarguíssim comentari al *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España* (1845-50),³⁹ que els anaquites o fenicis i els grecs establiren a Tarragona una colònia mercantil; i l'enginyer industrial i arqueòleg barceloní Guillem J. de Guillèn i Garcia (1845-1918) atribuï les primitives muralles de Tarragona als anaquites descendents d'Inacus de l'Argòlida.⁴⁰ Però el tarragoní Agustí M. Gibert encara va més lluny: identifica els anaquites amb els pelasgues* i afirma que «els objectes agombolats de les excavacions de Tarragona, de Tirinte i d'altres ciutats de l'Argòlida venen a confirmar-ho».⁴¹ En l'estudi sobre *Les muralles de Tarragona* (1999), els autors Joan Mencion i Jaume Massó citen dues edicions modernes de l'*Itinerari* i en transcriuen el fragment tarragoní. La primera, de principis del segle XX (1907) és de l'anglès M. N. Adler,⁴² que traduïda al català diu: «l'antiga ciutat de Tarragona, amb les seves edificacions de fenicis i grecs. La seva bellesa no es pot comparar amb cap altra edificació de Sefarad. Està situada al costat del mar»; l'altra, molt més recent (1982), és una versió castellana de Juan Ramón Magdalena⁴³ que queda així: «la antigua [ciudad] de Tarragona que era de construcción de cíclopes griegos como no se encuentra nada semejante en todas las tierras de España. Se asienta junto al mar».

38 GEC, vol. 2, pàg. 57. Entr.: *anaquita*.

39 Vol. XIV, pàg. 657-58.

40 *Les héthéns ont-ils colonosé...*, pàg. 39.

41 *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*, pàg. 192.

* PELASG: nom donat pels antics als habitants de Grècia i altres territoris de l'Àsia Menor i de la Mediterrània abans de l'arribada dels hel·lens al territori grec. (GEC, vol. 11, pàg. 416.)

42 *The Itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, traslations and commentary*. Londres, 1907.

43 *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*. Barcelona: Riopiedras Ediciones, 1982, pàg. 54.

Les restes arqueològiques de Tàrraco en els textos àrabs

Els cronistes àrabs no sentien interès pels antics pobladors de la península. En tot cas feien servir la imaginació, que en tenien i molta, per enaltir els seus propis herois (el cabdill Tàric, conquistador d'Hispània, posem per cas) i per descriure la geografia i aspectes de la vida econòmica i social de l'al-Andalus. Ara, en els fragments de cròniques que donen alguna informació de Tarragona hi trobem una mica de tot: al costat del realisme que posa de manifest Yaqut (s. XII-XIII) quan diu que Tàrraco, «la que fou una antiga ciutat a la vora de la mar», havia passat a ser «Tarraqūna, una petita aldea o poble, pròxima a les dependències de Tortosa»⁴⁴ trobem referències de cronistes que expressen amb gran fantasia l'admiració que senten per les ruïnes que contempnen de monumentals i sumptuosos edificis, alguns encara en relatiu bon estat, de l'antiga Tàrraco, i en especial la fascinació que els causava la muralla megalítica, una obra tan poderosa i indestructible que només podia ser obra d'uns pobladors gegantins molt antics.

Així, la crònica d'al Razi (s. IX) defineix Tarragona amb més fantasia que realitat. Diu que «fou un dels llocs més antics que hi ha, amb fonaments molt vells i meravellosos. I té coses que no es desfan en cap temps, per bé que Tàric, fill de Nusayr (Mussa), quan entrà a Espanya, matà la gent i destruí les obres, però no pogué destruir-les totes de tan fermes que les feren».⁴⁵ Però la crònica que combinant fantasia i realitat descriu més extensament l'estat en què es trobava Tarragona abans o en els primers temps de la Restauració és la d'al-Hymiari (s. XV), escrita utilitzant com a font textos d'al-Bakri i al-Edrisi, (traspassats el 1090 i el 1166).⁴⁶ Diu així: «Tarragona és una antiga ciutat que en altres temps fou una de les capitals dels Amalecites. Constantí la col-

44 VIRGILI I COLET, Antoni: «La qüestió de Tarraqūna abans de la conquesta catalana». *Quaderns d'història Tarraconense*, IV, 1984, pàg. 7-36.

45 CODERA, Francesc: «Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana» a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. III, 1909-1910, pàg. 180.

Crònica del Moro Rasis, pàg. 273-274. Versió de l'Ajbar muluk al-Andalus, d'Ahmad ibn Muhammad ibn Musa al-Razi (889-955). Edició de D. Catalán i M. Soledad de Andrés. Madrid, 1975.

46 És la utilització d'aquestes fonts la que permet fixar la cronologia de les descripcions a la segona meitat del segle XI i primera del XII.

locà a la tercera divisió d'al-Andalus i agrupà sota la seva dependència les ciutats d'aquest territori. És construïda a la riba del Mediterrani. Els seus antics monuments continuen al seu lloc sense haver sofert desperfectes. La major part de les seves muralles subsisteixen sense haver-se desplomat. És la ciutat on hi ha més marbre treballat. Les seves muralles són de marbre blanc i negre, i difícilment se'n trobarien d'altres de semblants. Una de les curiositats de Tarragona són els molins construïts pels antics que volten quan bufa el vent i es paren amb ell. La gent versada en llengua llatina conta que Tarragona significa terra semblant a una estança de dimonis. Aquesta ciutat en temps passat era deserta per tal com es trobava en el límit de les possessions cristianes. Hi abunden els arços. Els seus edificis són imponents i ornats amb formosos i bells pòrtics d'una arquitectura tan perfecta que torba l'esperit: avui cap arquitecte no podria construir res de semblant». Continua amb l'anècdota d'uns forasters que visitant les antigues edificacions es perderen quan intentaven sortir, i erraren tres dies abans no trobaren el camí, i acaba amb un record de quan la ciutat era terra de ningú: «Algú sosté que en aquests edificis descobriren cambres plenes de blat i ordi que dataven d'una època agitada. Els grans havien perdut la seva color natural. Aquesta ciutat és teatre de les emboscades preparades pels musulmans que pretenien sorprendre l'enemic, i a la inversa».⁴⁷

És evident que, en rigor, els textos àrabs no són matèria historiogràfica per incloure en un assaig com aquest, però no hem pogut evitar la temptació d'exposar-los perquè, si més no, ajuden a tenir una visió de Tarragona immediatament anterior a la que en podríem anomenar la fundació de la ciutat moderna.

47 AL-HIMIARY: *Kitab ar-Rawd*, pàg. 256-258. Traducció al castellà de María del Pilar Maestro González. València, 1963.

• I •

**Cicle de la historiografia fabulosa
(segles XV - XVII)**

En un intent d'arribar a les arrels dels mites i llegendes amb les quals es construí la fantàstica història primitiva que havia de servir de base a les primeres històries nacionals peninsulars, donem a conèixer els textos d'escriptors clàssics pagans i cristians, que constitueixen les fonts de gran part dels mites i llegendes adoptats per la majoria dels cronistes i historiadors humanistes i renaixentistes peninsulars. Això sense oblidar el paper que jugaren els cronistes medievals en la transmissió d'algunes de les antigues llegendes.

Però si, per estar al corrent de l'origen de la majoria de faules que figuren a la historiografia fabulosa, aquest coneixement és indispensable *per se*; la necessitat d'incloure'l com a introducció d'aquest apartat augmenta pel fet que la majoria de personatges fabulosos a qui s'atribueix la fundació de Tarragona són antics herois de primera magnitud. I, és clar, no podem obviar la notícia de la seva mítica procedència i comentar les seves gestes tal com les presenten les fonts literàries i les modifiquen els historiadors d'història fabulosa.

Les fonts literàries

Clàssiques de tradició pagana

LA GEOGRAFIA D'ESTRABÓ

El grec Estrabó (~63 aC - ~19 dC) és la font més important de llegendes antigues referents a Ibèria. Les seves obres s'introdueixen al nostre país amb els primers corrents humanístics en grec o en traduccions llatines, però fins al segle XVIII, no se'n féu una traducció castellana.

El llibre III de la *Geografia*, dedicat a la península Ibèrica, conté llegendes de diversa procedència, però, per la difusió que tingueren entre els cronistes renaixentistes, destaquen les dels cicles heràclida i troià. En el cicle heràclida, Ibèria és l'escenari de tres dels dotze treballs d'Hèracles: la captura dels bous del rei tartessi Gerió, el combat contra Cèrber el gos de tres caps, i la collita de les pomes d'or del jardí de les Hespèries; i en el troià, relata el viatge de Menelau i Odisseu (a qui una llegenda tardana atribueix la fundació de Lisboa) a Ibèria, on s'haurien establert en el país dels galaics amb els seus companys d'aventures Teu-

cre o Teukros, fill de Telamó i germà d'Aiax, i Amfilocre que hi fundà alguna ciutat.⁴⁸

Destaquem que la llegenda més difosa del món clàssic pagà relacionada amb la península Ibèrica fou la lluita victoriosa que Hèracles mantingué contra el gegant Geriò. Se'n fan ressò, a més d'Estrabó, la Biblioteca Apol·lodor d'Atenes (~180 aC),⁴⁹ els historiadors grecs Diodor de Sicília (s. I aC) i Dionisi d'Halicarnàs (60 aC - 8 aC),⁵⁰ i els llatins Ovidi (43 aC - 18 dC), Pompeu Trogus (s. I), Pomponi Mela (s. I), Justí (~300 dC), Servi Gramàtic (~350 - ~410 dC) i Claudi Claudià (~400 dC).⁵¹ En altres llibres de la *Geografia*, tot i no estar dedicats a Ibèria, Estrabó s'hi refereix en diverses ocasions. Així, en el llibre XI, fa notar que el nom dels ibers de la regió del Pont (actual Geòrgia, Àsia Menor) i el dels d'Hispania coincideix, i suggereix que la coincidència potser és perquè en els dos països hi ha mines d'or;⁵² i en el llibre XV, citant com a font l'historiador i geògraf grec Megastenes (s. IV - III aC),⁵³ diu que el faraó de la dinastia etiòpica Tearkon o Taharka (~700 aC)⁵⁴ navegà fins a les Columnes d'Hèrcules, i que Nabucodonosor II (605 - 562 aC),⁵⁵ rei de Babilònia, per als caldeus més cèlebre que Hè-

48 Llibre III, cap. 4, 3 de la *Geografia*. *Fontes*, VI, pàg. 108. Segons Schulten, Asclepiades «con sus fantasías sobre los viajes de Ulises y otros héroes por España siguió la escuela pergamena de Crates de Mallos», pàg. 225. Sili Itàlic (25 - 101 dC) repeteix l'expedició dels herois homèrics a Galícia, i la de Teucro, fill de Telamó, germà d'Aiax, destacat cabdill grec de la guerra de Troia, a qui atribueix la fundació de Cartago Nova (*Fontes*, VIII, pàg. 226-227).

49 *Fontes*, VIII, pàg. 152.

50 *Fontes*, VIII, pàg. 118 i 128.

51 *Fontes*, VIII, pàg. 131, 353, 387 i 402.

52 Llibre XI, 2, 19. *Fontes*, VI, pàg. 310 i 311.

53 Megastenes, historiador i geògraf grec del segle III aC viatjà a l'Índia (295 aC) per ordre de Seleuc Nikator, primer rei persa de la dinastia selèucida. A l'Índia recollí velles llegendes apòcrifes de viatges a l'Occident. Nabucodonosor II (605-562 aC), el sobirà de Babilònia més important de la dinastia caldea o neobabilònica, destructor de Jerusalem, conquistador de Judea i vencedor dels egipcis.

54 *Geografia*, llibre XV, pàg. 1 i 6. *Fontes*, VI, pàg. 313.

55 Nabucodonosor II, rei de Babilònia (605-562 aC) i el sobirà més important de la dinastia caldea.

racles,⁵⁶ també hi arribà.⁵⁷ Cal que retinguem el nom del faraó etiòpic i el del ja citat grec Teucre entre els personatges llegendaris que cita Estrabó, perquè posteriorment, historiadors i etimologistes, basant-se en l'autoritat del geògraf, els inclouran entre els presumptes fundadors de Tarragona.

LA *HISTORIAE* DE MARC JUNIÀ JUSTÍ / POMPEU TROGUS

Marc Junià Justí (~300) publicà l'epítom d'una *Historiae* universal de Pompeu Trogus (s. I), molt consultada com a font d'història antiga fins al segle XIX. D'Hispania diu que possiblement Teucre desembarcà on es troba Cartago Nova, i la fundà; cita els curetes com a pobladors autòctons de la Bètica, els llegendaris reis Gargoris, Habis i Gerió i els seus germans, i altres mites que durant segles els historiadors han acceptat com a fets reals.

Clàssiques de tradició judeocristiana

LES *ANTIGUITATS JUDAIQUES* DE FLAVI JOSEP

L'historiador jueu romanitzat Flavi Josep (38-100) és autor d'*Antiguitats judaiques*, una història del poble hebreu des del principi del món escrita en grec, treballada essencialment amb dades de l'Antic Testament, llegendes de tradició rabínica, i referències de la *Chaldaica*, un compendi d'història de Caldea de l'historiador d'aquest país, Berosus (330 aC - ?). Les *Antiguitats* de Josep són particularment interessants perquè és la font més antiga de les conegudes que associa Túbal, cinquè fill de Jàfet i per tant nét de Noè, amb el topònim «Ibèria» i el nom «Iber». En efecte, en el llibre I, cap. VII, Josep diu que en un principi els set fills de Jàfet s'establiren a l'Àsia, a les muntanyes del Taure i Amanos, des d'on es dispersaren fins al riu Tanais (Don) i per Europa, i ocuparen terra vàcua fins a Gades. Referent a Túbal, que anomena Tòbel, diu literalment, «Thobelus Thobelis sedem dedit, qui nunc

56 ESTRABÓ: *Geografia*, llibre XV, I, pàg. 6.

57 Tearkon = Teharka, ~690 aC, rei egipci de la dinastia etiòpica que també es creia que havia aconseguit arribar fins a Ibèria. *Fontes*, VI, pàg. 313. GARCIA Y BELLIDO: *España y los españoles*, pàg. 282.

sunt Iberi». ⁵⁸ La traducció catalana podria ser: «Tòbel (o Túbal) donà nom als tobelites (o tubalites) que ara s'anomenen ibers». ⁵⁹ Ara, ¿Josep es refereix als ibers que vivien (i viuen) a la Ibèria caucasiana, actual Geòrgia (Àsia Menor), dels quals parlen Estrabó, Pomponi Mela, i fins i tot el Pare de l'Església Eusebi de Cesarea, o als de la Ibèria dels confins occidentals d'Europa? Josep no ho especifica, i com veurem, d'interpretacions de les seves paraules n'hi ha hagut per a tots els gustos.

LA HISTORIOGRAFIA CRISTIANA (S. III - V)

Els escriptors cristians de l'Imperi Romà començaren a construir una història de concepció universalista que arrenca amb la creació del món, l'origen i dispersió de l'home sobre la terra, i la identificació ètnica dels pobles, amb el propòsit de substituir els mites pagans per una història judeocristiana basada en el Gènesi, i estructurada amb altres passatges bíblics, i llegendes i tradicions extretes de textos antics del poble hebreu.

No obstant això, en la repoblació postdiluviana de la terra, el relat bíblic només diu que el poble jafètic constituït per les famílies dels set fills de Jàfet: Gòmer, Magog, Madai, Javan, Túbal, Mèsec i Tiràs es dispersà «per les illes dels gentils, cadascun segons la seva llengua, segons les seves famílies, entre les seves nacions», però no precisa les terres que ocupà cada llinatge. Llavors, d'on tragueren els exegetes patristics la tradició que assignava a Túbal la repoblació de la terra més occidental del món? Tanmateix a les històries cristianes del segle III ja es nota la influència de Flavi Josep en aquesta qüestió. Per exemple, en una *Crònica* del prevere romà Hipòlit (~156 - ~236), datada entre els anys 234 i 235, es consideren descendents de Jàfet, els ibers d'Hispania i la Lusitània, i de la mateixa nissaga els etruscs, tal com prova la semblança

58 L'historiador del segle XVIII Joan Francesc de Masdéu (1744-1817) traduí aquesta frase per «Tubal fue Padre de los Tubalitas, que ahora se llaman Iberos».

59 *Historia Crítica*, 66. La versió llatina de Josep és la mateixa que hem consultat nosaltres, editada a Lió per Heredes Jacobi Ivinctae, MDLXVI. Al volum de la *Historia Crítica* que hem consultat, dipositat a la biblioteca del Museu Arqueològic, pàg. 66, hi ha una anotació al marge que diu: «No es exacto: Josefo hace derivar de Tubal á los Iberos, pero estos iberos no són los españoles sino los de la Georgia. Léase con detención a Josefo y se verá que en la explicación topográfica se refiere á los Iberos asiáticos.»

—per bé que remota— de les veus Tirrens/Tarraconenses;⁶⁰ però una de les fonts de gran prestigi citada pels escriptors que mantenien que els ibers del Caucas procedien dels de la Ibèria occidental és la *Crònica* del pare de l'Església, Eusebi de Cesarea (260/264 - 340), i en concret el relat que es refereix a la llegendària expedició del rei de Babilònia, més poderós que Hèrcules, Nabucodonosor II (605 - 562 aC): «al país dels libis i al dels ibers, els quals vençuts i abatuts, sotmeté; i una part d'ells els traslladà i establí al costat dret de la mar del Pont a Ibèria» (part de la Capadòcia que llinda amb el Mar Negre o Pontus Euxinus i s'estén fins al Caucas).⁶¹

Caro Baroja suggereix que l'al·lusió de Gades com a lloc més occidental de les terres ocupades pel fill de Jàfet que fa Flavi Josep, podria haver estat la causa que l'exegesi cristiana considerés des d'antic, els ibers de Túbal com els de l'occident d'Europa;⁶² i el mateix Baroja comenta que el primer a mantenir la tesi dels ibers occidentals anteriors als orientals fou sant Jeroni (~342 - 420) en la glossa que fa del Gènesi quan diu que Túbal donà nom als ibers d'Hispania («Thubal, iberi, qui, et Hispani»);⁶³ una tesi, remarca el propi Baroja, que es manté en els

60 *Fontes*, VIII, pàg. 317-318.

61 L'historiador local Bonaventura d'Hernández Sanahuja (1810-1891) opinava que la notícia de la vinguda de Túbal a Espanya té el seu origen en el passatge de Flavi Josep que, com hem comentat, diu que Thobel o Túbal era el pare dels tubalites, que són els ibers; però el passatge, que es refereix al cap. X, vers. 8 del *Gènesi*, és mal comprès i arbitràriament ampliat, i acaba per dir: «es de saber que Flavio Josefo hablaba de los Iberos orientales, no de lo occidentales, y así lo entienden los críticos de más nota. San Gerónimo, comentando el profeta Ezequiel, libros VIII, X y XI, y el Génesis, cap. X, habla también de los Iberos orientales y occidentales, ó sea de los de Georgia y de los de España, como descendientes de la rama de los tubalitas, en lo que San Geronimo dice verdad; pero ni este santo ni Flavio Josefo hablan una sola palabra de la venida de Tubal a España, ni en el contexto de sus escritos hacen la menor alusión a este hecho». HERNÁNDEZ SANAHUJA: *Historia de Tarragona*. Proemi de l'autor, pàg. X. Si hem de creure Caro Baroja, l'opinió d'Hernández Sanahuja denota que passà per alt part d'alguns textos de Sant Jeroni, i potser també que no era un escriptor de «reigambre española».

62 *Las falsificaciones...*, pàg. 58.

63 *Las falsificaciones...*, pàg. 59.

escriptors espanyols «desde San Isidoro hasta los humanistas del siglo XVII». ⁶⁴

Al Baix Imperi Romà, amb el reconeixement del cristianisme com a legítima religió de l'estat per l'emperador Constantí (306-337), en els llibres d'història els mites pagans que explicaven l'origen del món i de l'home se substituïren pels llegendaris episodis del Gènesi i la cronologia judeocristiana. Tot i això, els mítics herois grecs i romans o de països orientals no s'excloueren de la historiografia, però se'ls desposseí de la divinitat, i una vegada humanitzats, no hi hagué inconvenient a atribuir-los noves gestes tan o més fabuloses que les velles. Per exemple, l'incombustible Hèrcules continuà fundant ciutats i reialmes, però deixà de ser un dels primers pobladors humans del món conegut aleshores.

ISIDOR DE SEVILLA (~560 - 636): TRANSMISSOR DE LLEGENDES I TRADICIONS ROMANOPAGANES I ROMANOCRISTIANES

Home de gran erudició i gran prestigi a l'Edat Mitjana. Una de les seves obres més importants és l'*Etymologiarum*, un tractat que s'ocupa d'investigar l'origen dels mots amb la intenció de descobrir-ne el significat, on no hi falta la llegenda de Túbal i dels ibers d'Hispania segons la versió de sant Jeroni, quan es refereix a l'origen dels pobles, i en concret, a l'estirp de Jàfet dispersada per Europa. Textualment diu: «Thubal, a quo Iberi, qui et Hispani»⁶⁵ (Túbal, avantpassat dels ibers, anomenats també hispans), però a aquests primitius ibers occidentals de la nissaga de Túbal no els assigna la fundació de cap ciutat. Tot i això, el prestigi que tingué Isidor a l'edat mitjana en els regnes peninsulars cristians fou decisiu per elevar a la categoria de fet històric la tesi jeroniana dels orígens de la població d'Ibèria. En termes generals el savi sevillà era del parer que no s'han de criticar els historiadors pel fet de contradir-se en la qüestió de l'origen de ciutats perquè la causa de la

64 CARO BAROJA: *Las falsificaciones*, pàg. 59.

65 SANT ISIDOR: *Etimologías*. El paràgraf complet que ens interessa diu: «Thubal, a quo Iberi, qui et Hispani; licet quidam ex eo et Italos suspicentur», (I, llibre IX, 29, pàg. 745) que José Oroz i Manuela Marcos tradueixen així: «*Thubal*, antepasado de los *iberos*, denominados también *hispanos*; no obstante, hay quienes sospechan que de él tuvieron asimismo origen los *italicos*».

disparitat de criteris es troba en la mateixa antiguitat del succés, i dóna com a segures la fundació de ciutats que coneixem per les Sagrades Escripures i per alguns autors pagans. A Hispània atribueix als fenicis la fundació de Cadis; als grecs, la de Zacint (Sagunt); a Ulisses, la de Lisboa; a Annibal, la de Cartagena; als Escipions, la de Tarragona; a Juli Cèsar, la de Sevilla, i a Cèsar August, la de Saragossa i Mèrida.⁶⁶

De la historiografia medieval castellana

A l'alta edat mitjana, temps de monarquies-estat en formació, la noblesa estava més interessada a legitimar i prestigiar els seus llinatges que preocupada a mitificar els orígens. És per això que forjaren herois com per exemple «Don Pelayo» a la literatura èpica castellana, i els «Nou Barons de la Fama», a la catalana. Però ja en el segle XIII, en els monestirs, els cronistes eclesiàstics segueixen la tradició cristiana tardoromana de dedicar el primer capítol de les cròniques a narrar els episodis bíblics des de la creació del món fins a la dispersió postdiluviana dels descendents de Noè, i a atribuir a virtuosos personatges bíblics o mitològics –la vida dels quals adornen amb noves gestes i llegendes– la fundació de la monarquia a la qual serveixen. Amb això també fomenten, potser sense proposar-s'ho, un rudimentari ideal de pàtria.

DE REBUS HISPANIAE DE RODRIGO JIMÉNEZ DE RADA (~1170-1247) I L'*ESTORIA* D'ALFONS X (1221-1284)

Una de les primeres cròniques castellanes escrita amb un sentiment local de pàtria que enfoca, amb extensió, el problema dels orígens amb llegendes captades en fonts romanocristianes és *De rebus Hispaniae* (~1243)⁶⁷ de Rodrigo Jiménez de Rada, arquebisbe de Toledo, de sobrenom «el Toledà», escrita per encàrrec del rei de Castella-Lleó, Ferran III el Sant (1199-1252). Gràcies al prestigi que aconseguí aquesta crònica es convertí en una obra d'obligada consulta a l'edat mitjana i fou referent per a gran part de la historiografia fabulosa renaixentista. L'altra gran crònica medieval castellana, per bé que a l'exterior del reialme

66 *Etimologies*, llibre XV, 1, *De civitatibus*, pàg. 65.

67 Utilitzem la traducció castellana de Fernández Valverde *Historia de los hechos de España* de 1989, pàg. 64-71.

castellà poc coneguda i sense el prestigi de la del Toledà, és la *General e Grande Estoria de Espanna* d'Alfons X, començada vers el 1270.⁶⁸

Basant-se en la indiscutible autoritat de sant Jeroni i sant Isidor, Jiménez de Rada dona per provat que els ibers o hispans descendien de Túbal, i sense indicar-ne la font, introdueix a la llegendària versió de la vinguda dels tubalites a la península dues novetats: la primera és que no fou Túbal sinó els seus fills els que havent recorregut diverses terres en busca d'assentament, es dirigiren a les dels confins d'occident; i la segona, que en arribar a Ibèria s'establiren als Pirineus amb el nom de «cetúbals», derivat del llatí *coetus Tubal* que significa «seguici o acompanyament de Túbal».⁶⁹ A l'*Estoria*, la història de Túbal i dels cetúbals és breu i sense novetats en relació amb la del Toledà.

Els dos autors que comentem posen molt més interès en les gestes de l'heroi Hèrcules perquè, com veurem, el consideren el fundador de la monarquia castellanolleonesa. El Toledà és el primer cronista hispànic que descriu amb detall les accions memorables a la península d'Hèrcules tirinti, nascut 1273 anys després de la confusió de les llengües. L'heroi desembarcà a Cadis i allí construí les famoses columnes; a continuació occí el poderós príncep Gerió que regnava «los tres reinos que ahora se llaman Galicia, Lusitania y Bética; por lo que a este Gerion, que además era fuerte y terrible, tradicionalmente se le describe con tres cabezas», i repartí la part d'Hespèria conquistada entre la gent que l'acompanyava; i, finalment, perseguí el monstre Cacus, mig home mig animal, fill de Vulcà, fins a Itàlia, el trobà a Roma i l'occí. Realitza- des aquestes gestes Hèrcules quedà senyor de tota Hespèria fins que, com deia la tradició, als 52 anys morí cremat viu per la seva muller. En la narració del Toledà es nota la intenció de presentar Hèrcules com un invasor estranger opressor i devastador que conquesta i sotmet Hespèria, poblada d'uns pacífics cetúbals amants de la llibertat, en un clar anunci premonitori de les invasions romana i àrab. També és premonitòria la unificació de Galícia, Lusitània, Bètica, Carpetània i Celtibèria en un sol regne peninsular,⁷⁰ i la cessió del nou regne unificat a Hispà,

68 *Primera Cronica*, 6.

69 Cap. III, 1-5, pàg. 64.

70 Recordem que Alfons X es nomenava rei de Castella, Toledo, Lleó, Galícia, Sevilla, Còrdova, Múrcia, Jaén i l'Algarve.

un «noble al que [Hèrcules] había criado desde la adolescencia», del qual prengué el nom Espanya. Encara que estranger, Hispà, «hábil, valeroso y de estirpe de heroes», representa el monarca fundador de la primera dinastia reial espanyola. A l'*Estoria*, també es dedica a Hèrcules un llarg relat amb la intenció de reivindicar-lo de la crítica que li havia fet el Toledà. Constata que, segons les antigues fonts, hi hagueren tres Hèrcules grecs: els dos primers contemporanis de Moisès, i el tercer, fill de Júpiter de Grècia i Alcmena, «muger que fue del rey Amfitrión [...] fue grand e ligero e muy valient mas que otro omne», és el que construí les columnes, l'autor dels dotze treballs, i el que matà Gerió i Cacus a Hespèria, la conquistà a la força, i hi fundà les ciutats que ja li havia atribuït el Toledà;⁷¹ però tot i que deixà la terra «muy maltrecha y destroyda por la gran guerra que fiziera», i la repoblés d'estrangers (grecs), l'Hèrcules de l'*Estoria* no és un tirà, i se li elogia que nomenés senyor d'Espanya el seu nebot Espan, de qui deriva el nom d'Espanya, persona de grans virtuts que «pobló muy grandes villas e buenas, e fizo labores maravillosas [...] e fue much amado en toda Espanna»,⁷² fins que morí vint anys després de la destrucció de Troia. A més de vindicar la figura d'Hèrcules i de lloar amb vehemència el rei Hispà, fundadors de la primitiva dinastia reial hispànica, l'*Estoria* introdueix nous monarques d'aquesta dinastia i les invasions dels «almujuces», gent d'origen caldeu establerta al nord d'Europa, que durant quaranta anys subjuguà Espanya i convertí Toledo en «cabeça del regno», i la dels flamencs i anglesos que vingueren «con muy grandes navíos» i senyorejaren fins que aparegueren els cartaginesos.⁷³

De la historiografia medieval catalana

Durant l'edat mitjana els cronistes catalans acolliren el *De rebus Hispaniae* com un *best-seller*, potser perquè entre els anys 1267 i 1268, als vint-i-cinc anys d'haver-se escrit, el cronista Pere Ribera de Perpinyà (segona meitat del s. XIII) el traduï al català, i hi introduí alguns fets de

71 Cap. 4-10, pàg. 7-11.

72 *Estoria*, pàg. 8-10.

73 *Estoria...*, pàg. 12-15.

collita pròpia com per exemple la fundació de Balaguer.⁷⁴ De tota manera els cronistes catalans anteriors al segle XV sentien molt més interès pel segon origen de Catalunya (recobrament del territori en poder dels musulmans o, segons els historiadors romàntics, la fundació de la nació catalana) que pel primer, i en tot cas quan s'hi interessaven, es limiten a transcriure la història del Toledà. Un cas que pot servir d'exemple és la *Crònica General de Pere III*.

LA CRÒNICA GENERAL DE PERE III, COMUNAMENT CRÒNICA DE SANT JOAN DE LA PENYA

Es va escriure abans del 1359. En el capítol I, titulat «De la població d'Espanya e per què hac nom així», a pesar que l'autor declari que les fonts són Isidor, Jeroni i molts llibres,⁷⁵ és fàcil comprovar que només és un resum de *De rebus Hispaniae* del Toledà.

En efecte, considera que els ibers de Túbal, altrament anomenats cetúbals, primers pobladors d'Hespèria, entraren pel Pirineu, ocuparen la terra catalana, i en arribar a la ribera de l'Ebre canviaren el nom pel de celtibers. D'aquí ve que la terra que hi ha entre els Pirineus i l'Ebre es digués Celtibèria.

Posteriorment —diu la Crònica— els celtibers poblaren la resta d'Hespèria, i «après de aquesta nació venc Hércules per senyorejar Espanya». Per dur a terme aquest disseny Hércules s'apoderà dels regnes de Galícia, Lusitània i Bètica, una vegada vençut i occit el príncep Gerió que hi regnava; occí el gegant Cacus, sotmeté els celtibers, i fundà

74 CORTADELLA I MORRAL, Jordi: *La història antiga i la historiografia catalana*. (Citada per ALCOBERRO, Agustí: *Pere Miquel Carbonell. Cròniques d'Espanya*. Edició i fonts, p. 115). Habitualment anomenat Pere Ribera de Perpejà per mala interpretació d'un passatge de Nicolás Antonio (Coll i Alentorn, M., art. a la GEC, vol. 12, pàg. 585).

75 Cap. I, pàg. 19-20. El capítol comença així: «Segons que havem llest en molts llibres, lo primer hom que es poblà en Espanya hac nom Túbal, del qual eixí la generació dels íbers, així com açò dien Isidoro et Jerònim, e foren nomenats per lo nom de Túbal, cetúbals», edició d'Amadeu-J Soberanas Lleó. Sobre la influència de sant Isidor i Jiménez de Rada en altres obres historiogràfiques medievals de la Corona d'Aragó que són manuscrits inèdits, vegeu CORTADELLAS I VALLÈS, Anna: *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*. Barcelona: Curial EC, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

les mateixes ciutats que li havia atribuït el Toledà, més les de la Seu d'Urgell i Osona a Catalunya. Per últim, Hèrcules abandonà Hespèria i cedí el reialme peninsular a Hispà, de qui agafà el nom Espanya. La *Crònica* també extreu del Toledà la llegendària fundació de Barcelona per la tripulació d'un dels nou vaixells que Hèrcules envià a Espanya i desembarcà a la costa de Celtibèria (els altres vuit navegaren fins a Galícia), «On ell edificà una ciutat la qual apellà Barcenona [...] per tal com fo poblada de les gents de dita novena barca».

HISTÒRIES E CONQUESTES DELS REIS D'ARAGÓ E COMTES DE BARCELONA DE PERE TOMIC (?-1481)

És una història general de Catalunya que comença amb la creació del món i acaba en els primers temps del regnat d'Alfons el Magnànim. Enllestida l'any 1436, es considera un producte del darrer representant de la historiografia medieval catalana. Se'n coneix un manuscrit del 1438, però no s'edità fins l'any 1495 a Barcelona, quan l'autor ja havia mort.⁷⁶ És remarcable que l'èxit editorial el convertís en el resum d'història de Catalunya més divulgat.⁷⁷ Tomic és el darrer historiador català que utilitza com a font principal «lo gran Archabisbe toledà, que molt treballà en scriure veritat de les històries spanyoles»⁷⁸ per explicar els orígens. Així ho confessa en el capítol cinquè de les *Històries* que tracta de «Com los descendents de Jàfet poblaren Hispanya segons alguns savis philosophs han scrit, en especial lo gran Archabisbe toledà.»

Tot i considerar-se seguidor del Toledà, Tomic introdueix novetats en la història primitiva de Catalunya. Una és que la primera ciutat que fundaren els cetúbals quan s'assentaren en territori català fou Amposta; i una altra que a més de Barcelona atribueix a Hèrcules la fundació de les ciutats de Tarragona i Manresa.⁷⁹ A més, en la narració de les aventures d'Hèrcules a «Hispanya» discrepa del mestre en l'episodi de la fundació de Barcelona i, tot i acceptar que exterminà els cetúbals, no

76 BAGUÉ, Enric: *Introducció a Grabiell Turessell: Recort*, pàg. 6.

77 Es reedità els anys 1519, 1534, i modernament el 1886, 1970 i 1990. (DURAN, Eulàlia: «La difusió de l'obra de Pere Tomic: edicions i manuscrits» a *L'Avenç*, núm. 165, desembre de 1992, pàg. 32-34.

78 *Històries e conquestes...*, pàg. 13.

79 *Històries e conquestes...*, pàg. 14-18.

para de lloar-lo (el qualifica de magnífic i insigne baró), però no li atorga l'honor de ser el fundador de la monarquia hispanocastellana.

Hem de remarcar que Tomic fou el primer historiador que atribueix la fundació de Tarragona a «aquell magnífic e insigne baró appellat Hércules». Descriu com vingué a la Celtibèria amb un gran exèrcit grec de cavalleria, escometé moltes proeses, i edificà diverses ciutats, entre altres la de Barcelona i la de Tarragona que «intitulà del seu nom, dihenli Arcana»; nom que la ciutat mantingué mentre estigué en poder dels grecs descendents d'Hèrcules, però quan els romans s'apoderaren d'Hispania, hi enviaren per a governar-la un baró anomenat Bara, el qual fixà la residència a la ciutat d'Arcana, i li canvià el nom pel «que vuy ha».⁸⁰

La llegenda heracliana de la fundació de Tarragona, la copià literalment de Tomic, el ciutadà honrat de Barcelona Gabriel Turell en una obra que titulà *Recort* (acabada l'any 1476), que no és més que una refundició de *Les històries e conquestes*. El mateix any 1476, el jurisconsult Joan de Socarrats a *In tractatum Petri Alberti... de consuetudinibus Cathaloniae inter dominos et vassallos*, no publicat fins el 1551, admet que Túbal i la seva gent foren els primers pobladors d'Hispania, però creu que fou Hèrcules, noble grec, fill de Júpiter i Alcmena, qui al cap de 1202 anys de la creació del món dominà tota la península i edificà diverses ciutats, entre d'altres la de Tarragona («Therraconam civitatem aedificavit»)⁸¹.

La fundació de Tarragona en la historiografia humanista catalana

L'humanisme fou un corrent intel·lectual que aparegué al segle xv a Itàlia, i preparà el gran canvi cultural del Renaixement. Els erudits humanistes es consideraven intel·lectualment superiors als del període obscurantista medieval, superioritat que es fonamentava en el major coneixement dels autors clàssics, de la gramàtica llatina, i d'una tècnica

80 *Històries e conquestes...*, pàg. 15 i 20.

81 Pàg. 343. Més endavant, a la mateixa pàgina, atribueix l'edificació de Tarragona a Escipió l'Africà: «Et hic Scipio Terraconam civitatem aedificavit».

—mètode filològic—⁸² que permetia als historiadors definir les fonts clàssiques i facilitar-ne la relectura una vegada alliberades de les contaminacions medievals. És amb aquests principis que els erudits humanistes es proposaren imitar els antics, però no per mitjà d'imitacions mecàniques, sinó creatives. Sembla que el nou corrent intel·lectual precursor del Renaixement havia de renovar la història primitiva medieval, que podríem definir com una història llegendària escrita bàsicament en monestirs, que havia de respectar el doble principi de començar amb la creació del món, segons els textos bíblics interpretats pels Pares de l'Església i de mantenir que l'antiguitat dels fets i l'heroisme dels personatges, per regla general bíblics o mitològics, augmentaven la noblesa i el prestigi dels orígens. Però, el gust per mites i llegendes, la fidelitat als valors d'antiguitat i heroisme, i la propensió a inventar fantàstiques etimologies simbòliques no s'alterà en la historiografia humanista ni en la renaixentista. Assenyalem que en aquest context els humanistes reduïren la importància que Jiménez de Rada havia donat a la figura d'Hèrcules i com a contrapartida posaren els fonaments a la institucionalització de les tradicionals llegendes basades en el Gènesi. Per exemple, l'humanista precoç Alonso Tostado (1400/1409 - 1455),⁸³ bisbe d'Àvila, a «Comentaria in Genesim» que formen part d'uns *Comentaris als Llibres Sagrats* en 21 volums, seguint la tradició medieval, exposa amb molt de detall l'arribada de Túbal als Pirineus i la repoblació del territori situat al nord de l'Ebre que es digué Celtibèria, nom format, com sabem, de Túbal i d'ibers,⁸⁴ però gairebé no s'interessa per

82 Del mètode filològic ens interessa tenir present la seva aplicació en els topònims mitjançant l'ús de l'«etimologia gramatical» contraposada a l'«etimologia simbòlica» que caracteritzà els autors medievals. Més endavant quan comentem l'obra de Pere Miquel Carbonell, insistirem en aquest tema.

83 Castellà de Madrigal de la Sierra (Àvila). Estudià a Salamanca dret, teologia i grec. Residí una temporada a Catalunya i el 16 de febrer 1444 prengué l'hàbit de novici a la Cartoixa d'Scala Dei, que es veié obligat a deixar quan abandonà l'estat eclesiàstic. Fou del Consell de Joan II de Castella, el qual suplicà al Papa que nomenés Tostado bisbe d'Àvila, gràcia que el Sant Pare concedí l'any 1449 i l'agraciat conservà fins a la mort. Tostado fou autor d'uns *Comentaris als llibres sagrats*, en 21 volums.

84 *Comentaria in Genesim*. Cap. X: «De generationibus filiorum Noe, et de divisione regionum, primo Iaphet, et filiis eius, et regione ipsorum ultimo de Sem», pàg. 51.

Hèrcules; i Robert B. Tate remarca que, a la Corona d'Aragó, mostren una actitud hostil contra l'heroi grec, el català Joan Margarit, bisbe de Girona (1422-1484), i el cronista cistercenc aragonès Gauberto Fabricio de Vagad (s. xv): Margarit el considera un lladre pirata i Vagad tracta el seu nebot i protegit Hispà, de delinqüent de la nissaga d'un infame pirata.⁸⁵

En el *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i Pau (1422-1484)

Joan Margarit ens interessa particularment perquè en una història antiga de la península Ibèrica: *Paralipomenon Hispaniae libri decim*, probablement escrita entre 1472 i 1483, i editada el 1545,⁸⁶ s'ocupà dels orígens de Tarragona amb una metodologia avançada al seu temps. Margarit més que historiador era filòleg i, més concretament, etimòleg. Per això al comentar encara que sigui superficialment un aspecte de la seva obra és convenient tenir present que, en la història escrita, l'etimologia dels noms geogràfics, històrics i genealògics, sempre ha estat un instrument essencial per identificar personatges o ètnies, més o menys fabulosos, fundadors de pàtries, monarquies, ciutats i llinatges. Però per trobar el significat de topònims i antropònims, els autors clàssics i medievals no investigaven els elements morfològics sinó que es guiaven per la semblança fonètica de noms homònims o homòfons, i per aquest procediment articulador de les anomenades etimologies populars s'arribava sovint a fantàstiques o ridícules conclusions.⁸⁷ Així, Tomic, a *Històries e conquestes*, sosté que Sevilla s'anomenà Hispalis perquè la ciutat estava envoltada de pals; que Toledo prengué el nom dels fundadors, dos cavallers romans que es deien Tol i Ledo, i que el nom actual de Lleida, fundada per Juli Cèsar, significa cap de lleis.⁸⁸ En canvi, en la recerca dels orígens, l'etimologista Margarit prefereix les motivacions etimològiques a les elucubracions històriques i s'aplica a distingir

85 TATE, R. B.: *Mitologia...*, pàg. 23-24.

86 En tot el que es refereix a Joan Margarit, seguim l'obra de Robert B. TATE: *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*. Barcelona: Curial. 1976; i, de manera especial, el capítol que estudia Margarit com a historiador.

87 PERICAY, Pedro: *Tarraco: historia y mito*, pàg. 35 i s.

88 TATE, R. B.: *Joan Margarit*, pàg. 247.

els noms d'origen grec dels d'origen llatí, i a identificar els topònims d'un territori pel procediment de seguir-ne la història i relacionar-los amb el lèxic del grup ètnic que l'havia ocupat o l'ocupava, i els antropònims dels seus dirigents i llurs activitats.⁸⁹ Altrament, considera que havien estat les onades de colonitzadors que amb llurs llengües fixaven la toponímia del país que ocupaven, i especifica que, amb anterioritat als romans, a la península Ibèrica hi hagueren set invasions: cetúbals, igletes, sicans, ibers (procedents de l'Ibèria asiàtica), celtes, grecs i cartaginesos.

És obvi que en una obra de les característiques del *Paralipomenon* no podien faltar les al·lusions als orígens de Tarragona. Margarit fou un dels primers que refusà l'etimologia *terram agonum* (terra de lluites, de batalles) > *Tarraconem*, al·legant que es tractava d'una etimologia híbrida,⁹⁰ i establí que Tàrraco, forma primitiva de Tarragona, és un substantiu d'origen grec, per la qual cosa és increïble que els romans fundessin la ciutat, i li possessin un nom grec;⁹¹ i pel mateix motiu considera falsa l'opinió de sant Isidor que atribueix la fundació de la ciutat als Escipions, i fa derivar el topònim Tàrraco de *terram agonum*. Margarit explica que sant Isidor s'equivocà perquè havia cregut que Tàrraco és un substantiu de la segona declinació que fa l'acusatiu amb la forma *Tarraconam*, quan en realitat és de la tercera, d'origen grec, que el fa amb *Tarraconem*, tal com ho escriuen Ptolomeu i Plini.⁹² Una vegada establert l'origen grec de la ciutat primitiva proposa l'etimologia *Tarragona* > *Terra Acon*, i com a possibles fundadors de la ciutat els acontins, una tribu tíria de la ciutat d'Acon que, conduïda per Hèrcules, s'establí al lloc que ocupa Tarragona.

A Cròniques d'Espanya de Pere Miquel Carbonell (1434-1517)

El barceloní Pere Miquel Carbonell, reialista fervent com Margarit en les crisis que agitaren Catalunya a la segona meitat del segle xv, fou

89 TATE, R. B.: *Ibid.*, pàg. 245.

90 TATE, R. B.: *Ibid.*, pàg. 247. Font: VALLA: *De rebus a Ferdinando*, edició Schot, *Hispaniae Illustratae*, I, pàg. 731.

91 TATE, R. B.: *Ibid.*, pàg. 249.

92 TATE, R. B.: *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo xv*, pàg. 147.

arxiver reial nomenat per Joan II i historiador oficial de Ferran II. Entre 1495 i 1513 va escriure unes *Cròniques d'Espanya* que comprenen des dels temps primitius fins a la mort de Joan II. S'imprimiren l'any 1547, però probablement els capítols d'història antiga, que són els que ens interessin, els acabà vers el 1497 aconsellat pel seu cosí Jeroni Pau (?-1497), segons explica el mateix Carbonell.

Tots els indicis apunten que el patrocinador de les *Cròniques* fou el monarca Ferran II, desitjós de disposar d'una història oficial de Catalunya entesa com a arma política d'exaltació dels interessos reials, i potser fou per la seva condició d'historiador polític que Carbonell s'esforçà més a construir un entramat ideològic amb llegendes i símbols per consolidar els fonaments del naixement medieval de Catalunya, que per explicar-ne els orígens primitius.

En realitat, la història primitiva de les *Cròniques* és una crítica violenta contra els mites i llegendes medievals que s'exposen a la *Crònica* de Tomic. Així, Carbonell no creu que Túbal hagués estat a Espanya perquè «encara que en lo *Gènesi* se liga Túbal ésser fill de Japhet, no·s lig, però, que en lo dit *Gènesi* de dit Túbal prengué el nom Ibèrie, ne és versemblant, car Túbal s'escriu ab «t» e Ibèria ab «i» latina, e no·s diu Tibèria».⁹³ En la seva opinió, la terra que els grecs anomenaven Ibèria era una regió d'Àsia que poblaren descendents de Jàfet conduïts per Júbal, i aquests ibers asiàtics foren els que vingueren a Espanya, i donaren nom al riu «Ibero» topònim del qual prengué el nom la península. Considera una invenció desafortunada la fundació d'Amposta i l'existència d'una Celtibèria primitiva, perquè els celtes foren un poble de les Gàlies que passaren els Pirineus i es mesclaren amb els ibers «molt après de més de mil anys». Sobre la fundació de Tarragona, Carbonell critica la solució etimològica de Tomic, que l'atribueix a homes «de Ter e de Osona». «És cosa de riure» diu, «car Ter, *apud latinos*, ha nom Ticher, e, Ausona, Ausa; tampoc creu que l'edifiqués Hèrcules «com se diu per los idiotes», sinó Teucer, grec, segons uns, i segons altres, els germans Escipions. Desmenteix que els romans despoblessin la ciutat, però sí que la destruïren el vàndals, com diuen Eusebi i altres autors.⁹⁴

93 *Cròniques d'Espanya*. Volum I. Primera part, cap. I, pàg. 174.

94 *Cròniques d'Espanya*. Volum I. Primera part, cap. I, pàg. 178.

Carbonell encara és més crític amb Hèrcules. Es pot dir que depura la versió medieval de les gestes hercúlies a Ibèria, i en particular la de Tomic. Admet la seva estada a Hispània tal com escriuen Estrabó i Eusebi de Cesarea, però no creu que hi edificués «moltes insignes ciutats e viles» i titlla de faula la història de les nou barques que relaciona Hèrcules amb la fundació de Barcelona, i, per últim, li sembla un error creure que Hèrcules o Hispà morissin i els enterressin a Barcelona, ciutat que encara no existia.⁹⁵

El boom de la historiografia fabulosa (s. XVI-XVII)

En el preàmbul hem definit la història fabulosa com una història falsejada d'acord amb un patró prèviament dissenyat, en el qual és essencial la invenció de personatges i fets per modelar unes arrels ideals i molt antigues, i hem afegit que les monarquies absolutes l'usaven sense manies com a arma de propaganda política.

En aquesta falsa història es donava gran importància als orígens, que per ser totalment desconeguts es podien construir de dalt a baix a gust de l'autor. En el cas de la monarquia espanyola els orígens i la història anterior a les invasions cartaginesa i romana havia d'encarnar una nació-estat ideal governada per prínceps sobirans des del temps de Túbal, primer rei, amb una estructura socio-política ordenada per Déu que, com manifestava Esteve de Corbera, exigia als homes tenir reis a qui acudir «con sugesión y obediencia [...]. No digan que [els primers espanyols] no tuvieron reyes, porque es como decir, que no fueron hombres, sino brutos. Es negar las fundaciones de lugares antiquísimos de quella edad, y derribar todas las historias que les refieren».⁹⁶ Sobre aquestes bases, l'historiador havia de demostrar amb una narració sense esclatxes que aquells monarques antics eren els avantpassats dels actuals legítims reis d'Espanya.

95 *Ibid.*, pàg. 177-179.

96 CORBERA, Esteve de: *Cataluña Ilustrada*, pàg. 142.

L'apòcrif *De Hispanis* de Joan Anno de Viterbo (1432-1502)

L'any 1498 s'imprimí a Roma un volum en llatí titulat *Comentaria Antiquitatum*,⁹⁷ que contenia textos d'història antiga poc coneguts, escrit pel frare dominicà Joan Anno, natural de la ciutat de Viterbo. L'obra es divideix en XVII llibres. El llibre XII, titulat *De Hispanis*, és ni més ni menys que una història primitiva d'Espanya escrit en forma d'annals, que, segons l'autor, té per font principal els fragments conservats de la *Chaldaica*, un resum d'història de Caldea escrita en grec al segle IV aC, per l'historiador i geògraf babiloni Berossus, i com a fonts secundàries els clàssics Estrabó, Diodor de Sicília, Plini, Flavi Josep i l'historiador cristià Eusebi. Però en realitat el *De Hispanis* és una història apòcrifa i fantàstica que, per primera vegada, dona a conèixer amb detall la cronologia, el nom, la genealogia i les gestes d'uns fabulosos vint-i-quatre reis, que començant pel conegut Túbal i acabant amb un tal Abidis, regnaren a Hispània els 1096 anys compresos entre el 2008 de la creació del món (143 després del Diluvi), i el 912 aC, any en què s'inicià la invasió cartaginesa.⁹⁸ També es donen notícies aïllades

97 El títol complet és *Commentaria super opera auctorum diversorum de antiquitatibus loquentium*. Primera edició de 1498.

98 NOM, ANYS DE REGNAT I FETS MÉS IMPORTANTS DELS 24 REIS FABULOSOS DE L'ESPANYA PRIMITIVA, CREATS PER ANNIO DE VITERBO

Túbal. Cinquè dels vuit fills de Jàfet, arribà a Hispània per mar al capdavant d'una expedició d'armenis i caldeus, 143 anys després del Diluvi, i 2174 aC. Com que era ric en ramats de bestiar, l'anomenaven Túbal Tharacon que en arameu significa «congregació de pastors». Se li atribueix la fundació de Tarragona i de Sagunt. Regnà 155 anys.

Iber, fill de Túbal. Succeí el seu pare l'any 299 després del Diluvi, 2016 aC, i 156 abans de la fundació d'Espanya. D'ell prové el nom ètnic «iber» i el topònim «Ibèria». Regnà 37 anys.

Iubalda, que significa savi, fill d'Iber. Començà a regnar l'any 336 després del Diluvi. Regnà 64 anys.

Brigus, fill de Iubalda. Nom que en arameu vol dir «castell». Fou un gran fundador de poblacions fortificades. Començà a regnar l'any 400 després del Diluvi. Regnà 52 anys.

Tagus, fill de Brigus. Donà el nom al riu Tajo, ric en peix i arenes auríferes. Començà a regnar 452 anys després del Diluvi. Regnà 30 anys.

de la Hispània d'aquest període en els llibres XI i XVII del *Comentaria Antiquitatum* atribuïdes al grec Megastenes (s. III aC) i a l'egipci Manethó (s. III aC). Annio, altrament conegut com el Viterbense, dedicà aquest llibre d'història antiga als Reis Catòlics, amb la qual cosa asse-

Betus, fill de Tagus. Donà nom a la Bètica, fèrtil país on Homer situà els Camps Elisis, el qual, modernament, fou netejat d'impis pels reis Ferran i Isabel. Començà a regnar l'any 482 després del Diluvi i el 1835 aC. Regnà 31 anys.

Gerió. Tirà en arameu dit «Deabo» i en llatí «Aureo» per la gran riquesa que havia acumulat. Començà a regnar l'any 514 després del Diluvi. Durant el seu regnat els mauritans invadiren temporalment Hispània. Regnà 33 anys.

Els (tres) *Gerions*. Gerió tingué tres fills que regnaren junts. Començaren a regnar l'any 549 després del Diluvi. En el seu regnat invadí Hispània l'egipci Osiris, a qui els Gerions assassinaren en complicitat amb el traïdor Tifó, germà d'Osiris. Per venjar la mort del seu pare, Hèrcules Osiris, dit «el Libi», degollà Tifó a Egipte, i a Hispània occí els Gerions. Havien regnat 42 anys.

Hispal. Hèrcules marxà a Itàlia i deixà el regne d'Hispània al seu fill Hispal, que començà a regnar l'any 590 després del Diluvi i 1727 aC. Fundador de Sevilla, foren els colons de Sevilla i el poble dels escites que formaren un exèrcit per auxiliar Hèrcules a Itàlia. Regnà 17 anys.

Hispà. Fill d'Hispal i nét d'Hèrcules. Començà a regnar l'any 607 deprés del Diluvi. Donà nom a Hispània. Regnà 32 anys.

Hèrcules libi. A la mort d'Hispa, Hèrcules tornà a Hispània i hi regnà fins que morí, al cap de 19 anys. L'enterraren en un magnífic sepulcre que els hispans dipositaren en un temple construït a Cadis.

Hèesperus. Hèrcules deixà el regne d'Hispània a Hèesperus, que no era africà sinó italià, germà d'Atlant. D'Hèesperus, Hispània agafà el nom d'Hespèrie. Començà a regnar 658 anys després del Diluvi. Regnà 10 anys.

Atles Itàlic. Germà d'Hèesperus. Començà a regnar l'any 669 després del Diluvi i 1648 aC. Als 12 anys de regnat deixà el regne al seu fill Sícorus per anar a regnar Etrúria. Hi hagueren tres Atles: l'africà, el grec de Corint i l'italià d'Etrúria, germà d'Hèesperus.

Sícorus. Començà a regnar l'any 682 després del Diluvi i 1635 aC. Donà nom al riu Sícoris (Segre). Regnà 45 anys.

Sicanus. Fill de Sícorus. Començà a regnar l'any 726 i 1511 aC. Anà a Itàlia a sufocar una revolta. Fou molt lloat per historiadors i poetes. Regnà 31 anys.

Sicleus. Començà a regnar l'any 757 després del Diluvi i 1560 aC. Auxilià amb un exèrcit Jason, germà de Dàrdanos, fundador de Troia, en la lluita contra una revolta d'aborígens italians. Morí a Itàlia. Regnà 44 anys.

gurava una favorable acollida en els cercles cortesans de Ferran II, tot i que l'èxit era previsible perquè ¿qui podia posar en dubte l'existència d'aquella monarquia modèlica de més de 1.000 anys de durada, que havia tingut per súbdits els primers pobladors peninsulars?⁹⁹ Una monarquia que, a més d'uns orígens remots, estava organitzada segons l'ideal polític renaixentista¹⁰⁰ i en particular amb el dels cristianíssims

Lusus. Fill de Siceleus. A la mort del seu pare tornà d'Itàlia amb molta gent. Començà a regnar l'any 801 després del Diluvi i 1516 aC. Donà nom a la Lusitània, país on fundà moltes colònies amb gent vinguda d'Itàlia. Regnà 30 anys.

Sicul. Fill d'Italo Atlas. El seu nom era Eleu, però des del regnat de Sícorus els reis hispànics s'anomenaven «Sic», que vol dir «duc», i per això li deien «Sícul». Començà a regnar l'any 832 després del Diluvi i 1485 aC. Regnà 60 anys.

Testa. Segons Maneton era originari de Líbia Tritònida. Al litoral del Mediterrani fundà la ciutat de Testa, la mateixa a què Ptolomeu canvià el nom pel de «Teucria», i després s'anomenà «Cartago Nova». Començà a regnar l'any 393. Regnà 74 anys.

Romus. Començà a regnar l'any 868 i l'any 1349 aC. Es desconeix l'ascendència d'aquest rei que fundà la ciutat de Roma, nom que els romans canviaren pel de «València» per evitar que hi haguessin dues romes. Regnà 33 anys.

Palatuus. Regnà amb el seu pare Romus fins que aquest morí. Començà a regnar l'any 900 del Diluvi i 1316 aC. D'ell deriva el nom de Palència. Quan només tenia 18 anys el destronà el celtiber de la Carpetània, Cacus.

Cacus. Fill de Vulcà. Havia après del seu pare a treballar el ferro i fabricar armes. Començà a regnar l'any 1019 i el 1298 aC. Regnà 36 anys. Aleshores el destronaren i l'expulsaren d'Hispania els argonautes, comandats per l'Hèrcules grec; els quals tornaren a entronitzar Palatuus, que morí al cap de sis anys sense successió.

Eritreu. Començà a regnar l'any 1061 després del Diluvi i 1272 aC. Agafà aquest nom per pertànyer a la colònia d'eritreus establerta a l'illa de Cadis en temps d'Hispalis, fill d'Hèrcules Libi. Regnà 44 anys.

Mel·lícola Gargaris. Començà a regnar l'any 1131 després del Diluvi, l'any 1188 aC, i l'any 988 de la fundació d'Espanya. El sobrenom de Mel·lícola, li ve d'haver ensenyat als hispans com extreure la mel de les arnes. Justí conta la meravellosa història del regnat del seu nét. Regnà 67 anys.

Habidis. Regnà 35 anys. A la seva mort, Hispania passà 40 anys sense rei i a continuació vingué una gran secada que durà 26 anys. Després es dividí en petits reialmes fins que es convertí en domini cartaginès i finalment en província romana.

99 *De Hispania*, cap. III: «De origine Hispaniae gentis».

100 GODOY ALCÁNTARA: *Història crítica*, pàg. 253.

Reis Catòlics. Però no només s'acceptà com una realitat històrica per la gran majoria dels erudits, sinó que gairebé durant dos segles la «tècnica» del Viterbense esdevingué el model a seguir de tots els historiadors posats al servei de la monarquia, la noblesa, l'Església, i les ciutats; això és, inventar o falsificar episodis històrics tan fabulosos com els originals per fer una història antiga més literària, i, sobretot, per omplir els buits que quedaven al *De Hispanis*. Més encara, com remarca Eulàlia Duran, l'obra d'Annio «fixà per molt de temps, fins al segle XIX la sèrie de vint-i-quatre reis primitius d'Hispania que s'iniciava precisament amb Túbal».¹⁰¹

El bíblic Túbal fundador de Tarragona, una ficció ideada per Joan Annio

Una de les precaucions que Annio prengué per assegurar la bona acollida de seves històries fou augmentar generosament el prestigi de les ciutats escampades per la geografia peninsular, pel procediment d'incrementar l'antiguitat del seu origen i dotar-les d'herois il·lustres. Justament Tarragona fou una de les ciutats que Annio va incloure en el grup de les fundades per Túbal, que és com dir entre les més antigues de la península. Els arguments que dóna per a justificar-ho són etimològics: els arameus que acompanyaven Túbal s'anomenaven «Tharacoam» (taraconins/tarragonins), que significa «congregació de pastors» —com exposen sant Jeroni i els talmudistes (comentadors versats en l'estudi del Talmud)—, per la raó que la seva principal activitat era la cria de bestiar i el pastoreig, i Túbal era conegut per «Tubali Tharacoem» (Túbal Taraco/Tàrraco), perquè era expert en bestiar i ric en ramats.¹⁰² D'ell deriva, indubtablement, el nom de Tarragona. El motiu que decidí a Annio assignar un origen tan antic a Tarragona és cosa que no sabem, però és possible que hi hagués influït el record del prestigi que havia tingut la famosa Tàrraco, capital de la província imperial romana Tarraconense; o potser també hi contribuï la circumstància de ser Tarragona la seu d'un arquebisbat històric que en aquells temps es disputava la primàcia peninsular amb Toledo i Braga.

101 DURAN I GRAU, Eulàlia: *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, pàg. 10.

102 *Antiquitarum variarum volumina*. Llibre XII: «De Hispanis», cap. IV, fol. 87.

El tubalisme ibèric

Els introductors d'Annio a la historiografia castellana sembla que foren el sevillà Elio Antonio de Nebrija (1442-1522) en el pròleg de les *Décadas* (1510),¹⁰³ i el sicilià Lucio Marineo Sículo (~1460 - ~1533), erudit de gran prestigi, professor de la Universitat de Salamanca (1486-1498), historiador oficial de Ferran II, i autor de *De rebus Hispaniæ memorabilibus opus*, obra editada per primera vegada en versió llatina l'any 1530, i en castellà l'any 1533, a Alcalá de Henares,¹⁰⁴ de la qual el llibre VI, no és més que una transcripció literal del repertori dels vint-i-quatre reis d'Annio, com ell mateix confessa.¹⁰⁵ A la historiografia de la Corona d'Aragó qui primer introduí les fantasies d'Annio, «autor d'autoritat provada», fou el beneficiat de la seu valenciana Pere Antoni Beuter (1490/1495 - 1554), a la *Primera part de la Història de València*, obra que acabà l'any 1538. En la llarguíssima narració de l'Espanya primitiva, segons «diu lo Joan Annio, escrivint sobre Beroso», Túbal entrà a la península pel Pirineu i amb els cetúbals que l'acompanyaven fundà un primer poblat en un lloc desconegut de la regió pirenaica. Després, començà a poblar el país, s'estengueren per les terres veïnes, baixaren del Pirineu i arribaren al Camp de Tarragona on es detingueren «per les pastures que hi ha, fèrtils per al ganado, especialment devers les muntanyes de Bufragània, on après fou martiritzat sant Magí, prop de Santa Coloma de Queralt». Per això decidiren establir-se allí, i edificar la ciutat de Tarragona, nom que en llengua aramea vol dir «ajust de pastors», segons diu Annio i altres.¹⁰⁶ De la narració es dedueix que Tarragona fou la primera ciutat que Túbal fundà quan deixà la regió pirenaica per emprendre el poblament de la península. El fet és

103 ALCOVERRO PERICAY, Agustí: «Humanisme i historiografia», pàg. 220.

104 L'obra es divideix en vint-i-cinc llibres. Del VIII al XVIII es dediquen a la història del regne d'Aragó i, d'aquests onze, set estan dedicats a la vida i regnat de Joan II.

105 L'edició del *De rebus Hispaniæ* que hem consultat és la inclosa a *Hispaniæ Illustratæ*, (1603, vol. I, pàg. 291-517). Llibre VI, fol. 350-351.

106 *Primera part de la Història de València*, cap. III, pàg. 73-74. D'on tragué Beuter la llegenda de sant Magí i una descripció geogràfica tan exacta del lloc on segons la tradició el sant fou martiritzat?

destacable perquè com el mateix Beuter fa notar, discrepa d'allò que havia dit el mateix Annio, que situava a Andalusia la primera ciutat que fundà Túbal a Espanya.¹⁰⁷

Cronistes viterbians destacats

Per comentar les gestes de Túbal a les històries de cronistes del segle XVI i principis del XVII, que consideraven fets reals les fantàstiques narracions del *De Hispanis*, hem escollit la *Coronica General de España* (1543) del cronista reial de Carles V Florian d'Ocampo (1495-1558), *Los XL libros del compendio historial de las chronicas y universal Historia de todos los reinos de España* (1571) del basc Esteban de Garibay (1533-1599) i la *Crònica Universal del Principat de Catalunya* (1609) de l'advocat i historiador barceloní Jeroni Pujades (1568-1635). Els seleccionats són historiadors de nacions diferents unides per la Corona i de distinta posició social que, en un fons de faula acceptat per tots, introduïren nous episodis imaginaris amb el propòsit d'exaltar la monarquia, ressaltar un determinat sentiment patriòtic, o altres designis.

LA CORONICA GENERAL DE ESPAÑA DEL CRONISTA REIAL DE CARLES V, FLORIAN D'OCAMPO

Investit de gran autoritat en el món erudit renaixentista hispànic, Florian d'Ocampo beneí les fantasies d'Annio i les incorporà definitivament a la història oficial en una extensa *Coronica General de España* que, com apunta Caro Baroja, més que una història d'Espanya antiga —només arriba fins l'any 209 aC— és una «Historia de la monarquía primitiva Española»¹⁰⁸ inspirada en Annio, corregida i augmentada amb fantasies de collita pròpia com la que detectà Enrique Flórez (1702-

107 *Primera part...*, cap. II, pàg. 70.

108 CARO BAROJA: *Las falsificaciones*, pàg. 85-90. Comenta àmpliament els quatre llibres primers de la *Coronica General de España* de Florian do Campo.

1773) en un passatge del pròleg que es refereix al diaca de Toledo, Julián Lucas, personatge que només existí en la imaginació d'Ocampo.¹⁰⁹ Els motius amb què Ocampo justifica la seva acceptació de la narració del *De Hispanis* d'Annio/Berossus són:

- que malgrat «los inconvenientes y sospechas que muchos platican deste Juan de Viterbo y su Beroso, yo quisiera hallar en la memoria de tiempos tan antiguos otra relación que tuviera mas gracia»;
- que «muchas personas discretas y leidas en este nuestro tiempo dan autoridad»;
- i sobretot que «por haber dirigido la publicación de sus obras y de su Beroso a tan esclarecidos Príncipes quanto fueron Don Fernando y Doña Isabel, nuestros Reyes y Señores naturales, aguelos de vuestra Magestad, ponemos aquí todos los hechos que por él se cuentan pertenecientes a la antigüedad Española».¹¹⁰

Per Ocampo el naixement d'Espanya i de la monarquia espanyola fou una realització predeterminada per decisió divina, en la qual, al patriarca Noè li correspongué la missió de comunicar a Jobel o Jubal —a qui les lletres sagrades també anomenen Túbal (persona de grans virtuts i habilitats)— que havia estat escollit per a poblar Espanya; i, obedient, Túbal amb la muller, els fills i molta gent del seu llinatge emigrà cap al territori que li havia indicat el seu avi, on arribà l'any 2163 aC i 142 després del Diluvi, segons la cronologia hebrea. Aquí Ocampo recorda que aquest episodi històric està contrastat per la Sagrada Escriptura, tots els autors antics de més prestigi, com Josep, Berossus, sant Jeroni, sant Agustí, sant Isidor, i totes les cròniques d'Espanya sense excepció.¹¹¹

La primera terra hispana que Túbal trepitjà fou Andalusia, i una vegada assentada la gent que l'acompanyava, l'ensenyà a dominar la

109 *España Sagrada*, vol. II, pàg. 137. Textualment diu: «Julian Lucas, que se dice Diacono de Toledo, fue introducido en el mundo por Florian de Ocampo (Prolog. de su Historia) o por mejor decir fue inventado en su Estudio, pues en ninguna otra parte se supo de tal hombre, o Escrito: y segun Morales, lib. 13. Cap. 7, ni aun le huvo en el Estudio de Florian: no haviendose descubierto rastro algun de semejante obra».

110 *Coronica General*, vol. I, cap. IV, 8, pàg. 50.

111 *Coronica...*, vol. I, cap. I.

natura, les ciències, les lletres, la música, el calendari, la filosofia moral, els moviments del cel, i la manera de governar-se. Fet tot això, com que la principal missió de Túbal era poblar Espanya, amb una part de la gent costejà per la mar oceànica i, al litoral portuguès, fundà Setúbal allí on desemboca el riu Tajo; després, amb algunes companyies es dirigí a Catalunya i en aquest lloc —segons diu el Viterbense basant-se en textos de Maneton i Berossus— edificà, al litoral, amb gent que es dedicava a la pastura, *Tarazoan*, nom que en la llengua dels armenis i caldeus significa «ajuntament de pastors», i més tard canvià pel de *Tarragona*.¹¹² També fundà Sagunt i, segons diuen algunes cròniques espanyoles, Tafalla (que en principi en deien *Tuballa*) i Tudela al regne de Navarra. Amb el crèdit que li mereixen els textos d'Annio i de Berossus dóna per provat que el patriarca Noè visità el seu nét Túbal i fundà la població de Noega, al litoral d'Astúries, i la de Noela a Galícia. Poc temps després, Túbal, primer rei d'Espanya, morí molt vell, quan feia més de 195 anys que residia a Espanya, i deixà el reialme al seu fill Iber. En els capítols següents de la *Coronica*, Ocampo transcriu literalment d'Annio els annals i la cronologia dels fabulosos reis. Hem de parar atenció en Ocampo perquè la *Coronica* incorporà Annio a la història «oficial» dels regnes d'Espanya, i fou la font principal dels historiadors hispànics del temps de la historiografia fabulosa; un temps que —com assenyala un detractor del fabulisme— s'admetia com a infal·lible i certa qualsevol notícia sense investigar-ne la procedència i es titllava d'incrèdul qui gosava dubtar de les que només es podien acceptar per fe perquè se sostenien en proves poc solvents.¹¹³ En aquest ambient es pot dir que Ocampo engegà el tret de sortida en la tècnica d'incorporar noves fantasies en la versió annalística dels falsos reis d'Annio, i en especial en la del «nostre pare Túbal», per tal de fer-la més literària, més cohesionada, i, no ho oblidem, de donar més força al creixent nacionalisme castellà.

112 *Coronica...*, vol. I, cap. IV.

113 IBÁÑEZ DE SEGOVIA, Gaspar: *Disertaciones eclesiasticas*. «Al lector», s/p.

LA HISTORIA DE TODOS LOS REINOS DE ESPAÑA D'ESTEBAN DE GARIBAY

El noble basc Esteban de Garibay y Zamalloa nascut a Mondragón (en basc, Arrasate), va escriure *Los XL libros [...] de las Chronicas y Universal historia de todos los reynos de España*, per la manca que hi havia de bons llibres d'història de «los Reynos de España». ¹¹⁴ La part dedicada a la història primitiva consta de trenta capítols del Llibre IV ¹¹⁵ que narren fidelment, segons la versió del Viterbense, les gestes dels vint-i-quatre primers reis d'Espanya. Sobre el nostre pare i progenitor, Túbal, Garibay adopta les opinions d'Ocampo en dos punts bàsics: la predestinació per voluntat divina de poblar Espanya i la de dotar Túbal de saviesa i prudència (virtuts semblants a les que eren pròpies dels semidéus mitològics), que li permeteren ensenyar la ciència, l'agricultura, les lletres, la música i molts treballs pràctics a la seva nissaga en el decurs dels 155 anys que regnà.

Però Garibay substitueix l'itinerari que seguiren els primers pobladors dels regnes hispànics, segons d'Ocampo, per un que convé al disseny de demostrar que el País Basc i Navarra foren les primeres terres poblades de la península. En resum, Garibay sosté que Túbal s'embarcà a Jafa i guiat per Déu omnipotent arribà a la costa catalana de la desembocadura de l'Ebre l'any 2163 aC, que equival al 1798 de la creació del món, i al 142 després del Diluvi. Desembarcà i flanquejà l'Ebre fins a Cantàbria i amb la gent que l'acompanyava s'establí al País Basc i Navarra, com ho prova la pila de topònims d'arrel èuscara que enumera, car l'èuscar —encara en vigor a Guipúscoa, Àlaba, Biscaia, gran part de Navarra i llocs de Cantàbria— fou la llengua dels primers pobladors d'Espanya. ¹¹⁶ Una vegada establerts, per poder dur a terme

114 Més endavant (Llibre I, cap. 5, pàg. 12 i s.) Garibay destaca sobretot, com a historiadors, Florian d'Ocampo i el flamenc Joan Vaseo, i també considera interessants l'italià Lucio Marineo, el valencià Pere Anton Beuter, el toledà Pedro de Alcocer, i el català Francesc Tarafa.

115 37 pàg., 27,5 x 18 cm.

116 Llibre IV, cap. IV, pàg. 90. L'encapçalament d'aquest capítol és «Como Tubal enseñó a los suyos la ley de naturaleza, i les dió orden de bien vivir, y que la lengua de Cantabria, llamada agora Bascongada, fue la primera d'Espanya, para cuya verificación se refieren razones notables, y que lenguas son las que agora se hablan en España».

amb promptitud allò que està escrit en el cap. 9.1 del *Genesis*: «Llavors Déu beneí Noè i els seus fills. I els digué: —Creixeu, multipliqueu-vos, i ompliu la terra», s'incrementà la natalitat de la població «a causa de parir las mugeres d'este siglo dos criaturas de cada parto sin esterilidad, permitiéndolo Nuestro Señor, para mas breve multiplicación del linaje humano, y mayor brevedad de la población del mundo». ¹¹⁷ Tanmateix una població amb un creixement tan ràpid necessitava per a sobreviure una terra rica en recursos naturals, especialment en vegetals comestibles, ja que en el primer segle postdiluvià la gent no menjava carn per voluntat divina i encara havien de passar més de mil anys fins que es conegués el blat. ¹¹⁸

És evident que els plantejaments de Garibay no solament es contraposaven amb els d'Ocampo, sinó també amb els tradicionals que identificaven els primers pobladors catalans amb els cetúbals, fundadors de la ciutat de Tarragona, abans de dispersar-se per la península. Per això Garibay passa de llarg la història dels cetúbals i de la fundació de la nostra ciutat per Túbal.

LA CRÒNICA UNIVERSAL DEL PRINCIPAT DE CATALUNYA DE JERONI PUJADES

La *Crònica Universal del Principat de Catalunya* escrita i publicada en català ocupa un lloc destacat en la historiografia catalana de principis del segle XVII. Com totes les cròniques de l'època comença amb la creació del món segons el Gènesis, però és en els orígens i la història primitiva de Catalunya i Espanya que, adoptant el Viterbense com a font primera, dedica trenta-cinc capítols a Túbal (conegut també per Jòbel), als seus descendents ibers, celtibers i hispans, ¹¹⁹ i als fabulosos vint-i-quatre reis que considera verídics basant-se en l'autoritat de dinou historiadors i cronistes de prestigi, més de la meitat catalans, entre

117 Llibre IV, cap. I, pàg. 82.

118 Llibre IV, cap. I, pàg. 84.

119 *Crònica...* Primera part. Llibre I, cap. III, pàg. 6-7.

els quals en lloc destacat trobem el «mestre» Ocampo i Pere Antoni Viladamor.¹²⁰

Pujades reproduceix fidelment la cronologia i les gestes dels reis espanyols del Viterbense, però en la llegendària vinguda de Túbal a Ibèria quedaven molts caps per lligar i, tal com havien fet d'Ocampo, Garibay, i altres cronistes, Pujades procurà de deixar ben lligat l'itinerari que seguí, el discutit lloc del desembarcament i la primera terra que poblà d'acord amb la que ja era una tradició en la historiografia catalana diferent a la castellana, i, aquesta postura, l'impel·lí a considerar de gran transcendència la fundació tubaliana i la dimensió urbana que assolí Tarragona.

Historiadors de la Corona d'Aragó crítics amb el frau del Viterbense

Aviat corregué la veu que, en gran part, els *Comentaria* eren una falsificació i no passà massa temps abans que erudits d'arreu d'Europa acusessin Annio de falsari. En els regnes peninsulars, quan es publicaren els llibres ja denuncià el frau el canonge portuguès Gaspar Barreiro (finals del s. xv - 1574)¹²¹ i vint-i-quatre anys després de la impressió ho féu l'humanista valencià universal Lluís Vives (1492-1540).¹²²

Però abans de referir-nos a destacats historiadors de la Corona d'Aragó que en la plenitud de la historiografia fabulosa s'atreveren a combatre el fabulisme en general, i en particular el d'Annio, convé indicar que ningú, sense excepció, gosà discutir que el bíblic Túbal havia estat el primer home que trepitjà la terra ibèrica, perquè, com

120 Ens referim als autors consultats en la confecció de la Història Primitiva. Són: Pere Antoni Viladamor, Lluís Pons d'Icart, Guillem de Valseca, Joan Bisbe de Girona, Jaume Marquilles, Pere Miquel Carbonell, Francesc Ximenis, Francesc Comte, Francesc Tarafa, Jeroni Pau, Joan de Socarrats, Francesc Calza, Pere Tomic, i els valencians Pere Beuter i Francesc Diago.

121 CARO BAROJA: *Las falsificaciones*. Primera part, III, pàg. 53-54. MASDÉU: *Historia crítica de España*. Llibre I, cap. XVI, pàg. 46-47.

122 Segons Joan Francesc de Masdéu (*Historia*. Tom I, pàg. 47), un dels comentaris de Vives fou: «Ha llegado a mis manos la obrilla, que venden los Libreros con el nombre de Beroso, y juntamente he visto otras obrillas de Juan Annio, las quales pasmarian si yo les citáse, porque efectivamente están llenas de portentos, y cuentos, que no se pueden oír sin horror».

argumentava Mariana i altres (per exemple, Pujades), «así lo asientan y testifican autores muy graves». I ara que esmentem el pare Juan de Mariana (1536-1624), considerat un dels grans historiadors castellans del temps de Felip II, aprofitarem per posar-lo com a exemple de les contradiccions en què podien arribar a incórrer els erudits que no creien en la veracitat dels textos d'Annio. Mentre sosté que els viatges de Noè a Espanya són pura invenció i que el regnat dels cinc primers reis de la famosa llista (Iber, Iubelda, Brigus, Tagus i Betus) no és més que «una novelesca ejecutoria de nuestra primitiva existencia como nación», no dubta a defensar la autenticitat de Gerió, primer rei d'Espanya conegut «por ser muy celebrado en los libros de griegos y latinos», i, s'empara en l'autoritat de Justí, defensa la dels seus fills i la dels reis Hèrcules, Hispal, Hispà, Hesperus, Atlant, Sícul, Abides i Gargoris.¹²³

Entrem ara a exposar els motius que tingueren destacats historiadors de la Corona d'Aragó per qüestionar i combatre els fraudulents textos d'Annio i per acusar-lo de falsificador.

ANTONI AGUSTÍ (1517-1587)

Són especialment demolidores les acusacions de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí. En el *Diálogo de las medallas* (1587) inculpa Annio d'inventor de faules i, el que és més greu, de consumat falsificador. Com a inventor de faules, li retreu que és l'autor de la pintoresca teoria —que repeteix Florian d'Ocampo— segons la qual «los lugares que comiençan por T los fundó Tubal, y los que comiençan con N los fundó Noé»;¹²⁴ i com a falsificador l'acusa de falsejar una làpida, enterar-la en una vinya prop de Viterbo, simular haver-la descobert, i manifestar públicament que la inscripció honrava molt la ciutat «porque allí estava la fundación de Viterbo, que era más de dos mil años más antigua que Rómulo, pues la fundaron Isis y Osiris, y contoles sus fabulas».¹²⁵

123 *Historia General de España*. Cap. VII-XIII.

124 *Dialogo de medallas*. Diàleg desè, pàg. 439.

125 *Dialogo de medallas*. Diàleg onzè, pàg. 447-448. Reproduïm el text d'aquesta història amb la qual Agustí vol retratar fins on podien arribar les fal·làcies de Joan Annio: «Como me contava Latino Latini natural de Viterbo hombre doto, y de mucha verdad, que frai Juan Annio havia hecho esculpir ciertos caracteres en

Concretament, sobre «el libro que poco ha salió con nombre de Beroso», Agustí assegura que està «compuesto de fábulas y mentiras». No obstant això, reconeix que malauradament l'acceptació de l'obra ha sigut tan gran que no hi ha «historia de España sin Beroso y Methastenes, y fray Juan de Viterbo, ni sin inscripciones de Cyriaco Anconitano».¹²⁶

JERÓNIMO ZURITA (1512-1580)

Un altre crític de les fantasies d'Annio que hem de recordar és l'humanista i cronista del regne d'Aragó, Jerónimo Zurita. En el pròleg dels *Anales de la Corona de Aragón* (1562) anuncia que no escriurà sobre els orígens del regne d'Aragó perquè els narradors de coses molt remotes, com si travessessin un gran desert, forçosament corren el perill de perdre's. Això és el que succeeix a aquells que escriuen sobre els primers pobladors i colonitzadors d'Espanya; perquè no són sinó fantasies «los cuentos del rey Gargoris y las grandes aventuras de su nieto Habidis, y la sucesión de aquel reino, y los ganados de los Geriones, por cuya codicia dicen que vino Hércules a España, y las armadas de los Fenicios, Rodios, Iberos y Celtas, y de otras naciones orientales, y posteriormente de los cartagineses».¹²⁷

ANDREU BOSCH (S. XVI - C. 1639)

A l'àrea de parla catalana Andreu Bosch, burgès honrat de Perpinyà, membre del Tercer Orde de Sant Francesc, cònsol de Perpinyà (1629-1639) descriu a *Sumari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya* (1628) la vinguda de Túbal

una losa, y que la hizo enterrar en una viña, les hizo cavar hazia donde estava su losa, diciendo que el hallava en sus libros que en aquella parte havia un templo el mas antiguo del mundo: y como se cavase hazia la losa, el primero que topó con la piedra se lo vino a decir, y el quiso que la descubriessen poco poco, y comenzó a maravillarse de la piedra, y de los caracteres, y tomando copia della fue a los que tenian cargo de la ciudad, y les dixo que cumplía mucho a la honra de la ciudad, que aquella piedra se pusiesse en la parte más honrada della, porque allí estava la fundación de Viterbo, que era mas de dos mil años mas antigua que Romulo, pues la fundaron Isis y Osiris, y contoles sus fabulas».

126 *Diálogo de medallas*. Diàleg onzè, pàg. 443 i s.

127 Pàg. 11-12.

a Espanya i la nòmina dels famosos reis del Viterbense; però a la vegada adverteix que la font de la informació són uns llibres que corren de Berossus Caldeu i de Methàstenes que un religiós italià anomenat Joan Annio el Viterbense, cobejós de fama, digué haver-los trobat en unes ruïnes antigues i els publicà, «y tot fonch pura fictió sua, y voler donarnos faules en lloch de veritats». Davant de tanta contrarietat Bosch es renta les mans i deixa «la censura de dites opinions al curtit lector».¹²⁸

GASPAR ESCOLANO (1560-1619)

A *Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y reyno de Valencia* (1610-1611), Escolano es mostra implacable contra Annio. En el capítol VIII, diu textualment: «[...] de cien años a esta parte, han salido a luz nuevos Reyes, nunca vistos de los antiguos, y forjados por los modernos [...] Porque es de saber, que un italiano religioso de la Orden de Santo Domingo, llamado Juan Annio Viterbense, por ser natural de Viterbo, codicioso de ganar nombre y hacerse grato al Papa Alejandro Sexto, natural de nuestra Valencia, y al Rey catholico Don Fernando, que entonces tenía gran mano en las cosas de Italia, se atrevió a phantasearse una Coronica, en que puso cosas nunca oydas mayormente en las tocantes a España; y por darles authoridad, quiso publicarla, no en su propio nombre, sino fingiendo que había topado en unas ruynas con los libros que escribió el antiquissimo Beroso, Chaldeo, y con los escritos de Methastenes, Philon y otros, cuyos escritos habían muchos siglos, que por injuria de los tiempos se habian desaparecido del mundo, no quedando otra cosa dellos, que la memoria citada por autores antiguos. Esta chimera le salió tan a la medida de su desseo, a los principios, que de improviso dieron hasta los más doctos en la trampa. Pero mirándole poco poco a las manos, le descubrieron por la hilaza el engaño, notándole evidentes mentiras, contradicciones, imposibilidades y mil cuentos imaginados».¹²⁹ El capítol IX de la *Dècada* el dedica a provar que els llibres que Annio Viterbense «sacó a luz con nombre de Beroso, y Methastenes son fingidos».

128 Pàg. 139-140.

129 ESCOLANO, Gaspar: *Decada primera de la historia*. Llibre I, cap. VIII, 8, pàg. 45-46.

El patriotisme i la llegenda de Túbal

Els historiadors i cronistes castellans del temps de Carles V posats al servei del monarca consideraven la Corona integrada pels regnes de Castella i Lleó, Aragó, Portugal i Navarra, com un patrimoni polític del rei-emperador. Castella exercia el paper de regne hegemònic dins l'Estat, i els interessos dels seus representants s'identificaven cada vegada més amb els de la Corona de manera que, en temps de Felip II, Castella ja era sinònim d'Espanya, un país que comprenia tota la península Ibèrica, i recordava la suposada unitat territorial de l'antiga Hispània romana, i del reialme visigòtic.¹³⁰ Un dels procediments emprats per a justificar el dret a exercir l'hegemonia i fer-ne un argument polític consistí a convertir els fabulosos reis primitius d'Anio en herois patriotes vinculats amb el regne de Castella, i ignorar o subestimar els episodis crucials dels altres regnes o nacions.

A Catalunya la reacció contra el patriotisme hispànic/castellà no es féu esperar en el món de l'erudició, en forma d'un moviment patriòtic hispànic/català que denunciava la intencionalitat anticatalana dels erudits castellans, en el silenci o desfiguració a la baixa de les gestes d'herois catalans i les antigues institucions. Així ho declarava l'humanista tortosí Cristòfor Despuig (1510 - 1561/1580), a mitjan segle XVI: «per no donar glòria ni onrra ad algun espanyol que no fóra castellà, ha[n] dissimulat les obres dignes de memòria dels molts reis particulars de Espanya y especialment de la Corona de Aragó y comte de Barcelona»,¹³¹ i el sacerdot Jaume Ramon Vila (~1575 - 1638), a principi del segle XVII: «e, trobades moltes varietats, dissimulacions (per no voler dir falçetats) en particular en cosas que tocaven a honra i bona memòria de nostra nació chatalana, y de nostres reis i senyors naturals [...] que d'alguns autors tinch casi per impocible que u ajen fet per ignorància sinó per sobrada malícia com entre altres se pot atribuir açò a Estévan de Garivai, que tan apacionat escriu a favor dels castellans

130 Sobre aquest tema, vegeu TATE, Robert R. B.: *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid, 1970), pàg. 13-32.

131 *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Pàg. 92-93. Aquesta observació ja la féu Eulàlia Duran al comentar en la introducció de *Los col·loquis*, pàg. 36, el pensament polític de Despuig.

i navarros i en contra dels chatalans». ¹³² En un temps que hom estava convençut que l'antiguitat honrava la pàtria i es donava gran importància als orígens històrics, era inevitable que Túbal, pare de tots els espanyols i primer rei de la monarquia, fos motiu de polèmica en aquesta guerra literària de caire polític.

Les discussions esclataren quan a finals de la primera meitat del segle XVI historiadors castellans donaren per fet, contra la tradició, que la primera terra hispànica que trepitjà Túbal fou de la Bètica, perquè anteriorment ni Joan Annio, s'havia atrevit a qüestionar que l'expedició arribà a Hespèria o Ibèria procedent d'Armènia, guiats pel curs del sol o per una estrella fins al Pirineu, a través d'Europa, i s'establí a Catalunya. Però la llegendària travessia terrestre començà a substituir-se per una de marítima a les cròniques castelles, potser amb intenció de possibilitar que l'heroi bíblic arribés i s'establís en terra no catalana, com malpensaven els erudits catalans, o senzillament pel convenciment que la travessia marítima hauria estat més fàcil? Més aviat sembla que el motiu del canvi podria ser la fascinació que causava en el món erudit el ràpid progrés d'una tecnologia naval capaç d'escometre la construcció de vaixells cada vegada més grans i segurs, i la fabricació d'aparells que feien possible les travessies oceàniques i en conseqüència els grans descobriments geogràfics.

Potser fou d'Ocampo, l'historiador castellà de més prestigi en aquell temps, l'introduïdor de la travessia marítima i el desembarcament de Túbal a la península en un lloc de la Bètica; ¹³³ però en tot cas hem de recordar que el cosmògraf sevillà de la mateixa època, Pedro Medina (~1493 – ?), en el *Libro de las Grandezas y cosas memorables de España* (1548) posà èmfasi a dir que per a travessar la Mediterrània calgué la construcció de grans vaixells, car havien de transportar «caballos, animales, ganados y aves y todo otro aparejo para que la tierra tornase a lo criar y tener su primer lustre, pues por el diluvio todo avía perecido». Tot i això, està convençut que Túbal adoptà la travessia marítima i salpà de Jafa o d'un altre port fenici, però confessa que es desconeix

132 PICH I MITJANA, Josep; SAUMELL SOLER, Antoni: «Jaume Ramon Vila i la defensa de la història de Catalunya i del català a principis del segle XVII» a *Recerques*, n. 32 (1995), pàg. 71-77.

133 *Coronica*, cap. IV, 8, pàg. 50.

el lloc d'Espanya on desembarcà, «aunque muchos, por rastros que a ello parecen suficiente»¹³⁴ creuen que ho feu a Andalusia. Sigui com sigui la llegenda del desembarcament de Túbal en terres andaluses estava servida, encara que no fos secundada per tots els historiadors castellans. Així, Pedro de Alcocer, declarava que «segun se cree» Túbal posà els peus en terra espanyola per primera vegada a Catalunya, prop de l'Ebre,¹³⁵ i ja hem vist que Esteban de Garibay ho afirmava. La reacció dels erudits catalans contra el propòsit d'arrabassar un honor de tanta consideració fou unànime: calia defensar la tradicional arribada de Túbal a Catalunya i adaptar-la a la més moderna travessia marítima perquè com proclamava el geògraf Pere Gil (1551-1622) «es alabança, y preeminència en alguna manera de dit Principat, que sia estat lo primer de tota España habitat per homens, y tan propinchs à Noé, y de Temps tan Antich».¹³⁶

El primer objectiu a combatre fou una fantàstica travessia marítima oceànica que ja esmenta Antoni de Viladamor (?-1585) a la *Història General de Catalunya* acabada l'any de la seva mort.¹³⁷ La considera absurda perquè comparada amb la mediterrània allargaria el viatge «més de dos mil llegües, ja que havia de doblar el cap que avui anomenem de Bona Esperança, el qual té més de set-centes llegües de mar», i conclou que el més segur és que Túbal emprés la travessia mediterrània, la més curta i segura que es podia fer per anar de Fenícia a Ibèria, i en particular a Catalunya. Però Viladamor no diu d'on ha tret aquesta fantàstica travessia oceànica i Pujades recorda que un dels que la defensaven era d'Ocampo.¹³⁸

134 MEDINA: *Libro de las Grandezas...*, cap. III, fol. III.

135 ALCOCER, Pedro de: *Historia, o descripción de la Imperial cibdad de Toledo* (1554). Llibre I, cap. 2, fol. III.

136 *Geografía de Catalunya*, pàg. 275.

137 VILADAMOR, Antoni (? - 1585): *Història General de Catalunya*, pàg. 19. Viladamor fou coetani de Pons d'Icart. La seva història no s'arribà a publicar, però l'any 1999 se'n va fer una edició resumida, que és la que hem consultat.

138 *Cronica Universal*. Llibre I, cap. IX, pàg. 3. No és cert que d'Ocampo opini que Túbal fes la travessia atlàntica, o almenys, en l'edició de la *Coronica* que hem consultat, no hi figura.

Els arguments que dóna Viladamor per demostrar que la travesia atlàntica és impossible serviran de font als erudits catalans que el succeïren. D'entre ells hem escollit per comentar els que exposa Esteve de Corbera (1563?-1631) a *Cataluña Ilustrada*, una geografia de Catalunya escrita en castellà que narra els successos ocorreguts al Principat «desde el principio del Mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la Oppresion Sarracena» escrita vers el 1630, però no editada fins l'any 1676 a Nàpols. Hi dedica tot un capítol (el segon del llibre II).

Considera que el viatge de Túbal a Ibèria havia de ser per via marítima, cosa factible des que Déu concedí a Noè la facultat de construir vaixells. Tot i això, la travessia oceànica és impossible, primerament perquè el lloc de sortida és molt lluny de la ribera de l'oceà oriental, lloc on havia d'embarcar-se; després, pels grans perills a què s'exposaven els navegants en «un mar cuyos uracanes son frecuentes i terribles» i per la temeritat que significava passar el cap de Bona Esperança, «que siempre ha sido sepultura de hombres y navios», i, per últim, perquè «havia de discurrir toda la costa Occidental de África, de navegación peligrosa». A tot això cal afegir que Àfrica estava reservada a la nissaga de Cam i vedada a la de Jàfet. Vistos tots aquests arguments, Esteve de Corbera dedueix que Túbal hagué de venir a Espanya per la Mediterrània, «mar mas tratable, camino mas corto, y fácil, navegación mas segura»,¹³⁹ desembarcà al cap de Creus, «el promontorio que primero descubren los navíos que vienen de Levante en España», fundà a Catalunya les ciutats de Tarragona i Tortosa, i tot seguit amb la seva gent emprengué la població de la resta d'Espanya.

RETOCS EN L'EPISODI DE LA FUNDACIÓ DE TARRAGONA PER TÚBAL

Entre els historiadors catalans renaixentistes predominava la convicció que Túbal arribà a Catalunya per via marítima, tocà terra ferma per primera vegada en algun lloc proper al cap de Creus (per exemple la badia de Roses) i que Tarragona fou la primera ciutat que fundà.

139 Fol. 137-138.

Després, com diu Pere Gil, «passant avant» fundà altres ciutats i viles en diversos llocs de Catalunya.¹⁴⁰

Ara, qui explica amb més detall la fundació de Tarragona en el marc de la història fabulosa del Viterbense és Jeroni Pujades. Hi dedica el capítol X del llibre I de la *Crònica Universal del Principat de Catalunya* que encapçala amb el significatiu títol «Com Tubal fundà Tarragona, i donà nom a Espanya». Sosté que venint per la Mediterrània és lògic que, des de les naus, la primera terra d'Espanya que van veure Túbal i la seva gent, els cetúbals, fossin els Pirineus (des de llavors monts Setúbals), i devallaren costejant fins que descobriren des de les naus la fertilitat i bellesa de la plana que és el Camp de Tarragona, i allí s'establiren, i edificaren vora de la mar la ciutat de Tarazoau (avui Tarragona), molt abans que comencessin a poblar Andalusia.¹⁴¹ Garanteix la veracitat dels fets amb l'opinió dels historiadors catalans Antoni de Viladamor i Lluís Pons d'Icart, del valencià Pere Beuter, i del rossellonès Francesc Comte. Per demostrar que la travessia marítima no es contradeia amb la llegenda catalana que situava als Pirineus el primer establiment peninsular dels cetúbals, Pujades imaginà una curiosíssima, per no dir extravagant, explicació: podria molt ben ser que els cetúbals deixessin a Tarazoau els pobladors vells i febles, i que els més vigorosos sortissin a la recerca de nous paratges adients per ser poblats, fins que els trobaren als Pirineus.

Una qüestió important que planteja Pujades és la llengua que parlaven els cetúbals. Reconeix que no és «hasta ahora cosa averiguada, antes bien muy dudosa», però tot i això, decideix seguir l'opinió dels Annio, Florian d'Ocampo, Tarafa i Pineda,¹⁴² partidaris que «el primer idioma que se usó en España» fou l'arameu, del qual l'èuscar n'és una relíquia. I recorda que segons diuen Annio de Viterbo i altres, Túbal

140 *Geografia de Catalunya*. Textualment diu: «Començà [Túbal] de Poblar en lo principat de Catalunya y prengué siti en lo lloch (a)vuy es la ciutat de Tarragona. La qual en la llengua Aramea la nomenà Taracoan, que interpreta junta o població de Pastors, y ha restat sempre lo mateyx nom de Tarragona mudat en alguna manera». Cap. XXIII, pàg. 275.

141 *Cronica Universal*, llibre I, cap. X, pàg. 28.

142 El frare Juan de Pineda (Medina del Campo, ? - 1593) és autor de *La monarchia ecclesiastica o Historia Universal del mundo desde su creación* (Salamanca, 1588).

portava molt de bestiar oví i per això els seus companys de viatge, la majoria pastors, l'anomenaven «Tarraco»,¹⁴³ que en arameu significa «congregador de pastors», i d'aquí ve que al primer poblat que fundà li posessin el nom de «Tarazoau», que té el mateix significat.

La novetat que Pujades inclou a la Crònica és una variant de la llegenda tubaliana que treu de la *Historia de la pérdida de España, y vida del rey Iacob Almançor* (impresa l'any 1592), i de la *Segunda parte de la historia de la pérdida de España, y vida del rey Iacob Almançor* (impresa l'any 1600), atribuïdes al cronista àrab del segle VIII Abul Kasim Tarif ben Taric,¹⁴⁴ però que en realitat són històries apòcrifes suposadament traduïdes de l'àrab al castellà per Miguel de Luna, un morisc de Granada i falsificador provat que, segons Caro Baroja,¹⁴⁵ es proposava demostrar «la venida de gente de Oriente y de habla caldea a España en los primeros tiempos», acabidillada pel fill de Jàfet que es deia Sem Tofail (i no Túbal), expert en astronomia, matemàtiques i filosofia. Sem Tofail tingué tres fills, Tarrahó, Sem Tofail, i Iber, entre els quals repartí Espanya, i Tarrahó en el territori que li tocà fundà la ciutat de Tarragona, nom que li posaren per honorar el seu fundador.¹⁴⁶

Un dels historiadors que figura en la bibliografia de la *Crònica Universal* de Pujades és el rossellonès nascut a Illa Francesc Comte (s. XVI), autor d'unes *Il·lustracions dels comtats del Rosselló, Cerdanya y Conflent* que dedicà el 1586 a Joan Terés i Borrull (1539-1603), bisbe d'Elna (1579–1586) i futur arquebisbe de Tarragona.¹⁴⁷

143 ANNIO, Joan: *De Hispanis. Liber XII, cap. III*. Diu «Huius cemodi studium Aramei Tharacoam vocant, id est pastorum congregationem».

144 L'obra impresa a Granada l'any 1592 portava per nom: *La verdadera hystoria de Don Rodrigo, en la qual se trata la causa principal de la pérdida de España y de la conquista que della hizo Miramamolín Almanzor, Rey que fue del Africa y de las Arabias. Compuesta por el sabio Alcayde Abulcacim Tarif Abentarique, de nación árabe, y natural de la Arabia Petrea. Nuevamente traduzida de la lengua arábica por Miguel de Luna, vezino de Granada, e interprete del rey don Phelipe nuestro Señor*. Impreso en Granada por René Rabut, año 1592. (CARO BAROJA, Julio: *Las falsificaciones...*, p. 62 i 125.)

145 CARO BAROJA, JULIO: *Las falsificaciones...* pàg., 62 - 63.

146 *Crònica Universal*, Llibre I, cap. X, 3, pàg. 29.

147 L'obra fou editada en part per Jaume Collell l'any 1879, i íntegra per Curial Edicions Catalanes, Biblioteca Torres Amat, Barcelona 1995.

L'obra té per finalitat demostrar amb arguments històrics i mitològics que els comtats pirenenics per naturalesa formaven part de Catalunya i del Regne d'Espanya, però el motiu que ens ha decidit comentar-la és que, sense sortir-se del tubalisme i de la tradicional relació de reis hispànics creats pel Viterbense, està marcada per un patriotisme localista que arriba fins i tot a matisar l'episodi de la fundació de Tarragona.

Comte intenta provar que els ibers espanyols, primers pobladors de l'extrem occidental d'Europa, eren de la nissaga de Jàfet i procedien de Caldea; els quals guiats per Túbal, travessaren Europa i s'establiren a la França narbonesa i al Rosselló, on visqueren amb pau i concòrdia, «sense tenir termens entre las regions espanyolas y francesas». Amb el propòsit de donar protagonisme a la seva estimada terra rossellonesa, Comte narra, a la seva manera, el viatge de Noè a Espanya: parteix d'Àsia i passant per Àfrica arribà a Espanya on funda els petits poblats de Noelas a Astúries i de Noegas, «la nomenada vuy Noedas, entre dues grans montanyes dels Pirineus, en la part que divideixen la terra del Conflent de la de França».¹⁴⁸ D'allí, al bon temps, Noè baixà a Espanya per trobar el seu nét Túbal i ordenar-li «formar los espanyols», fundar poblats i organitzar-los políticament. Llavors Túbal obedient, en compliment de la missió que li havia encarregat el seu avi, tot costejant, baixà fins a Tarragona on es congregaren molts caps de família, «y se ha de entendre que foren los primers pobladors que a la vora de la Mar Mediterrània avia deixats Noè a la sua primera vinguda, los quals donaren principi a la edificació de la població de Tarragona. Anomenaren-la Tarracoa, que vol dir en llengua antiga congregació de pastors». A més diu que a Túbal l'anomenaren Tàrraco, que vol dir «pastor».

El text és confús i és difícil d'endevinar què vol dir exactament la referència d'uns primers pobladors fundadors de Tarragona, que havia deixat Noè en una primera vinguda a Espanya.

148 COMTE, Francesc: *Il·lustracions dels comtats...* Segona part, cap. II, pàg. 196-198.

La recapitulació de l'historiador tarragoní Lluís Pons d'Icart

Al segle XVI els nous aires renaixentistes i la recent invenció de la impremta foren decisius en la proliferació d'històries locals que invariablement prologaven passatges bíblics de la creació del món, del Diluvi Universal, de la dispersió de la nissaga de Noè, i a continuació l'historiador demostrava el seu patriotisme remuntant tant com podia l'antiguitat dels orígens de la seva ciutat o primera pàtria, que explicava amb fets fabulosos.

Però a mitjan segle, la «vanitat localista» ja no es donava per satisfeta amb la noblesa que l'antiguitat conferia a les ciutats i viles, sinó que amb la intenció d'augmentar el prestigi de la seva ciutat, sovint en competència contra rivals veïns, es descobrien troballes falses que provaven que era la pàtria d'algun fill il·lustre; i si es descobria que aquest fill era sant, el prestigi creixia al caliu de la devoció popular, que podia incrementar-se si el sant havia fet algun miracle.

La competència entre ciutats i viles per provar quina era més noble i de més prestigi s'estengué de tal manera que, com remarca Miquel Coll i Alentorn, «aviat no hi hagué ciutat a la Península que no pogués gloriejar-se d'una bona quantitat de fills il·lustres: sants, savis escriptors o famosos cabdills; i tot seguit els que no havien resultat afavorits, per les primeres ficcions no van voler suportar la situació d'inferioritat en què aquestes es col·locaven i es suscitaren noves falsificacions que deixessin en bon lloc l'honor nacional, comarcal o local».¹⁴⁹

En aquest ambient va veure la llum el *Libro de las grandezas y cosas memorables de la Metropolitana Insigne y famosa Ciudad de Tarragona* (1572),¹⁵⁰ primera història de Tarragona, escrita per l'advocat i parent llunyà del famós humanista Antoni Agustí, Lluís Pons d'Icart. Prime-

149 *El llibre dels feyts*, pàg. 42. Entre altres coses el fals Haubert defensava els interessos de Tarragona en el plet de la primacia de l'església que sostenia amb Toledo.

150 Una versió catalana del mateix autor porta per títol *Libre de las grandesas i cosas memorables de la antiquíssima, insigne i famosa ciutat de Tarragona*. S'edità per primera vegada l'any 1984 a Barcelona, per Curial (Biblioteca Torres Amat), a cura d'Eulàlia Duran, autora d'una excel·lent biografia, un magnífic estudi crític de l'obra de Pons d'Icart —i, en especial, del *Llibre de las Grandesas*— i d'unes valuoses anotacions.

rament la va escriure en català però la corregí i publicà traduïda al castellà perquè diu ell mateix «en otros reynos se viessen, publicassen y entendiessen las cosas de que trata, pues es razón que llegue el libro por todas las partes donde ha llegado la antigua fama de la ciudad».¹⁵¹ El títol de la traducció és una rèplica del de l'obra de Pedro Medina *Libro de grandezas y cosas memorables de España* (primera edició 1548). Pons d'Icart dóna mostres de la patriòtica admiració que sent per la seva ciutat natal a l'adreçar-s'hi amb els expressius termes «dulcíssima patria mía», o «antiquíssima, opulentíssima, y metropolitana, ciudad de Tarragona».

Les pàgines que Pons d'Icart dedica en el *Libro de las Grandezas* a explicar la història primitiva de la ciutat s'han menystingut o silenciats tant com s'han lloats les excel·lents descripcions que fa de les restes monumentals romanes; ho recordem perquè és un judici injust, si tenim present que Pons d'Icart va escriure una història primitiva d'acord amb els criteris que imperaven a la seva època: admetent fets reals o fabulosos sense investigar-ne la font, amb la sola garantia que donava la solvència d'autors de prestigi. D'aquí que el grau d'erudició d'un historiador es mesurés per la bibliografia consultada, i això Pons d'Icart ho tingué molt present, perquè en la relació d'autors consultats que acompanya el *Libro de grandezas* n'hi figuren cent cinquanta-cinc (quaranta de clàssics grec i llatins, i uns setanta, humanistes, la major part italians).¹⁵² A més hem de dir en honor seu que el llibre, malgrat ser una modesta història local, en els segles de la història fabulosa, el consultaren autors de la categoria d'Ambrosio Morales, Jeroni Pujades i Feliu de la Penya. El *Llibre de les grandeses* comença amb la partició del món postdiluvià entre els fills de Noè i la vinguda dels primers pobladors d'Espanya. A continuació va rere la pista de «qui fonc lo primer qui donà lo nom y'l ser en edificar aquesta antiquíssima, famosa he insigne

151 *Libro de las Grandezas*, «Al lector, Micer Luys Pons de Ycart». Pàg. 19. Un parell de paràgrafs més avall, Pons Icart manifesta que ha traduït l'obra al castellà: «(aunque yo en él esté poco versado) no porque tenga yo por mejor lengua ésta que la catalana ni que otras, mas como sea natural del invitissimo rey Philipe señor nuestro, está más usada en todos reynos».

152 DURAN, Eulàlia: *Lluís Ponç d'Icard...* Pàg. 69.

ciutat de Tarragona, qui és lo cap de tota Spanya»,¹⁵³ una empresa no del tot fàcil perquè, «En trobar lo primer fundador de aquesta ciutat de Tarragona han molt variat los historiados, del que no'm meravelle per ser ciutat antiga».

Feta aquesta observació, Pons d'Icart examina l'opinió dels cronistes i historiadors de més prestigi de la primera meitat del segle XVI i troba que són falses les que atribueixen la fundació de la ciutat a Hèrcules grec o libi, a l'heroi grec Teucres, a l'egipci Taraco o Tercon, i als germans Escipions. Per ell la versió plausible és la del caldeu Berossus, tal com la interpreta el seu comentador Joan Annio de Viterbo; perquè —argumenta amb gran ingenuïtat— «como Beroso fuesse caldeo y Túbal también, es de pensar que Beroso no escribió sino la verdad». En conseqüència no dubta que el fundador de Tarragona fou Túbal, fill de Jàfet i nét de Noè, primer poblador de la península, i com que Túbal era molt «curós ho estudiós en criar de tot llinatge de bestiar, ayxí per a la sustentació humana com per a fer robas y cubiertas de las quals tenian necessitat»,¹⁵⁴ la gent que l'acompanyava posà a la ciutat el nom de *Tharacoam*, que en llengua aramea significa «congregació i ajunta-

153 Versió catalana, capítol IV. Porta per títol: «Ont són les opinions dels historiados diversos sobre qui fonc lo primer fundador qui comensà de edifficar la ciutat de Tarragona, concloent ab la del de Túbal, fill de Japhet. Réstan reprovadas las dels altres», pàg. 133.

Versió castellana, capítol VIII: «De las diversas opiniones que son entre los escritores, sobre quien fué el que primero començó de edificar la ciudad de Tarragona, y conclúyese que Túbal, nieto de Noé y hijo de Japhet, reprovadas las opiniones de los otros», pàg. 97.

154 Pàg. 137. La versió castellana diu: «Y como Túbal primer poblador de España, fuesse muy curioso en criar todo género de ganado, assí para la sustentación humana como para hazer ropas y cobiertas de que los hombres tienen necesidad, y aun aquella industria los de Armenia, que son los arameos, en su lenguaje le dixessen Tharacoam, que significa aquella congregación y ayuntamiento de pastores que tenian aquella industria, por esto Túbal baxando de los montes Pirineos aquí, en este llano y campo que agora se dize de Tarragona, edificó la dicha ciudad y a esto conviene ser la tierra fértil y abundosa de buenas yervas y prados, y bien templada», pàg. 100.

ment de pastors»;¹⁵⁵ però, adverteix que també és probable que Túbal fos conegut per Taracon, i com que antigament les ciutats solien adoptar el nom dels fundadors, Tarragona hauria adoptat el de Tarracon, de la mateixa manera que Nínive adoptà el de Nino, Roma el de Ròmul, Constantinoble el de Constantí, Barcelona el d'Asdrúbal Bàrcino i Sagunt el de Sagis.

Contrasta que un ingenu historiador com Pons d'Icart, que creu en faules antigues i falsificacions modernes sigui, al mateix temps, l'arqueòleg que amida amb rigor el perímetre del mur vell, «per mi canat», i faci una descripció objectiva de la base megalítica: «fortíssima, tota de rocha secca sens batum ni argamassa, de unas pedras tan grans que sinó que sabem que pot més lo ingeni que les forces [...] causarian admiratió gran, y ab tot la causan com ab forças humanas se són pogudas portar y posar las pedras o major part de aquellas de dita muralla vella»;¹⁵⁶ i malgrat l'aspecte primitiu del mur no es deixa endur per la fantasia i el considera obra romana, de quan els germans Escipió «ampliaren la ciutat de Tarragona [...] la sen[y]iren de fortíssim y validíssim mur, segons diu lo bisbe de Gerona, capítol *De Tàrracona urbe*, y ayxí se prova ab esta authoritat que los Scipions feren en Tarragona tota la muralla».¹⁵⁷ D'aquest arqueòleg tarragoní ja en parla favorablement el conegut historiador i antiquari renaixentista espanyol de la seva època, Ambrosio de Morales (1513-1591) a *Las antigüedades de las ciudades de España* (1575), editat tres anys després que el *Libro de las grandezas*. Heus ací el comentari que li dedica: «Tambien me quitará el trabajo de

155 El text d'Annio, origen d'aquesta llegenda diu textualment: «Huius cemodi studium Aramei Tharacoam vocant: id est pastorum congregationem ut tam Hieronymus q. Talmudistae exponunt. Hinc Tubali Tharaconem, munus indidit cognomentum: a quo non dubium est Tharaconam dictam: sicut coloniis suis sagis». (Llibre XII, cap. IV.)

156 LLUÍS PONS D'ICART, pàg. 105.

157 LLUÍS PONS D'ICART, pàg. 106. Versió castellana: «Los dichos muros viejos tan fuertes y casi inexpugnables de Tarragona, se puede tener por cierto que mandaron hazer en su tiempo los dos hermanos Publio y Cneo Scipiones quando reedificaron y engrandecieron la ciudad de Tarragona, como està dicho en el cap. XV, porque dize el obispo de Gerona, en el libro quinto capítulo de Tarracone Urbe, que dichos dos hermanos Scipiones cercaron la dicha ciudad de Tarragona de fortissimo y valerosissimo muro», pàg. 93.

escribir mucho desta ciudad [Tarragona] el andar ya impreso el libro de las grandezas della que escribió un caballero y letrado natural de allí, llamado Micer Luis de Ycart. Donde como natural y deseoso de ilustrar su tierra cuenta muy a la larga todo lo principal que tuvo en lo antiguo, y tiene agora. Y si como anda ya impresa esta obra, anduviera también otra que promete allí de las inscripciones antiguas que hay en la ciudad, menos tuviera yo que escribir. Mas pues su libro de aquel caballero no ha salido, y es cosa tan insigne y provechosa, como luego diré lo de estas antigüedades: será justo ponerlas». ¹⁵⁸ El prestigi del Pons d'Icart arqueòleg s'ha consolidat amb el temps perquè les recerques realitzades al llarg dels segles XIX i XX han confirmat l'exactitud de les descripcions de les restes monumentals romanes. Fins i tot, tal com ell dictaminà, s'ha reconegut la paternitat romana de la muralla megalítica o ciclòpia, negada durant segles. És una hipòtesi plausible que la cèlebre frase «Tarraco qvanta fvit ipsa rvina docet», adaptació de la que aplicà a Roma l'arquitecte bolonyès Sebastià Serlio a *Regole generali di architettura* (1537, traduït al castellà l'any 1552), «Roma qvanta fvit ipsa rvina docet», l'ordís Pons d'Icart. Almenys Serlio figura en la bibliografia del *Libre de las grandeses*. ¹⁵⁹

Els competidors de Túbal en la fundació de Tarragona

Ara, ¿quin lloc ocupaven en la historiografia fabulosa i quines gestes s'atribuïen als Hèrcules grec o libi, a l'egipci Taraco o Tercon, a l'heroi grec Teucres, als focs i als germans Escipió, competidors de Túbal en la fundació de Tarragona, que Pons d'Icart considerava falsos fundadors? Mirarem d'explicar-ho breument, així com els motius que induïren alguns historiadors a atribuir-los la fundació de Tarragona.

158 Pàg. 229. Sobre el *Llibre dels epigramas de Tarragona* de Pons d'Icart, que ha quedat inèdit, i el coneixement que aquest autor tenia del treball que feia Ambrosio de Morales sobre el mateix tema, vegeu el magnífic estudi d'Eulàlia Duran: *Lluís Ponç d'Icart*, pàg. 41-48.

159 SERRA VILARÓ, Joan: «Tarraco qvanta fvit...» a *Bulletí Arqueològic*, fasc. 31, juliol-desembre de 1950.

HÈRCULES LIBI

Pàgines enrere hem establert la importància que les cròniques medievals donen a la figura del semidéu grec Hèrcules amb la intenció de considerar-lo genearca de la dinastia reial espanyola, i com minva aquesta importància en els primers temps de l'humanisme. Doncs bé, els historiadors del segle XVI reivindiquen les mítiques gestes de l'heroi grec a la península, per bé que convertint-lo en l'Hèrcules africà o libi, nom hipocorístic que es donava a Horus, fill del rei d'Egipte Osiris —deïficat com el Déu del més enllà—, conegut també per Dionisi Líbic, per la seva gran valentia i per les seves gestes.¹⁶⁰ Segons la llegenda, Osiris havia anat a Hispània per occir el tirà Gerió, personatge gegantí tret de la mitologia grega, i, allí, una vegada complerta la missió, fou traïdorament assassinat per l'ambiciós Tifó, germà d'Osiris, segons uns, i lloctinent de Gerió segons altres. Sigui com sigui, amb el propòsit de venjar la mort del seu pare, Horus —fill d'Osiris i d'Isis—, a qui per les seves extraordinàries gestes coneixien per Hèrcules, decidí anar a Hispània, i després d'haver plantat les dues columnes a l'estret de Gibraltar, desembarcà a Cadis, matà el traïdor Tifó, els tres fills de Gerió que governaven el reialme hispànic conjuntament i a Cacus, una mena de gegant que la mitologia romana considerava fill de Vulcà. Llavors Hèrcules es proclamà rei d'Hispània. A continuació anà a Itàlia, però al cap d'uns quants anys tornà a Espanya entrant pel Pirineu i fou en aquesta segona estada que fundà una pila de pobles al Rosselló, la Cerdanya i Catalunya, o, segons Mariana, nou ciutats, entre les quals «se cuentan Julia Líbica y Urgel, en las haldas de los montes Pirineos, Barcelona y Tarragona en la España Citerior».¹⁶¹ Garibay conta si fa o no fa la mateixa història d'aquesta tornada a Espanya, però no coincideix amb les ciutats fundades, que serien: Líbia, prop de Puigcerdà; Vidosona, a l'Urgell i, Taraçona, que potser seria Tarragona.¹⁶²

160 MARIANA puntualitza: «No fué este Hércules el hijo de Anfitrión, sino el líbio, de quien se dice que domó los monstruos armado de una porra ó maza y vestido de una piel de leon; que en aquel tiempo aun no usaban ni habian inventado para la destrucción del género humano las armas de acero» a *Historia*, pàg. 9.

161 MARIANA: *Historia*, pàg. 10.

162 *Los XL libros*. Llibre III, cap. XV, pàg. 107.

Com es pot comprovar, la que en podríem dir llegenda osíriaca hispana no és res més que una refosa de la llegenda hercúlia hispana d'origen grec; i la fundació de Tarragona, tal com la recullen les dues llegendes, és un fet que admeten pocs historiadors.

EL REI LIBI-EGIPCI TAHARKA (689 - 664 AC), ÀLIAS TARACA / TARRACO / TARRACON

El rei etiòp que apareix en la historiografia fabulosa amb els noms de Taraca/Tarraco/Tarracon és Taharka, personatge real, faraó de la dinastia XXV o etiòpica, que visqué en temps d'Ezequies (c. 741 - Jerusalem c. 687 aC) rei de Judà. La Bíblia el menciona al llibre IV dels Reis, i a la Profecia d'Isaïes.¹⁶³ També el menciona amb nom de Tearkon Estrabó que, segons pròpia confessió, es val de l'historiador grec Megastenes (s. IV - III aC) com a font.

Transcrivim les traduccions del text estrabonià que fan Antonio Garcia Bellido (1945) i Adolfo Schulten (1952):

Traducció de García Bellido:¹⁶⁴ «Megasthènes dice [que] el egipcio Sésostris y Tearkón el etiope navegaron hasta Európe; que Nabokodrosoros, que para los chaldaíoi supera a Heraklés, llegó como éste, hasta las Columnas donde Tearckón había ya llegado; que aquél [Sésostris] llevó su armada hasta Ibería, Tahrkía y el Pontos [...]»

Traducció de Schulten:¹⁶⁵ «Se cree que Nabukodrosoros, rey de los Caldeos y más célebre entre ellos que Herakles, había llegado hasta las Columnas de Hércules y que había llegado por allí también Tearkon y que aquel (Nabucodrosoros) condujo sus tropas desde Iberia hasta Tracia y el Ponto».

Garcia Bellido comenta que Estrabó arribà a Espanya amb les primeres corrents del Renaixement humanístic, i que des d'aleshores el conegueren erudits i antiquaris per la lectura de textos en grec o per traduccions llatines, fins que es traduï al castellà a mitjan segle XVIII. Això explica que a la historiografia hispana de mitjan segle XVI la lle-

163 Masdéu detalla que Tarracon o Thearca, sobirà d'Etiòpia, dominava en temps del sant rei de Judà, Ezequies (716-687 aC), segons la profecia d'Isaïes i el llibre IV dels Reis de la Bíblia. (*Historia crítica de España*, pàg. 53.)

164 *España y los españoles*, pàg. 282.

165 *Fontes Hispaniae*, fasc. VI, pàg. 313.

gendària estança a Ibèria de Tearkon, rei egipci i d'Etiòpia, documentada en Estrabó, ja s'hagués inclòs a les històries fabuloses. I és de notar que en totes es consideri el topònim «Tarragona» com un derivat de l'antropònim que pren les formes de «Tearcon/Tearkon/Taraco/Taraca». La versió més detallada —i per descomptat la més fantàstica— de les gestes del llegendari personatge que anomena Taraco a Ibèria és la que fa Florian d'Ocampo a la *Coronica*.¹⁶⁶ El defineix com un «Rey Egipciano natural de las tierra Etiópicas», que comandava un exèrcit d'etíops negres, depredadors i sanguinaris, que després de saquejar la costa ibèrica mediterrània dels Pirineus a Gibraltar protegit per l'esquadra, s'establí en terres andaluses; però passats uns anys, «los exércitos negros de Taraco», invertint el camí fet a la vinguda, saquejaren novament el litoral de Gibraltar a Tarragona, lloc on s'aturaren per refer-se de les pèrdues que, des que havien travessat l'Ebre, els causava Teron, un guerriller a qui anomena «el Español Catalan».

D'Ocampo narra la que podríem dir-ne segona fundació de Tarragona de la següent manera: «Taraco fatigado de la prisa que le daban, y de las estrechuras en que lo ponian, recogió todo su campo sobre la marina para le hacer espaldas con los navios. Allí comenzó de se fortificar en un cerro pequeño no lejos del agua, formando manera de reales y de reparos en toda la jornada trasera»; però un temporal destruí part de les naus de l'armada de Taraco i d'altres es dispersaren, i mentre reunia les que quedaven, «los Egipcianos i negros comenzaron á renovar sus aposentos en el cerro que primero tenian ocupado, labrado caserías y chozas á todo cabo, determinados a resistir en ellos hasta que sus navíos desparcidos, pudiesen venir a se juntar [...]» per a retornar a les terres d'on havien vingut, «lo qual convenia ser hecho prestamente, porque mucha gente se les moría de gravísimas enfermedades». Quan els intrusos marxaren, gent del país que no tenia lloc per viure ni lloc on anar ocuparen «las chozas y caserías hechas por los Egipcianos en la cumbre del cerrecillo donde Taraco fornecia su real, y levantaron una figura de población, que quanto mas iba, tanto se hizo mejor y mas lucida: la qual certifican Historiadores nuestros ser la ciudad llamada Tarragona, cuya nombradía dicen haber sido tomada por el apellido del mesmo Taraco, que primero la cimentó quando situaba su estancia

166 Cap. XIII, XIV i XV del vol. I de la *Coronica General de España* (1553).

en ella». De tota manera, d'Ocampo s'afanya a dir que ell personalment creu que el fundador de Tarragona fou Túbal, tal com ha deixat escrit al quart capítol del primer llibre.¹⁶⁷

No sembla lògic insistir en la llegenda del rei egipci-libi perquè totes les versions que circulen provenen d'una mateixa font, i, en línies generals, repeteixen en més o menys extensió la d'Ocampo; però no podem evitar de fer-ho perquè la gran majoria d'historiadors atribueixen a Tarraco la primera o una segona fundació de Tarragona —fet crucial per a nosaltres— i l'expliquen de diverses maneres. D'entre els historiadors castellans, hem seleccionat Pedro de Alcocer (mitjan s. XVI), Esteban de Garibay i Juan de Mariana (1536-1624), i d'entre els catalans, Francesc Tarafa i Savall (c. 1495 - 1556), Antoni Viladamor, Jeroni Pujades i Esteve de Corbera.

Pedro de Alcocer, contemporani d'Ocampo, recull la llegenda de Tearcon a la *Historia, o descripcion de la Imperial cibdad de Toledo* (1554) molt resumida, sense entrar en especulacions sobre si els invasors comandats per Tearcon eren negres, pirates, lladres, criminals o devastadors. Està d'acord amb el desembarcament en terres andaluses, però fa notar que, segons alguns autors, al cap d'algun temps, «[Tearcon] fue por la costa de España, por poder reconocer mejor la tierra, y que llegó hasta donde fue poblada la ciudad de Tarragona, y que contentándole su sitio, hizo hazer una población, que de su nombre se llamó Tearcona, y despues Tarragona, aunque otros tienen por mas cierto que fue edificada en su principio por griegos Phocenses, los cuales le pusieron nombre Tetragona que en su lengua quiere dezir, Quadrangular».¹⁶⁸

Esteban de Garibay en unes poques ratlles esbandeix la llegenda del que anomena Tarraco rei d'Egipte, resumint el text d'Ocampo. Diu que a l'entorn de l'any 682 aC «Tarraco Rey de Egipto vino con grandes poderes a España, y refieren, que corrió por algunas provincias suyas, haciendo le resistencia un capitan Catalán, llamado Teron en las tierra de Cathaluña, donde parando sus estancias, en la parte que agora está la ciudad de Tarragona, dizen, que despues se comenzó su poblacion,

167 Vol. I, cap. XIV, pàg. 309-313.

168 Llibre I, cap. 3, pàg. 8.

tomando el nombre del Rey Tarraco. El qual aviendo hecho mucho daño en las marinas Españolas, tornó a su tierra». ¹⁶⁹

L'últim historiador castellà del segle XVI que transmet la llegenda de Tarakon és Juan de Mariana a la *Historia general de España* (1592). Creu que efectivament, el Tearkon de la Bíblia que lluità al costat d'Ezequies i derrotà als assiris davant de Jerusalem vingué a Espanya i «nuestros historiadores añaden que no lejos del rio Ebro, en un ribazo y collado, fundó en su nombre la ciudad de Tarragona, y que los Escipiones, mucho tiempo adelante, la reedificaron y hicieron asiento del imperio romano en España, y que esta fué la causa de atribuilles la fundación de aquella ciudad, no solo la gente vulgar, sino tambien autores muy graves, entre ellos Plinio y Solino, si bien el que la fundó primero fué el ya dicho Tàrracon, rey de Etiopia y Egipto». ¹⁷⁰

A Catalunya qui primer incorpora en un llibre d'història la incursió a Espanya i l'episodi de la fundació de Tarragona per Tearkon és el canonge de Barcelona Francesc Tarafa i Savall a la *Crònica de España* (1562). Ho fa d'una manera molt breu: «Los egypcios vinieron a reynar en España antes del advenimiento de Jesucristo, DCCXCIX, y posseyeron mar y tierra XXXV años: trayan por capitan a Tarracon, y dexó fundada en su nombre a Tarragona». ¹⁷¹ Posteriorment, tots els historiadors catalans incorporen les conquestes de Tearkon a Espanya amb algunes diferències cronològiques, però sense excepció sostenen que Tarragona fou obra de Túbal, i atribueixen al faraó etiòpic l'engrandiment o la restauració de la ciutat, és a dir, una mena de segona fundació. Així Antoni Viladamor manté que Taraco vingué a Espanya amb una gran esquadra, després que els seus egipcis amb el rei de Judà Ezequies com a aliat obliguessin l'assiri Sennàquerib a aixecar el setge de Jerusalem (702 aC). Desembarcà a Gibraltar l'any 731 aC (cosa impossible si Taraco emprengué l'aventura hispànica després de l'èxit contra Sennàquerib davant de Jerusalem), després dels grans cataclismes que assolaren Espanya i Catalunya (la gran sequera i l'incendi dels Pirineus) i des d'allí, remuntà el litoral mediterrani fins a l'Ebre, protegit per una poderosa esquadra. Prop d'aquest riu, els catalans (o celtes,

169 *Los XL libros*. Llibre V, cap. III, pàg. 124.

170 Pàg. 19.

171 Pàg. 28.

segons Pujades), els sortiren al pas, entaularen batalla i els derrotaren. Llavors, els vençuts es refugiaren en un tossal que, «alguns historiadors castellans» (d'Ocampo) identifiquen amb Tarragona, per similitud de nom, i consideren erròniament que aquest fou el principi de la ciutat.¹⁷²

Pujades en conjunt dóna per bona la versió de Viladamor i insisteix a dir que Tarragona no la pogué fundar Taraco perquè l'havia fundada Túbal. En tot cas, es podria admetre com a hipòtesi, que «en el tiempo que vino Taraco fuese aquella ciudad poca cosa, ó que estuviese arruinada con la sequedad de España, ó con otras muchas calamidades que la antigüedad del tiempo nos cela y esconde; y por eso le seria fácil á Taraco el ocuparla»;¹⁷³ suggereix que els egipcis estigueren refugiats en el tossal tarragoní i hi construïren algunes «barracas o chozas» abans de reembarcar-se. Tot seguit els catalans «poco a poco hicieron allí una gran población: la cual significan algunos que es la grande metrópoli de Tarragona, diciendo que fué fundada por Taraco».¹⁷⁴ Esteve de Corbera a *Cataluña Ilustrada* assenyala que tots els autors coincideixen en la vinguda a Espanya d'un rei d'Egipte i Etiòpia anomenat Tarrachon, i alguns diuen que «fundó en ella a Tarragona, obligados por el nombre del Rey y de la Ciudad que tanto se parecen», sense tenir present que l'havia fundat Túbal. Recorda que en opinió d'alguns autors Tarrachon mantingué una cruel guerra de guerrilles contra «los Celtas Españoles que habitaban ya en Cataluña», capitanejats pel valerós Teron, i per a protegir-se d'aquest guerriller es refugià a Tarragona. Suggereix que podia haver estat aleshores quan fortificà la ciutat per utilitzar-la de «plaza de armas para su gente» fins que retornà a la seva terra.¹⁷⁵ A remarcar, els elogis patriòtics que Corbera dedica a Teron. Arriba a considerar-lo «el primer Capitan, de cuyo nombre se halla memoria en las Historias de Cataluña, como de natural della». Segons Pujades,

172 ORRIOLS: *Antoni Viladamor*, pàg. 37.

173 Els historiadors llegendaris sostenien que vers l'any 1000 aC —en la data no estaven d'acord— a Espanya hi havia hagut una gran secada que durà vint-i-sis anys, la qual cosa motivà una despoblació massiva i, segons Pons d'Icart, fou la causa d'una primera destrucció i ruïna de Tarragona.

174 PUJADES: *Crònica Universal*, pàg. 140-141.

175 *Cataluña Il·lustrada*. Llibre II, cap. 9, pàg. 155-156.

no hi ha acord sobre la cronologia de l'arribada de Tarakon o Tarraco a Catalunya i recull, com a mostra de les diferències, les opinions de Tarafa, Garibay i Viladamor que situen aquest fet en l'any 799, 682 i 731 aC,¹⁷⁶ respectivament.

EL MÍTIC TEUCRE, TEUCER O TEUCHER, HEROI GREC¹⁷⁷

Pons d'Icart inclou Teucro —fill de Telamó i germà de l'heroi homèric Àiax, que comandant un grup de grecs en temps del fabulós rei Gargoris acabà per establir-se a Galícia—¹⁷⁸ entre els personatges que, segons alguns historiadors, fundà Tarragona; però tot seguit especifica que qui ho diu és Pere Miquel Carbonell i reconeix que no mencionen el fet ni d'Ocampo, ni Margarit, bisbe de Girona. Efectivament tal com està redactat el text de la llegenda que arranca en Estrabó, no és possible especular en una estada a Catalunya de Teucro i els seus companys. Així ho creuen Pujades, que considera «la venida a España de varias gentes que salian de la destrucción de Troya» un assumpte que omet descriure perquè no és de la seva competència,¹⁷⁹ i Esteve de Corbera, que es limita a dir «de ninguno de ellos ay memorias en Cataluña».¹⁸⁰

ELS GRECS DE FOCEA

Pons d'Icart es basa en el toledà Pedro de Alcocer per prendre en consideració els historiadors que atribueixen la fundació de Tarragona als focues.¹⁸¹ I és que aquest historiador, a més de referir-se, com hem

176 *Cronica...* Llibre II, cap. VII, 2 [Versió castellana].

177 TEUCRE: heroi grec, fill del déu Escamandre i de la nimfa Idea, és l'epònim dels teucres, habitants de la regió de Tròade. Hom el considera el progenitor de la família reial de Troia. (GEC, vol. 14, pàg. 386).

178 Sobre l'origen d'aquesta llegenda vegeu l'apartat «Les fonts literàries de tradició pagana: Estrabó».

179 *Crónica*. Llibre I, cap. XXXVII, 3.

180 *Cataluña Ilustrada*. Llibre II, cap. 9, pàg. 155.

181 Cita de Pons d'Icart a *Llibre de les Grandeses*, pàg. 98 [versió castellana]. Focea: antiga ciutat jònica de l'Àsia Menor fundada per atenesos i gent procedent de la Fòcida (Grècia Central, al nord del golf de Corint) després de la guerra de Troia. Al segle VI aC els focues fundaren colònies a l'arc nord de la Mediterrània occidental, entre les quals destaca Massàlia (Marsella) vers l'any 600, i poc després Empòrion (Empúries).

exposat, al rei egipci-etíop Tearcon com un dels possibles fundadors de Tarragona, menciona, com diu Pons d'Icart, l'opinió ja exposada d'altres historiadors que tenen per cert que la ciutat l'edificaren els grecs foceus.

ELS GERMANS GNEU I PUBLI ESCIPIÓ

Hem dit que el doctor de l'Església i bisbe de Sevilla sant Isidor, a les *Etimologies*, dona com a cosa certa que Tàrraco fou obra dels germans Escipions,¹⁸² i estableix l'etimologia: «*terram agonum* (terra de grans combats) < *Tarraconem*».¹⁸³ Des d'aleshores mai no han faltat autors que atenent-se a les paraules de Plini «Tàrraco Scipionum opus» han atribuït la fundació de Tarragona als germans Escipió. No ens ha de sorprendre que a l'Edat Mitjana seguissin sant Isidor Francesc Eiximenis (1327? -1409),¹⁸⁴ els juristes catalans Guillem de Vallseca (? - després de 1412)¹⁸⁵ i Joan de Socarrats (s. xv),¹⁸⁶ i l'escriptor i poeta andalús Juan de Mena (1411-1456),¹⁸⁷ entre d'altres. Ara, en un temps en què la història primitiva es basava en les faules del Viterbense,

182 *Etimologies*, XV, 1, 65. Cita manllevada a Dasca/Rovira/Barriach: *Epítome Historial*, nota 83.

183 TATE: *Joan Margarit*, pàg. 265. Transcriu el text del *Paralipomenon* de Margarit que diu: «Ysidorus libro XIII Etymologiarum affirmare voluerunt Scipiones urbem Terrachonam construxisse eamque terram Agonis appelasse uti qui apud eam maximos Agones bellorum preliorumque sustinisset terram Agonis appellari iusserunt».

184 PONS D'ICART: *Llibre de les grandeses*, pàg. 135. «[...] y Ximenis diu que li posaren nom Tarragona que vol dir “*terra agonum*”, terra de grans batalles, perquè y trobaren contrast molt gran y que, aguda la victòria, edificaren la ciutat de Tarragona». Capítol XXIII del *Dotzè de Cristià. De regiment de princeps*.

185 Segons PUJADES: *Crònica Universal*. Llibre III, cap. II, pàg. 4.

186 A *In tractatum Petri Alberti* (1476), pàg. 343, escriu: «Et hic Scipio Africanus Terraconam civitatem aedificavit».

187 Segons PONS D'ICART: *Libro de las grandezas*, cap. VIII. També diu PONS D'ICART que Pere Miquel Carbonell (1434-1517) sostenia que la ciutat de Tarragona havia estat edificada pels Escipions, cosa que no és certa. En realitat, en el cap. VIII de les *Cròniques d'Espanya*, Carbonell diu «Tarragona no fonc edeficada per Hèrcules, com se diu per los idiotes, ans per Teucer, grech, segons alguns, e segons altres per los Scipions, romans».

mantenir que els Escipions fundaren Tarragona significava anar a contracorrent perquè cap historiador podia ignorar les teòriques solucions que dominaven els orígens de Tarragona en la historiografia. És clar que amb anterioritat al Viterbense, Joan de Margarit ja havia demostrat que Tàrraco era un topònim que existia a l'arribada dels romans, però això semblava insuficient per a provar que no era obra seva, com deia Pons d'Icart, «no puede ser verdad que Tarragona sea edificada por los Scipiones» i com a proves definitives de la que creu que és una falsa opinió, cita el desembarcament al port de Tarragona de Publi Corneli Escipió amb vuit mil homes i la batalla victoriosa del seu germà Gneu contra el cartaginès Hannó prop de Tarragona, dos episodis històrics reals narrats per Tit Livi. Conclusió: «Llegando pues la primera vez que vinieron en España cada qual de los Scipiones en Tarragona, no pueden ellos ser los primeros edificadores de Tarragona, pues ya estaba edificada».¹⁸⁸ Conseqüència lògica: Plini vol significar que els Escipions fortificaren i engrandiren Tarragona, és a dir, posaren els fonaments de la futura colònia romana de Tàrraco. De tota manera cal dir que mai no han faltat historiadors que sostenen que la frase vol dir, ni més ni menys, el que diu, al peu de la lletra. De la famosa frase de Plini n'haurem de tornar a parlar perquè sempre ha estat molt discutida, i, com veurem, el sentit que se li dona es matisa amb el temps, a remolc dels canvis de la metodologia en els estudis històrics, i més modernament amb la introducció de noves tècniques en la investigació de la història primitiva.

Els falsos crònics i la història primitiva

La falsificació intencionada de textos històrics es desbordà amb la producció dels anomenats «falsos crònics», nom genèric que s'usa per a designar un conjunt de textos castellans apòcrifs, d'estructura anualística, que narren històries inventades per erudits poc escrupulosos. Començaren a aparèixer a principis del segle XVI, tingueren el moment de màxima expansió i prestigi durant la segona meitat d'aquest segle i la primera meitat del vinent, i decaigueren gradualment a la segona meitat del segle XVII. La tècnica que utilitzaven els falsificadors s'as-

188 *Libro de las grandezas*. Cap. VIII, pàg. 99-100.

semblava a la d'Annio: el text falsificat es feia passar per l'obra perduda d'un conegut personatge real que havia viscut en temps passat, que el falsificador simulava haver retrobat en algun arxiu o biblioteca de difícil accés. Com a toc de distinció, sovint es feia intervenir en la transmissió del text algun altre personatge també històric, corresponent a una època intermèdia entre la del suposat autor i la del descobridor. A vegades el text apòcrif es presentava com una traducció de l'àrab i, en tots els casos, com a font documental se citaven autors i obres de caràcter històric. Per últim s'imprimia amb un ostentós acompanyament de notes pseudocrítiques.¹⁸⁹ És significatiu que Cervantes satiritzés els falsificadors d'històries en aquella compra a un minyó de Toledo, per mig ral, d'uns quaderns escrits per un imaginari Cide Hamete Benengeli, historiador aràbic, que contenien la *Historia de Don Quijote*, i la fes traduir a un morisc per dues roves de panses i dues faneques de blat.¹⁹⁰

Quin era l'objectiu de les falsificacions? Caro Baroja apunta que els falsificadors fabricaven històries guiats per un gran fervor monàrquic i religiós, síntesi d'un patriotisme hispànic que portava en si el projecte de la uniformitat política peninsular, l'orgull ètnic, i, moltes vegades, una ridícula vanitat localista; però aquests conceptes ideològics anaven barrejats amb altres finalitats més pràctiques, com ambicions personals de tipus nobiliari, i justificacions davant els prejudicis de la puresa i neteja de sang. En altres mots, els falsos crònicons eren un producte que, sobre un rerefons de religiositat, es fabricava per alterar la visió del que, a l'Espanya del seu temps, es consideraven principis ideològics, o per a justificar tota mena d'interessos.¹⁹¹ La incidència dels falsos crònicons en la història primitiva fou reduïda perquè la que havien vertebrat

189 Bibliografia sobre els crònicons a GODOY ALCÁNTARA, José: *Historia crítica de los fals crónicos* (Madrid, 1868). COLL I ALENTORN, Miquel: «El problema de l'autenticitat del “Libre de feyts d'armes de Catalunya”» a: BOADES, Bernat: *Libre de feyts d'armes de Catalunya*. Vol. IV, pàg. 11-89. Barcelona: Ed. Barcino (Els nostres clàssics), 1948. CARO BAROJA, Julio: *Las falsificaciones de la Historia*, Barcelona, 1992.

190 *Don Quijote*, primera part, cap. 9.

191 CARO BAROJA, J.: *Las falsificaciones*, pàg. 191. Textualment diu: «Se mezclan una fe ardiente, unas ambiciones personales de tipo nobiliario, el peso de los prejuicios respecto a la pureza o limpieza de sangre, amor inmenso por la ciudad natal, patriotismo hispánico y erudición extensa, pero no crítica».

Annio i d'Ocampo, elevada a història oficial, deixava als falsificadors pocs buits per introduir-hi noves faules. Això explica que no se sentissin especialment atrets per tot el relacionat amb aquell fabulós període històric, però val a dir que tampoc l'oblidaren del tot.

Precisament és en un dels crònics més primerencs que es toca la qüestió de la història primitiva peninsular. Ens referim a la *Coronyca de las antigüedades despaña dirigida al muy alto, catholico e por esso muy poderoso e ynvicissimo emperador don carlos, Señor de las españas y de las alemañas y de los otros reynos y senyorios sujetos a aquellas*, un crònicó del frare mínim Juan de Rihuerga, presumiblement acabat l'any 1525, que no s'arribà a imprimir. La gran novetat de Rihuerga és la introducció de cinc fabulosos reis d'Espanya que regnaren a continuació d'Habidis, el vint-i-quatrè i darrer rei de la nòmina d'Annio. La referència d'aquests reis apareix en els fragments d'uns crònics que ell mateix havia falsificat i atribuït a Nummi Emilià Dextre (s. IV-V), fill del bisbe de Barcelona Pacià,¹⁹² i a Màxim, bisbe de Saragossa a la mateixa època.¹⁹³ Com a curiositat direm que els fragments apòcrifs de Dextre, els utilitzà el cronista de Carles V, Lorenzo de Padilla (1485-1556), en el *Catálogo de los santos de España*, imprès a Toledo l'any 1538. En una al·lusió a determinats passatges de la *Coronyca* de Rihuerga lloa la personalitat de Dextre, fill de sant Pacià, «cuya diligencia y sagacidad fue tanto, que coligió algunas historias de los antiguos reyes de España que fueron en ella hasta la gran seca».¹⁹⁴

Un altre prolífic falsificador que hem donat a conèixer pàgines enrere, en el qual, per tant, no insistirem, és el cordovès Juan de Luna;

192 Hom l'identifica amb un Dextre, prefecte del pretori de Roma l'any 395. Sant Jeroni li dedicà el seu tractat *De viris illustribus*, on diu d'ell que escriví una *Omni-modà Historia*, que s'ha perdut, i és d'aquesta obra perduda que Rihuerga diu haver trobat fragments que incorpora a la *Coronyca*. Els comentaris que dediquem al fals crònicó de Rihuerga es basen en la crítica que en fa GODOY ALCÁNTARA, José: *Historia crítica de los falsos cronicones*, I, pàg. 16-30.

193 Nesteo, 25è rei; Argantonio I, 26è rei; Argantonio II, 27è rei, un mal rei que regnà 34 anys; Ega, 28è rei, regnà 44 anys, fou amant de la justícia i morí a la ciutat de Calahorra, i Medon, 29è rei, tingué sis fills: Argantonio III, Paledon, Barcaba, Medon II, Balio i Colca, entre els quals es repartiren Espanya, i ells i els seus successors regnaren als seus regnes fins a la gran seca que durà vint-i-sis anys.

194 GODOY ALCÁNTARA, José: *Historia crítica...*, pàg. 21.

però sí que ens aturarem a comentar la persona d'un altre productor de crònics important. Ens referim a l'aragonès José Pellicer de Os-sau (1602-1679), autor de més de dues-centes obres, cronista major d'Espanya, del qual diu Godoy Alcántara: «Ninguno llevó más allá la preocupación nobiliaria, la idolatría monárquica, la curiosidad literaria frívola, la ostentación de erudición de aparato»; i com més endavant veurem, per alguns cronistes catalans era considerat anticatalà. L'any 1646 Pellicer donà a conèixer el fictici *Cronicón de don Servando obispo de Ourense*¹⁹⁵ (mai publicat fins ara), personatge real que visqué al segle XII. L'obra comença amb la creació del món i la població d'Espanya per Túbal, que el patriotisme aragonès fa dir a Pellicer que fou el primer poblador d'Aragó: de Saragossa i d'altres ciutats aragoneses. Omet, com havia fet el pare Mariana, els reis de la sèrie d'Annio anteriors a Hèrcules, i coordinant dades de diversa procedència amb les que inventa en el fals *Servando*, arrasa fins als fonaments l'edifici que havia aixecat el Viterbense per a substituir-lo per un altre construït amb més de seixanta nous reis primitius, que diu haver descobert en antiquíssims escriptors fenicis, caldeus, egipcis, grecs i llatins, i remunta l'origen de gairebé un centenar de llinatges nobiliaris al temps dels cartaginesos i fenicis. Més tard, el Pellicer falsificador i productor de crònics es passà al bàndol contrari, i aleshores atacà els falsaris amb més violència que quan els defensava.

Tanmateix el més gran falsari castellà del segle XVI fou el jesuïta Jerónimo Román de la Higuera (1551-1624), a qui l'erudit Gregori Mayans (1699-1781) considera l'inventor i sembrador de crònics.¹⁹⁶ L'any 1594 presentà en una primera falsificació, nous fragments dels coneguts Dextre i Màxim (*Cronicó de Dextre*) que, entre 1597 i 1601, completà amb un segon pseudo Dextre. Anys després inventà els crònics atribuïts a Luitprand (el *Cronicó de Luitprand* s'edità a París l'any 1628), personatge real, bisbe de Cremona que visqué en temps de Berenguer II, rei d'Itàlia (s. X), i a l'arxiprest mossàrab de Toledo Julián

195 La font dels comentaris que fem sobre Pellicer és GODOY ALCÁNTARA: *Historia crítica*, cap. VI, pàg. 281-291.

196 A la «Dedicatòria» de la *Censura de Historias Fabulosas* (1742) de NICOLÁS ANTONIO.

Pérez.¹⁹⁷ Però de la Higuera no pretenia refer la història primitiva. Els falsos crònics de Dextre i Luitprand comencen a partir del naixement de Crist i tenen per finalitat demostrar documentalment que tradicions considerades de màxima importància en la història eclesiàstica espanyola del seu temps —com l'estada a Espanya de l'apòstol Santiago o les de sant Pere i sant Pau, la fundació de determinades esglésies i la primacia de la de Toledo— eren rigorosament històriques.¹⁹⁸

Tot i això, de la Higuera, que era toledà, no pogué estar-se de demostrar el fervor patriòtic que sentia per la seva ciutat en una *Historia eclesiàstica de la ciudad de Toledo* que acabà l'any 1593, sobretot en els comentaris que dedica a les diverses opinions que es refereixen als orígens de la ciutat. El seu parer és que fundà Toledo Nabucodonosor quan vingué a Espanya, i li posà el nom de Toledoth —que en assiri o caldeu significa «aventures o esdeveniments»— en memòria de les seves gestes. Tanmateix les discutibles solucions que dóna als conflictes locals per qüestions d'història eclesiàstica constitueixen la clau de volta de l'obra, com per exemple les disputes per dirimir els llocs on predicà Santiago, o la primacia que disputaven les esglésies de Tarragona i Toledo, convençut que ningú s'atreviria a impugnar-les obertament sense exposar-se a les molèsties de la impopularitat o del descrèdit.

Els falsificadors catalans del segle XVII

Al segle XVII és rar trobar un llibre d'història d'autor català que no inclogui historiadors i falsificadors castellans en la bibliografia, potser perquè com indica Simon i Tarrés, el fervor patriòtic, monàrquic i religiós era una trinitat indissoluble que els unia tots, per bé que matisada per diferències d'ideologia política i culturals; però, a la vegada, des de Catalunya es miraven amb suspicàcia les històries castellanes per la malícia i les falsetats que contenien, en particular quan es referien a la «nostra nació catalana».¹⁹⁹

197 GEC, vol. 6, pàg. 220.

198 GODOY ALCÁNTARA: *Historia Crítica*, pàg. 30.

199 SIMON I TARRÉS: *Els orígens ideològics*, pàg. 78. Mots atribuïts a l'heraldista i capellà Jaume Ramón Vila (Barcelona, ? - 1638).

La Guerra dels Segadors activà el fervor patriòtic dels dos bàndols i, com acostuma a passar en aquests casos, en paral·lel a la lluita armada, es desencadenà una batalla propagandística de perfil polític a base de pamflets, en la qual participaren erudits, polítics i pamfletaires. Acabada la guerra, en un ambient encara força caldejat, és quan aparegueren falsos crònics catalans amb el propòsit de neutralitzar l'ofensiva ideològica castellana i, igual que en els crònics castellans, hi dominaren controvertides llegendes d'història eclesiàstica; però, de manera col·lateral, els falsaris catalans no s'oblidaren de donar la seva opinió sobre els orígens. Dissortadament per a ells, a la segona meitat del segle XVII, els crònics havien perdut prestigi i els falsificadors —cada dia més combatuts— estaven en franca retirada; malgrat això encara causaren força impacte les obres dels dos falsaris més rellevants: el clergue rosellonès Antoni Nobis (? - 1667) i el frare mínim Joan Gaspar Roig i Jalpí (1624-1691).

Antoni Nobis fou un personatge aventurer poc escrupulós amb la veritat que es canvià el nom pel d'Antonio Lupian Zapata, perquè li deuria semblar més adequat per a un home de lletres especialitzat en falsificacions. A més de molts escrits apòcrifs que se li atribueixen, fou l'autor del suposat crònic d'Haubert, un mossàrab de Sevilla, nét d'alemanys, que entrà de benedictí al monestir de Dumio (Braga), i de dues continuacions escrites per uns fantàstics Walabonso, Merio i el monjo Joan.²⁰⁰

El fals Haubert aparegué poc abans del 1664, i dedica una primera part a explicar la història de l'Espanya primitiva, conforme a la versió d'Annio, d'Ocampo i Garibay, amb alguns afegits com la d'atribuir a Túbal la fundació de la ciutat d'Olot, a més de la de Tarragona a Catalunya; dona notícia de l'estada d'Homer a la península, recorda l'odi que els espanyols sempre han sentit contra el judaisme, i menciona moltes altres fantasies, algunes inèdites, fins al naixement de Crist, que tingué lloc l'any 4000 de la Creació. La segona part del crònic —deu vegades més extensa que la primera— és una història enterament eclesiàstica, en la qual Nobis pren partit en dues apassionades discussions

200 Bàsicament les dades referents a Antoni Nobis són tretes de COLL I ALENTORN: *El libre dels feyts*, pàg. 43 i GODOY ALCÁNTARA: *Historia crítica de los falsos cronicos*, cap. VI, pàg. 265 i s.

aleshores de gran actualitat: en defensa dels interessos catalans, en la qüestió de la primacia eclesiàstica peninsular que Tarragona disputava contra les pretensions de Toledo i Braga; i es mostra partidari del Pilar, en el litigi que mantenien la Seu i el Pilar de Saragossa per establir quina era més antiga. Tampoc deixa perdre l'oportunitat de demostrar el superior prestigi i la major antiguitat que tenien els benedictins en comparació amb les altres ordres religioses.²⁰¹

Un altre falsificador tardà, però de primera fila, fou el frare mínim Joan Gaspar Roig i Jalpí,²⁰² natural de Blanes. L'any 1668, pseudodescobrí entre els papers pòstums de Pere de Marca un nou cronicó producte de la seva imaginació, que atribuï al visigot Liberat, fictici monjo benedictí de Vallclara, natural de Girona, suposadament mort l'any 614. El cronicó de Liberat s'acabà de transcriure l'any 1669 i també arrenca amb la creació del món. Per a la història primitiva segueix el Viterbense, però cal dir que l'objectiu principal de la falsificació és la defensa de qüestions d'història eclesiàstica catalana, amb una clara intencionalitat patriòtica, en la línia que ho havien fet els falsos Dextre, Màxim i, sobretot, Haubert.

Podem dir que si per als erudits catalans del segle XVI i principi del XVII la defensa de la terra catalana com a primer lloc d'arribada de Túbal a la península tenia un alt valor patriòtic, per a un falsificador de cinquanta o seixanta anys després el patriotisme es relacionava amb el desembarcament a Empúries de l'apòstol Santiago i amb el fet que les primeres predicacions a la península haguessin tingut lloc a Catalunya, la vinguda de sant Pau a Hispània per Catalunya, acompanyat de deixebles que posà de bisbe a diverses ciutats catalanes: a Tortosa, Rufi; a Tarragona, Epafrodit; a Barcelona, Teodosi; a Blanes, Berosià, i a Empúries, Torquat,²⁰³ i la indiscutible supremacia de l'Església de Tarragona sobre la de Toledo.

201 GODOY ALCÁNTARA: *Los falsos cronicones*, pàg. 265-275.

202 GODOY ALCÁNTARA: *Los falsos cronicones*, pàg. 292-301.

203 L'arxiepiscopologista de l'Església de Tarragona, Josep Blanch (1620-1672), diu que sant Pau entrà a Catalunya amb quatre deixebles, un dels quals, sant Ruf, quedà de bisbe a Tortosa; però no diu res del suposat bisbe de Tarragona Epafrodit. Per tant, no sabem d'on va treure Roig i Jalpí aquesta referència.

Roig i Jalpí també fou autor de l'apòcrif *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*, escrit entre 1673 i 1675 i atribuït a Bernat Boades, personatge real (havia viscut a cavall dels segles XIV i XV), que l'hauria acabat l'any 1420. L'obra pretén ser un resum d'història de Catalunya des dels orígens fins a començament del segle XV. Tot i això, les notícies relatives als pobladors primitius són breus i limitades als fets puntuals de la fundació de Tarragona, Barcelona i Girona, que atribueix respectivament a Túbal, Amilcar Barca i Gerió.²⁰⁴ Referent als primers temps de l'Església tarragonina, el suposat Boades afirma, com el fals Liberat, que el primer bisbe fou Epafrodit, però el fa nomenar per sant Pere en lloc de sant Pau.²⁰⁵

Per acabar amb els crònicons catalans direm que els falsos Haubert i Liberat merescueren l'aprovació del gran defensor de crònicons, el benedictí Gregorio d'Argaiz (Lugo, s. XVII - Madrid, s. XVIII). Del primer, en fa la defensa després que n'hagué discutit el text i assenyalat errors i discrepàncies i, del segon, en fa unes grans lloances després d'haver llegit el text que li remeté l'autor abans d'imprimir-lo.²⁰⁶ La relació d'Argaiz amb Catalunya continuà i el resultat fou la publicació de *La Perla de Cataluña, historia de Nuestra Señora de Montserrat*, l'any 1677, obra que com indica Joan Bada té un clar to polèmic i justificatiu de la repressió de la revolta catalana.²⁰⁷

Les lloances a Tarragona del francès Pere de Marca (1594-1662)

No podem deixar de citar l'esperit crític del francès Pere de Marca, home eruditíssim, i com remarca el seu traductor al català Joaquim Icart, bon coneixedor de les antigues cròniques, i no menys dels clàssics, sobretot llatins. Historiador, polític i eclesiàstic, enviat a Catalunya com a Visitador General durant la Guerra dels Segadors (1644), i home fort de la delegació francesa en les negociacions que acabaren amb el Tractat dels Pirineus (1659). Com a historiador és autor de

204 *Libre dels feyts*, I, pàg. 32-35.

205 *Libre dels feyts*, I, pàg. 79.

206 GODOY : *Historia Crítica...*, pàg. 294-296.

207 GEC, vol. II, pàg. 411. Entr.: *Argaiz*

Marca Hispanica sive limes hispanicus (1688), obra escrita amb la intenció de justificar els drets legals de França sobre els territoris catalans al nord dels Pirineus. Hi comenta les opinions que circulaven en els llibres d'història referents a la fundació d'algunes ciutats catalanes, i s'hi mostra molt escèptic. A Tarragona li dedica un capítol que comença amb aquest elogi: «És tan gran la importància de Tarragona, tan gran la seva noblesa i la seva fama, que totes les paraules són insuficients per a parlar-ne»; i segueix unes ratlles més avall: «que de les obscures ruïnes treguin a la llum la seva antiguitat i la seva grandesa, abatuda per tants desastres i sepultada per tantes destruccions».

En la seva opinió les coses que es conten de Túbal, Hèrcules o d'altres fundadors d'aquesta ciutat són més que res fabuloses,²⁰⁸ i també ho són la fundació de Barcelona per Hèrcules,²⁰⁹ i la de Bètulo per un cert Betó, rei de les Hispànies inventat per Annio de Viterbo, com sostenen alguns historiadors.²¹⁰ Tampoc creu que Tàrraco fos obra dels Escipions com escriu Plini, perquè la primera flota romana que sortí d'Empúries i navegà per la costa hispànica, tenia com a punt de destí Tàrraco, ciutat que ja existia.²¹¹

Darrera història (primitiva) fabulosa catalana

La Crònica Universal del Principat de Catalunya de Narcís Feliu de la Penya

L'any 1709, en plena Guerra de Successió, Narcís Feliu de la Penya (? - ant. 1714), advocat, historiador, publicista i polític austriacista, publicà *Anales de Cataluña*,²¹² en els quals dedica XXIV capítols del volum I, llibre II, a narrar la història primitiva de Catalunya.

208 Llibre II, cap. X, II, pàg. 163.

209 Llibre II, cap. XIV, II, pàg. 183.

210 Llibre II, cap. XV, IV, pàg. 195.

211 Llibre II, cap. X, II, pàg. 163.

212 Sánchez Marcos remarca que una de les idees directrius inspiradores dels *Anales* és que en la lluita per les seves llibertats constitucionals i per la casa d'Àustria, Catalunya també busca donar la llibertat a una Espanya entesa en el seu sentit originari: associació voluntària entre les corones de Castella i Aragó, i monarquia moderada o pactista. SANCHEZ MARCOS, Fernando: «La historiografia sobre la Edad Moderna», pàg. 135, a *Historia de la historiografía española*, 117- ?.

A judici de Pere Molas, Feliu de la Peña fou «el representant més conegut de la generació del 1680 i del projectisme que cercava alhora el redreç polític i econòmic del Principat».²¹³ Ara, sense discutir que Feliu de la Peña sigui un historiador més o menys crític i actual quan s'enfronta amb els problemes polítics i econòmics del país en el temps que li tocà viure, és ben cert que enfoca la història primitiva amb els tradicionals plantejaments de la historiografia fabulosa. Fem aquesta observació perquè quan es publicaren els *Anales* ja feia anys que s'havia engegat una ofensiva amb èxits significatius contra aquesta classe d'historiografia i en particular contra les fabuloses històries d'Annio/Berossus i els seus seguidors. Això sí, Feliu de la Peña segueix la tradició patriòtica catalana en els punts més discutits de la llegendària vinguda de Túbal a la península. En aquest sentit hem de dir, per exemple, que és el darrer historiador català que es preocupa molt seriosament de demostrar la impossibilitat del periple de Túbal pel litoral africà. En el capítol I del llibre II dels *Anales* fa una reelaboració molt completa, agafant fragments d'uns i altres, de tot el que s'havia escrit fins aleshores sobre «Tubal primero Rey, viene a Cataluña, año del Mundo 1788, antes de Christo 2174, del Diluvio 143». Diu que sortint del port de Jafa el trajecte més curt, dret i segur per anar a Espanya era la travessia de la mar Mediterrània, i per això el més versemblant és que Túbal realitzés aquesta ruta. Altrament, fer el viatge per l'oceà era molt perillós, tenint en compte que hauria hagut de fer un periple de més de 700 llegües i superar el cap de Bona Esperança; a més, la ruta era impròpia perquè estava reservada al seu oncle Cam i als primers pobladors de l'Àfrica. També considera impracticable un viatge per terra a través d'Europa, no solament per la distància sinó per la «imposibilidad de travessar los Rios navegables, y dificultad del pasaje». Sosté que Túbal arribà davant de la costa catalana, descobrí els Pirineus i els anomenà «Setúbals», però no desembarcà fins a l'altura de Tarragona, lloc on s'establí i hi fundà la població de Tarracoam, l'any 143 després del Diluvi.

Després de Tarragona, Túbal fundà Amposta i en el transcurs del seu regnat envaïren Catalunya celtes i ibers, dels quals prengué el nom l'Ebre, «y de la junta de los Celtas, y Hiberos, se llamó la Tierra de la parte superior del Rio, Celtiberia, y la otra Cetubalia», primer nom de

213 GEC, vol. 7, pàg. 350. Entr.: *Feliu*.

Catalunya. És de notar que seguint la tradició catalana, Feliu de la Penya es refereix a l'estada de Noè a Catalunya (no a Espanya) l'any 100 de l'arribada de Túbal i afirma que fundà Noegas al Conflent (i no a Astúries com volen els autors castellans).

Túbal tingué tres fills, Tarrahó, Semprofail, i Híber. Entre ells dividí els seus regnes, de manera que a Tarrahó tocà «esta provincia» (Catalunya), i d'ell prengué el nom la província Tarraconense i la seva capital de Tarragona. Finalment, Túbal morí als 155 anys de la seva arribada a Espanya i el succeí en la governació del regne el seu fill Híber.

Per a Feliu de la Penya els tres moments crucials de la història primitiva tarragonina els protagonitzaren Tarrahó, Hèrcules Libi, i els germans Escipió. Sintetitzo la seva particular aportació en l'evolució de la ciutat amb aquests mots: «Aumentose Tarragona por Tarraho, y por Hércules Libico ennobleciouse, y fortificose por Scipion».²¹⁴

Les destruccions de Tarragona en la història fabulosa

En el transcurs de la història, Tarragona ha estat destruïda o abandonada diverses vegades, la major part de les quals a causa d'accions bèl·liques; però segons la historiografia fabulosa, la primera ruïna de la ciutat es produí a conseqüència d'un fenomen natural: els llegendaris vint-i-sis anys de secada que patí la península Ibèrica en temps de l'imaginari rei Abidis, fill del no menys imaginari Gargoris, i últim monarca espanyol sobirà en la relació del Viterbense, que governà abans de la intervenció cartaginesa a la península.

Pons d'Icart consigna els efectes d'aquesta adversitat climatològica a la versió catalana del *Llibre de les grandeses* d'aquesta manera: «Presupose jo que Tarragona és estada destroïda y arroïnada moltes vegades. La primera fonc al temps de aquella gran seca que en Spanya fonc per temps de vint-y-sis anys, que mai plogué. Y es despoblà tota Spanya perquè's secaren les fonts, los rius, los pous, los arbres y erbas de la terra, que s'obrí y clyvellà [...]»; només se salvaren del desastre la ribera de l'Ebre i la del Guadalquivir. Pel que fa a la cronologia hi ha grans discrepàncies. Pere de Medina la situa l'any 1332 després del Diluvi i

214 *Anales de Cataluña*. Vol. I, llibre II, cap.1, pàg. 27.

1009 aC, Florian d'Ocampo (i també Esteban de Garibay) l'any 1030 aC. Quan tornaren les pluges, vingueren a repoblar la ciutat i comarca de Tarragona, en diverses èpoques, gent estranya de diferents llocs.²¹⁵ Pujades opinava que es podia admetre com a hipòtesi que quan el rei libi o egipci Taraco es refugià a Tarragona, la ciutat era molt poca cosa o totalment arruïnada, a causa de la gran secada que havia assolat Espanya o per alguna altra calamitat. És probable que els egipcis hi construïssin algunes barraques, i a continuació els catalans poc a poc la tornessin a poblar.²¹⁶ Però cal parar atenció en la cronologia perquè el libi-egipci Taharka, àlies Taraca o Taraco, fou un personatge que visqué al segle VII aC, uns tres-cents anys després de la ruïna de Tarragona a causa de la gran secada. Estigué doncs la ciutat tant de temps des poblada? Una destrucció curiosa és la que relata Gabriel Turell (s. xv): l'autor fou Escipió l'Africà, pare dels germans Escipió, enviat a Espanya per sotmetre Bara, ciutadà romà que havia estat enviat per governar Espanya i s'havia aixecat contra Roma amb altres cabdills del país, entre els quals destaca un rei de la plana d'Urgell molt bel·licós, que havia derrotat i occit els germans Escipions. Bara residia a Tarragona, que llavors es deia Arcana, i allí entaulà batalla contra Escipió l'Africà, la perdé i fou occit, «de lo què lo Scipió destruhí la ciutat de Tarragona e la despoblà, e féu grans sepultures als germans Scipions, qui en la primera batalla eren morts; encara huy se mostren».²¹⁷

215 *Llibre de les Grandeses*. Cap. 5, pàg. 139. Sobre els repobladors diu Pons d'Icart: «las gentes stranyas que en diversos temps y vingueren, les posa Pedro de Medina en lo llibre *De las grandesas de Spanya*, en lo capítol VIII, y Francisco Tarafa en cartas trenta-tres y en les següents fins a les coranta-quatre, y Florian de Campo en lo llibre 2, cap. 2 y 3 y Alphonso de Cartagena en el llibre intitulat *Anacephaleosis regum Hispaniorum* en lo capítol on scriu la venguda dels lidos, dels traces, dels rodienses, dels phrignes, dels càprios, dels fenices, dels egíptios, dels milèsios, dels cares, dels lèsbios, dels focenses, y de molts grechs y dels cartaginesos, en las guerra dels quals ab els romans anave caen y levant Tarragona fins a la vinguda del Scipió».

216 PUJADES: *Crònica Universal*, pàg. 140-141.

217 TURELL, Gabriel: *Recort*, pàg. 45-47.

• II •

Etapa renovadora
(segle XVIII)

La caiguda de la història fabulosa

Els renovadors

L'advocat dels Reials Consells, Nicolás Gallo —censor del vol. IV de l'*España Sagrada* (1749) del pare Enrique Flórez (1702-1773)— comenta que abans de la caiguda dels crònics de Dextre, Marc Màxim, Aubert Hispalense, Auto Halo, Julián Pérez i altres «semejantes monstruos de infidelidad y de mentira» feia més de seixanta anys que s'havia encès una guerra civil entre partidaris i contraris dels crònics. Sortosament, a finals del segle XVII i primeries del XVIII, tres il·lustres espanyols *novatores* o reformistes «tomaron a su cargo el honor de la Patria»: Gaspar Ibáñez de Segovia Peralta, marquès de Mondejar (1628-1708); el sevillà Nicolás Antonio (1617-1684), i el cardenal José Saenz de Aguirre (1630-1699).²¹⁸

Podríem afegir a aquesta llista historiadors com l'aragonès Diego José Dormer (1640? - 1705); el genealogista també aragonès i anticatalà que ja coneixem, José Pellicer de Ossau (1602-1679) i altres innovadors que miraven de construir una nova història amb metodologia més científica basada en la depuració del corpus documental, la rigorositat en la investigació i crítica de les fonts, la revisió de la documentació coneguda i l'exigència en la valoració dels testimonis coetanis als fets.

Una obra precoç treballada conforme les directrius reformistes havia estat la *Bibliotheca Hispana Nova* (Roma, 1672). L'autor, Nicolás Antonio, superant la simple tasca de bibliòfil, recull més de vuit mil obres escrites entre els anys 1500 i 1670, amb el disseny d'investigar-ne les meres conjectures, explicar-ne la intencionalitat i examinar les fonts de les dades apòcrifes per tal de sotmetre-les a una crítica rigorosa.

218 Nicolás Antonio tingué interès a editar la *Bibliotheca Hispana Nova* (Roma, 1672) abans que la *Bibliotheca Hispana Vetus*, editada també a Roma l'any 1696, gràcies a l'interès del cardenal José Sáenz de Aguirre (1630-1699), com a obra pòstuma que recull 1.569 autors de l'època d'August fins l'any 1500 perquè, com indica Gregori Maians, «en ella se ofrecia a tratar de muchos libros supuestos, cuya suposición avia de probar manifestando los fines de ellas, y señalando las fuentes de las ficciones. Para esto se avian de revolver Archivos, examinar varias y dificultosas controversias, y sobretodo se avia de hacer una rigurosa crítica de los libros apócrifos». (Del proemi de Víctor Infante a l'edició facsímil de la *Bibliotheca Hispana Vetus*, de l'any 1996).

La *Censura de Historias Fabulosas* (1742) —tardana publicació d'una altra obra de Nicolás Antonio a cura del *novatore* valencià Gregori Marians i Siscar (1699-1781)— significà l'enterrament definitiu d'aquells crònics que «con sus ficciones, mentiras, i embustes, han falseado las Memorias de toda la antigüedad, representando en ella poblaciones, personas, y acciones, que nunca huvo».²¹⁹ Però si els innovadors podien guanyar amb certa facilitat la batalla entaulada contra els falsificadors Rihuega, de la Higuera, Argaiç, Nobis, Roig i Jalpí i companyia, els resultava molt més difícil combatre amb èxit la sòlida història primitiva encara «oficial» construïda sense fissures sobre la base del regnat dels vint-i-quatre reis fabulosos, enriquida amb cites bíbliques i consolidada per una tradició de dos segles.

No obstant això, a la primera meitat del segle XVIII, els historiadors d'història fabulosa de més renom també es començaven a criticar. Per exemple, Enrique Flórez en el volum II de l'*España Sagrada* (1747) denuncia que Julián Lucas «que se dice Diacono de Toledo» i l'*Estudio* que se li atribueix són una invenció de Florian d'Ocampo, i és per això que ni de l'home ni de l'escrit no se'n troba cap rastre enlloc. I a l'«Aprobación» del vol. III, el jesuïta Andrés Marcos Burriel (1719-1762) denuncia amb pèls i senyals els culpables d'omplir la història antiga laica de fabulosos monstres: el sacerdot babiloni Berossus (330 aC - ?), l'historiador egipci Manethó (s. III aC), l'historiador i geògraf grec Megastenes (s. III aC), l'escriptor hel·lènic-jueu Filó (~30 aC - ~50 dC) i els llatins Marc Porci Cató dit el Vell (234 aC - 149 aC), Quint Fabi Píctor (? - ~254 aC) i C. Semproni. Tampoc s'oblida dels crònics que omplen de mentides la història eclesiàstica espanyola, i dedica un record especial a Florian d'Ocampo per a retreure-li «su facilidad en creer a los Apocriphos Viterbienses y las sospechas sobre aquel nunca visto Juliano».

El criticisme històric

L'aplicació de la nova història topà amb dificultats a causa de la pressió política i eclesiàstica a què estaven sotmesos els innovadors (som en el temps que les monarquies absolutes creen les reials acadèmies); els quals, en el desig d'imposar la veritat històrica, es dedicaren a depurar

219 *Censura de Historias Fabulosas*: Dedicatòria, pàg. 1.

llegendàries vides de sants, aparicions com la de l'apòstol Santiago a la batalla de Clavijo que Masdéu considera fabulosa,²²⁰ i a revisar miracles de visionaris i de sants en els quals se sostenien devocions populars d'àmbit local.

Un exemple del perill que comportaven aquestes revisions és la còlera popular dels barcelonins i la persecució del Capítol de Barcelona contra l'erudit frare premonstratenc Jaume Caresmar (1717-1791), que havia negat a Santa Eulàlia l'aurèola de protomàrtir perquè els documents no confirmaven que se'n fes mereixedora.²²¹

El canvi de timó que prenia la història hispànica antiga és ben visible en el tractat de numismàtica *Ensayo sobre los alfabets de las letras que se encuentran en las mas antiguas Medallas, y Monumentos de España* (1752), de Luis José Velázquez de Velasco (1722-1772), marquès de Valdeflores. L'autor va a la recerca del significat dels caràcters i de les llegendes monetàries de les peces que avui coneixem per ibèriques i sabem que les fabricaren els romans; però que, a mitjan segle XVIII, hom creia que eren molt més antigues. La novetat en l'estudi de Velázquez és que rebutja que siguin obra d'espanyols primitius (anterior al temps de Moisès i Abraham) i recorda que des del Diluvi Universal fins a l'entrada dels romans a la península transcorregueren 2.124 anys, en el transcurs dels quals la colonitzaren diverses nacions: celtes; sarmatians; assiris; grecs de Zacint, de Samos, de Fòcia, de Messènia, d'Acarnània (curetes), de Lacedemònia i de Rodes; gàlates; íbers orientals; perses; fenicis i cartaginesos. Per a Velázquez, el que cal descartar de la història espanyola primitiva són els reis i altres personatges fabulosos.²²²

La història crítica de Masdéu (1744-1817)

Un dels historiadors crítics del segle XVIII més significatius, que combateren amb més vigor la història fabulosa en general, i la de l'«Espanya corrompida» d'Annio de Viterbo en particular, és el jesuïta Joan Francesc de Masdéu i de Montero. Hi dedicà dos llibres del volum primer de la *Historia crítica de España y de la cultura española* (1783-1805):

220 Vol. XII, pàg. 138 i s. Cita de SARRAILH: *La España Ilustrada*, pàg. 670.

221 SARRAILH: *La España Ilustrada*, pàg. 667 i s.

222 VÁZQUEZ, LUIS JOSÉ: *Ensayo sobre las monedas*, pàg. 18-20.

en el primer, que titulà «España Fabulosa», Masdéu es proposà depurar la Història de España de «todas las fábulas que se introduxeron en élla» i, en el segon, volgué exposar la seva versió de l'«España Primitiva». Perquè ens fem càrrec de la contundència que emprava Masdéu en la crítica contra les faules que volia desacreditar, reproduïm els enunciats d'alguns apartats de l'«España Fabulosa»: «Los Hércules antiguos fabulosos inventados á competencia por las naciones», «Hércules egipcio no pasó á España. Ni Hércules fenicio. Ni el Cretense. Ni el Tebano», «Es una fábula el viaje de los argonautas a España», «Falsamente se afirma el viaje de Ulises a España», «No fueron a España otros príncipes griegos como se supone, ni fundaron varias ciudades, que sin razón se creen de origen griego», «Después de las griegas necedades, las fábulas de Annio Viterbo han desfigurado la Historia de España», «Tarracón, Rey de Etiopía, no es cierto que fuese a España», «No hay certeza para asegurar la expedición del rey Nabuco a España».

Què opinava Masdéu dels orígens de la població hispana? Amb la mateixa convicció que condemna tot el que fa olor de mitologia pagana, de faules d'Annio «destituidas de toda veracidad» i de falsos crònics, creu —potser menys convençut— en l'autenticitat dels textos bíblics, i manté que els primers pobladors peninsulars foren dels llinatges de Túbal i Tarsis: del llinatge de Túbal provenien els setúbals pobladors de Setubàlia, imaginari nom d'una part de l'antiga Espanya, i del llinatge del Tarsis els ibers, del mateix origen que els tirrens.

Influenciat per Manuel Larramendi (1690-1766), autor d'un *Diccionario trilingüe castellano, bascuense y latín* (1745), Masdéu proposà una nova etimologia per al topònim Setubàlia, imaginari nom d'una part de l'Espanya primitiva, amb l'argument que «su etimología no se ha de tomar probablemente del Latino *Coetus-Tubal* como piensan comunmente sin alguna verosimilitud los Escritores, sino del antiguo Vascuence *Sein-Tubal-ia*, que expresamente significa *País de los hijos de Tubal*».²²³ Recordem que la teoria segons la qual l'èuscar és una relíquia de la llengua que parlaven els primers pobladors peninsulars ja l'havia proposat Garibay, però el mèrit de Masdéu (i el de Larramendi) és que la introduïren en la historiografia crítica com una hipòtesi que retrobarem als segles XIX i XX, sostinguda amb arguments suposadament científics.

223 *Historia crítica. España antigua*. Llibre I, *España primitiva*, IV, V i VI, pàg. 65- 68.

Masdéu no dedica especial atenció als orígens de Tarragona, però no creu que la fundés Túbal com diu Annio, i menys que hi establís «su Corte rústica en el año ciento quarenta y tres despues del Diluvio».²²⁴ També considera falses les històries d'Hèrcules i l'expedició a Espanya de l'etíop Tarracon o Thearca. D'aquest darrer diu concretament que «Lo demás que añaden los modernos de la fundación de Tarragona hecha por aquel Rey, y de la victoria, que contra él alcanzó Therones, Rey o Capitán de Cataluña [...] o está inventada, o está destituido de fundamento en las Historias antiguas».²²⁵ Vist tot això, Masdéu suggereix que el topònim Tarragona deriva de «tirrè» i evoca que els antics anomenaven la mar de Catalunya, «Tirrènica», i que Ausoni usava aquest nom com epítet quan es referia a Tarragona. Recorda que segons Antoni Agustí en alguna llegenda de monedes antigues, la ciutat de Tarragona s'anomena «Tirrènica».

Comentaris sobre la fundació de Tarragona del renovador Enrique Flórez de Setién

En el volum XXIV d'*España Sagrada* (1769), Enrique Flórez dedica el capítol VII a comentar l'antiguitat de Tarragona. D'entrada adverteix que s'ignora el seu veritable origen, per bé que se suposa que és una de les poblacions més antigues d'Espanya i se li han atribuït diversos fundadors començant ni més ni menys que per Túbal: arameus, egipcis, grecs, fenicis, caldeus. Comenta que tot va com «a la buena ventura», sense altra base que la semblança fonètica dels noms (etimologia popular). Dedicava especial atenció a l'oblidat Benjamí de Tudela, que atribueix la fabricació del mur ciclopi als anaceus, els més il·lustres dels fenicis, i no creu que Plini, en dir que Tarragona fou obra dels Escipions, es referís a la fundació de la ciutat, sinó a un engrandiment del tal magnitud que amb raó la considerà obra seva.

Però no ens enganyem, els erudits il·lustrats del segle XVIII crítics amb la història fabulosa, que consideraven un producte de la fantasia, admetien —com manifestava el viatger i acadèmic Antonio Ponz (1725-1792)— que les faules exposades per historiadors i cronistes mereixien

²²⁴ *Historia crítica*. Vol I. *España antigua*. Llibre I, *España fabulosa*, XIV, pàg. 39.

²²⁵ *Ibid.*, XVIII, pàg. 53-54.

tot el respecte i no hi havia motiu per negar del tot que Túbal, nét de Noè, fundés la nació i moltes ciutats com assegura una antiga tradició.²²⁶ Això, aplicat a Tarragona, feia dir a Bernardo Espinalt (s. XVIII) a l'*Atlante Español* (1781) que la majoria dels historiadors coincideixen que aquesta ciutat la fundà Túbal, «la aumentó Tarraco: la fortificó Hércules: la ennobleció Scipion, y varios emperadores romanos que tubieron allí su Silla».²²⁷

La fundació de tarragona en la historiografia local

Després del *Llibre de les Grandeses* del renaixentista Pons d'Icart, hi hagué un buit de més de dos-cents anys sense que s'escrigués un nou volum d'història laica tarragonina. Un buit que ompliren algunes històries hagiogràfiques i els anomenats arxiepiscopologis escrits (i no editats) a fi de demostrar que l'antiguitat i altres mèrits justificaven el dret de l'Església tarragonina a ser la Primada d'Espanya, honor que disputava a la de Toledo; de provar els drets senyorials que mantenia sobre la ciutat i el Camp de Tarragona, i de lloar la vida i els fets dels arquebisbes. Uns dels fets més importants que consignaven per demostrar l'antiguitat del cristianisme a la ciutat era l'estada de sant Jaume i sant Pau.

A resultes d'aquesta activitat, la producció historiogràfica eclesiàstica local dels segles XVI, XVII i XVIII comprèn cinc arxiepiscopologis²²⁸ o

226 Ponz es deia en realitat Antoni Ponç i Piquer, i era valencià. La referència que donem l'hem obtingut de *Viage de España*. Vol. XIV, pàg. 1. Madrid, 1788.

227 Vol. V, pàg. 8-9. Madrid, 1781. Les fonts que emprà Espinalt per a redactar aquest resum foren les més tradicionals i menys innovadores: Beuter, Florian d'Ocampo, Pons d'Icart, Pujades i Méndez Silva.

228 PONÇ D'ICARD, Lluís: *Catalogo del Archebisbes que son estats de la Metropolitana Església y antiqúissima ciutat de Tarragona* (1572). Edició a cura de José SÁNCHEZ REAL: *El archiepiscopologio de Luis Pons de Icart* (Tarragona: RSAT, 1954). FORNÈS, F.: *Episcopologio Universal del Arzobispado de Tarragona* (1645). Manuscrit Baluze 108. Biblioteca Nacional de París. BLANCH, Josep: *Archiepiscopologi de la Santa Iglésia Metropolitana de Tarragona* (1665). Edició a cura de JOAQUIM ICART, Tarragona: Imp. Torres i Virgili, 1951. VALLS, Josep: *Archiepiscopologio* (1678). Manuscrit de l'Arxiu històric diocesà de Tarragona. MARI, Marià: *Exposició cronològico-històrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona* (1783). Edició a cura de Josep M. ESCOLÀ Tuset, Tarragona: Diputació Provincial, 1989.

vides i fets dels arquebisbes, dues vides de sant Magí (s. XVI i XVIII), dos trasllats del Braç de Santa Tecla (s. XVII), i algunes monografies hagiogràfiques. La major part d'aquesta producció es conserva inèdita, i en la publicada es comprova que les referències a l'origen de la ciutat són pràcticament nul·les.

A l'Arxiepiscopologi del comensal Marià Marí (1733-1809)

El més modern dels arxiepiscopologis (1783) fou escrit en llatí pel comensal Marià Marí i Bas i, més recentment, fou publicat en part, anotat i traduït al català per Josep M. Escolà i Tuset amb el títol *Exposició cronològic-històrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona* (1989). En el pròleg de l'arxiepiscopologi, abans de parlar de l'Església de Tarragona, s'exposen unes quantes coses de la ciutat de Tarragona perquè tal com diu Pere de Marca «és tan gran la seva importància, tan gran la seva noblesa i la seva fama, que totes les paraules són insuficients per a parlar-ne»—recorda Marí.

Les dades sobre els orígens i l'antiguitat de la ciutat són una versió resumida de les que exposava Enrique Flórez a *España Sagrada*.²²⁹ No es prenen en consideració els fabulosos Túbal, Tarraco l'egipci, el valerós Hércules i altres personatges, però si més no, segons Marí «semblen assegurar que la ciutat de Tarragona ha de ser comptada entre les primeres de les Hispànies». Enmig de tanta diversitat d'opinions, Marí considera que la més versemblant és la que atribueix la fundació de Tarragona als descendents de Tarsis, «és a dir els ibers», i afegeix que poc després, vers el segle XI abans de Crist, va rebre el nom i la glòria d'aquells fenicis que Benjamí de Tudela a l'*Itinerari* anomena «anaceus», els constructors de la muralla ciclòpia, obra que no té parió a cap altra ciutat de les Hispànies, i explica que els anaceus són uns fenicis del llinatge de Tarsis —fill de Javà i nét de Jàfet— del qual també descendien els hispans, els ibers i els tirrens que habitaven el territori de Catalunya anomenat per això «Tyrrhènia». Altrament, una vegada analitzats diversos textos —en la seva majoria d'autors clàssics— i diverses etimologies, Marí arriba a la conclusió que abans dels romans, «el mar i la

229 El traductor i comentarista Josep M. Escolà ja fa notar que Marí «en la descripció històrica segueix molt de prop els llibres 24 i 25 de l'*España Sagrada* de Flórez, d'on treu també la major part de la documentació i notes».

ciutat nostres van ser dits en altre temps Tyrrhenum i Tyrrhenica, com confirmen els testimonis d'Ausoni i monedes de Tarragona de l'època més remota».

De l'exposició que fa, Marí dedueix que els anaceus o fenicis, grecs, etruscos i romans ocuparen Tarragona i la utilitzaren de ciutatella i capital dels territoris catalans que dominaven. Així, doncs, continua Marí, quan Plini diu *Colonia Tarraco Scipionum Opus* hem d'entendre que es refereix a l'ampliació i no a la fundació de la ciutat.

A l'*Epítome Historial* de Carles Boni (1708-1773)

A mitjan segle XVIII, el secretari d'Estat José de Carvajal comunicà a l'Ajuntament que, per manament de S. M., «se haga un historial resumen del gobierno temporal y civil de esta ciudad» i que s'enviés juntament amb un inventari dels privilegis i butlles reials que es conservaven en els arxius. Per escriure aquest resum, l'Ajuntament designà el regidor perpetu Carles Boni i Soler²³⁰ un tarragoní d'una quarantena d'anys, fill acabalat de patró d'arts i historiador improvisat. Boni, en compliment de l'encàrrec, redactà un *Epítome Historial, o resumida historia de la antiquíssima muy ilustre Ciudad de Tarragona* (1751) des d'una òptica municipalista que fos favorable als interessos de la Corona, que compartia —i a vegades disputava— amb l'Església la recopilació dels drets jurisdiccionals sobre la ciutat.

Els transcriptors i anotadors de l'edició de l'*Epítome* (1993) fan un suggestiu comentari crític de l'obra. A nosaltres només ens queda afegir que en la discutida fundació i sobre l'antiguitat de Tarragona, Boni traslladà bàsicament el contingut del *Llibre de les grandeses* de Pons d'Icart. Atribuï la fundació i el nom de la ciutat a Túbal o al seu fill Tarrahó;²³¹ però admetia la possibilitat que no hagués estat fins molts segles després que la ciutat hagués pres el nom de Tarragona de «Tarracón Rey de Etiopia y Egipto, que viniendo a España la acrecentó y perfeccionó como algunos historiadores dicen».

Així mateix, per la seva condició de tarragoní i sens dubte influenciat per la força de les descripcions de Pons d'Icart, mostra una gran admiració per la muralla megalítica. És probable —opina— que no sigui

230 Vegeu DASCA; ROVIRA; BARRIACH: *Epítome Historial*. Introducció.

231 Cap. I, 6, 7, 8, pàg. 39, 40 i 41.

obra de gegants, però sorprèn que fossin homes els que la construïssin amb unes pedres tan enormes. Però, prudent, no dóna el nom dels constructors, només s'atreveix a dir que atesa la fortalesa de la construcció, el mur havia resistit el poder de l'enemic i l'acció demolidora del temps per espai de dos mil anys, temps que situaria l'obra als volts de l'arribada dels romans.²³²

Els pioners de l'arqueologia tarragonina

Al darrer terç del segle XVIII residia a Tarragona una minoria il·lustrada convençuda que el progrés, i com a conseqüència la prosperitat de la ciutat, milloraria amb l'execució de projectes d'utilitat pública i l'ensenyament de noves tècniques aplicables a l'agricultura, el comerç i la indústria. En una mostra significativa, però no exhaustiva, del que arribaren a fer els il·lustrats, hi hauríem de posar: les actuacions dels arquebisbes Joaquín Santiyan i Valdivieso (1733-1783) i Francesc Armanyà i Font (1718-1803), entre els anys 1779 i 1803, amb el fi d'abastir d'aigua la ciutat i de dotar-la de passeigs públics; la fundació de la Sociedad de Amigos del País, «teniendo en cuenta el atraso con que se encuentran en esta ciudad las artes y la manufacturas»;²³³ les iniciatives que es dugueren a terme per a modernitzar el moll, i la fundació d'una Escola de Dibuix.

Paral·lelament a aquesta minoria que actuava motivada per una cultura utilitària, un grup d'estudiosos s'interessava per la història de la ciutat i intentava desxifrar-ne els problemes—més com a afeccionats que no com a professionals— amb l'estudi de les restes arqueològiques antigues que tant abundaven. Destaquen d'aquest grup els canonges Ramon Foguet i Foraster (1729-1794) i Carles González de Posada (1745-1834), de família noble, establerts a Tarragona els anys 1750 i 1792, respectivament. El seu biògraf Joan Ruiz i Porta²³⁴ posa èmfasi a recordar la condició d'il·lustrats dels dos personatges: de Foguet diu

²³² *Epítome*, pàg. 46.

²³³ Citat per LLUCH, Ernest: *El pensament econòmic de Catalunya*, VII, 2, pàg. 146.

²³⁴ Les notes biogràfiques referents als canonges Foguet i González de Posada són tretes de: RUIZ I PORTA, Joan: *Els canonges Foguet i González de Posada, arqueòlegs de Tarragona*. Biografies llegides a la solemne sessió pública de la Societat Arqueològica Tarraconense del 19 de desembre de 1905.

que fou un ardent amant de la il·lustració i instrucció del poble,²³⁵ i de González de Posada, amic de Jovellanos, que la seva intervenció fou decisiva en la fundació de l'Acadèmia de les Arts de Tarragona, després convertida en Escola de Dibuix, Nàutica i Matemàtiques.

A més d'això, en la biografia que comentem, l'autor els distingeix amb l'epítet elogiós «arqueòlegs de Tarragona», però, en realitat, ¿foren arqueòlegs en el sentit modern de la paraula o més aviat uns antiquaris o col·leccionistes amb esperit crític? En el cas de Foguet, i potser d'altres il·lustrats, podem pensar que el contacte amb l'innovador Enrique Flórez, durant la seva estada a Tarragona en la recerca de documentació literària i arqueològica per a l'*España Sagrada*, contribuí a fer-los comprendre que les restes arqueològiques són un material útil per a provar o desmentir fets històrics allí on no arriben els textos escrits. En aquest sentit és oportú recordar que el pare Flórez fou qui primer destacà en un llibre d'història la singularitat arquitectònica del mur megalític o ciclopi que descriu Pons d'Icart, un fet que enceta les apassionades polèmiques entre historiadors tradicionals i novells arqueòlegs que relacionaran els constructors del mur amb els primers pobladors de la ciutat o amb antics colonitzadors de terres catalanes.

Sabem que Foguet era un bon col·leccionista. Llegà una col·lecció de dues-centes vuitanta peces de ceràmica romana, una biblioteca de 4.000 volums i un monetari que es destruï durant la Guerra del Francès. Ara bé, la producció literària de temes històrics i arqueològics de Foguet i de González de Posada fou escassa i ha quedat inèdita: del primer només tenim notícia d'una memòria —dissortadament perduda— que tractava de *Tiestos y barroos antiguos* (ceràmica romana) recollits a Tarragona, i del segon, més format intel·lectualment, filòleg, bon llatinista i numismàtic, destaquem dues comunicacions que remeté a la Real Academia de la Historia: *Colección de barroos con marcas de sus*

235 Aquest epítet elogiós li dedica per haver deixat la biblioteca i col·lecció de peces antigues al convent de Sant Francesc de Tarragona, amb la condició que havien d'estar obertes al públic tots els dies. Aquesta disposició era molt pròpia dels il·lustrats, que desitjaven instruir el poble. En agraïment, quan morí, se celebraren uns sumptuosos funerals amb la presència de l'arquebisbe, els canonges i una representació de la noblesa, els militars i els cavallers. Sembla que ningú es recordà del poble.

artífices (1803) i *Marcas y sellos de barro egipcios, griegos y romanos y Alfarrerías* (1807).

És cert que cap dels dos canonges il·lustrats a qui dediquem aquestes ratlles s'interessaren pels orígens de la seva ciutat adoptiva, però hem cregut que mereixien un lloc en aquest estudi historiogràfic perquè els considerem pioners en l'embranchida que prengué l'arqueologia tarragonina en el decurs del segle XIX.

• III •

**Període de la historiografia científica
(segle XIX i XX)**

SEGLE XIX

Un estudi del mur ciclopi tarragoní de principis de segle**Incorporació del terme «ciclopi» a l'arqueologia**

És en escrits de l'arqueòleg francès Louis-Charles François Petit-Radel (1756-1836), publicats en els primers anys de segle, que trobem per primera vegada el terme «ciclopi» per a distingir un tipus de mur que, per la seva estructura, es defineix com a construït amb blocs de pedra (generalment calcària) de gran mida, no tallats i sense cap material que els uneixi, sovint amb alguna pedra petita per a falcar-los i reduir els espais entre els blocs. Segons la llegenda, els constructors d'aquest tipus de mur foren descendents dels anaquites,²³⁶ uns fenicis de constitució gegantina de la nissaga d'Henoc,²³⁷ fill de Caïm o de Set, que habitaven a la part muntanyosa de Judà fins que Josuè i Caleb els exterminaren quan Israel començà la conquesta de Canaan.²³⁸ Set d'aquests gegants que tenien fama de ser excel·lents arquitectes se salvaren i foren contractats pel rei Proitos de Tirint (Peloponès) per a construir els murs de la ciutat.

En altres versions de la llegenda, els gegants fenicis fills d'Henoc es converteixen en cíclops grecs de la nissaga d'Inacus, fundadora de la ciutat d'Argos a l'Argòlida. Petit-Radel conta d'aquesta manera la conversió a *Recherches sur les monuments cyclopéens* (1841): «[...] poc temps després que els hebreus ocupessin Canaan, començaren a aparèixer per Europa uns il·lustres estrangers que no eren sinó expatriats anaquites, fundadors a Grècia de Sició (Peloponès septentrional), Argos (Argòlida), Micenes (Argòlida), Delfos (Fòcida), Dodona (Epir) i d'altres ciutats “dont les murs bâtis en blocs irreguliers de pierre de roche, sont encore existants de nos jours”».²³⁹ El grup més nombrós l'acabdillava el llegendari Inacus, fundador i primer rei d'Argos, contemporani

236 GEC, vol. 5, pàg. 98. Entr.: *ciclopi*.

237 *Llibre d'Henoc*: escrit apòcrif i anònim (s. II aC). Descriu els viatges extraterrestres del patriarca Henoc, descendent de Set segons el Gènesi, i a l'entorn del qual nasqueren moltes llegendes. Exposa, en primera persona, el que li fou revelat sobre el futur. (GEC, vol. 8, pàg. 393).

238 GEC, vol. 2, pàg. 56. Entr.: *anaquita*.

239 Pàg. 3-8.

de Moisès, i patriarca d'aquells grecs primitius anomenats pelàsgics, constructors dels murs ciclopis que hom troba per la Mediterrània, i en concret a Tarragona. Com veurem el terme ciclopi i derivats féu fortuna i s'usà sovint per a designar el monuments arqueològics de la tipologia que descriu Petit-Radel.

Primera investigació per a definir els constructors del mur ciclopi

A principis del segle XIX, per primera vegada es recorre a l'arqueologia analògica per investigar el mur ciclopi a fi de determinar-ne els constructors. En la investigació intervingueren l'arqueòleg Petit-Radel, el viatger Alexandre de Laborde (1773-1842), el diplomàtic Jean Baptiste Le Chevalier (1752-1836), tots ells francesos, i el savi altafullenc Antoni Martí i Franquès (1750-1832).

Segons conta el biògraf de Martí i Franquès, Antoni Quintana i Marí (1907-1999),²⁴⁰ la participació de l'altafullenc en el projecte fou essencial i es produí a conseqüència d'un escrit que rebé de Le Chevalier, en el qual li pregava, de part de Petit-Radel, que li remetés dibuixos de la part antiga de la muralla «d'une exactitud parfaite et accompagnés d'une échelle aussi rigoureusement exacte de dimensions et de proportions». El quatre de juny del 1805, Martí envià a Le Chevalier els dibuixos que li havia demanat, excusant-se de no haver-ho fet abans perquè «he volgut seguir i examinar amb la més gran atenció tots els fragments de muralla antiga, ja que, d'haver-ho fet amb precipitació, podrien haver-se'm escapat algunes observacions».²⁴¹

Les conclusions que tragué Petit-Radel una vegada estudiada la informació de Martí, les transcriu Laborde a *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* (1806-1809) com a comentari de la planxa XLIX, que representa «Restes de les muralles antigues de Tarragona». En resum, diu que, segons els dibuixos de Martí, la construcció gegantina de les muralles és peculiar per llur gruix, dimensions dels blocs i arquitectura de les portes, i pel fet d'haver servit de basament a una construcció romana, «la conjectura més probable que hom pot formar-se sobre l'origen d'aquest monument és d'atribuir-lo als cartaginesos». Manifesta

240 QUINTANA I MARÍ, Antoni: «Biografía desapasionada...», pàg. 75 i s.

241 QUINTANA: Lloc citat.

que ha arribat a aquesta conclusió després d'haver-lo comparat amb unes construccions antigues dels voltants de Tunis, i per la disposició dels elements constructius, que també s'observa en els monuments més antics d'Egipte i d'Àsia. Laborde també es refereix a les construccions ciclòpies de les ciutats primitives de Grècia i d'altres llocs de la Mediterrània,²⁴² però com hem dit fou Petit-Radel qui inclogué en la terminologia arqueològica el terme «ciclopi».

Un segle de grans descobertes i de grans agitacions

Els avenços de la ciència experimental que tingueren lloc al segle XVIII culminaren a la primera meitat del XIX amb una revolució científica i tecnològica que arribà a totes les branques del saber humà. La recerca dels orígens, l'evolucionisme, el descobriment de les grans civilitzacions antigues i el de l'home fòssil capgiraren l'estudi de la història primitiva (anterior a l'aparició de fonts literàries): les fantàstiques especulacions es substituïren per la investigació dels vestigis de materials fabricats i usats per l'home amb mètodes experimentals.

L'evolucionisme

Les dues descobertes científiques que feren trontollar fins els fonaments el tradicional creacionisme en general, i l'humà en particular, foren: la teoria de l'evolució geològica, contrària a la catastrofista o diluviana acceptada tradicionalment, que publicà el geòleg escocès Charles Lyell (1797-1875) a *Principis de geologia* (1833), i especialment, la teoria de l'evolució biològica de Charles Darwin (1809-1882) exposada al famós *Origen de les espècies* (1859). Les dues teories elaborades amb mètodes empírics posaven en evidència a més del creacionisme dogmàtic, els prejudicis antropocèntrics religiosos i el científisme de les acadèmies oficials, a la vegada que creava un clima propici a la promoció d'altres ciències bàsiques per a la investigació de la història primitiva: l'arqueologia en general —i particularment la prehistòrica—, l'antropologia, l'etnologia i l'etimologia.

242 *Viatge pintoresc i històric. El Principat*, 137.

El descobriment d'antigues civilitzacions

El desxiframent dels jeroglífics egipcis per Jean-François Champollion (1790-1832), l'any 1824, donà el tret de sortida a la cursa de la recerca de civilitzacions antigues només conegudes per mites i llegendes, que en el curs del segle donà com a resultat insospitats descobriments.

Recordem els més famosos:

- els del francès creador de l'egiptologia, Auguste Mariette (1821-1881), a Egipte.
- els de l'italià Paul-Emili Botta (1802-1870) i l'anglès Austen H. Layard, a Nínive i a Babilònia, a partir del 1842 i del 1850.
- els de l'alemany Heinrich Schliemann (1822-1890) a la Troia homèrica i a la Grècia prehel·lènica, publicats l'any 1874 el primer, i entre 1878 i 1886 el segon.
- i, finalment, les troballes de l'anglès Artur John Evans (1851-1941) a l'illa de Creta, especialment a Cnossos, els primers resultats de les quals donà a conèixer el 1895.

Els descobriments realitzats en aquestes intervencions arqueològiques no solament interessaren als especialistes, sinó que ompliren els grans museus d'Europa de fabulosos tresors i apassionaren el gran públic que devorava en revistes i periòdics les notícies de les noves descobertes; però també contribuïren a formar arqueòlegs experts en la interpretació dels materials descoberts per a utilitzar-los en la reconstrucció de la història quan les fonts literàries són insuficients o mereixedores de poca credibilitat.

Naixement de la prehistòria

En el decenni dels anys trenta, l'arqueòleg francès Boucher de Perthes (1788-1868) descobrí objectes fabricats per l'home en estrats geològics del període quaternari —antediluvià—, a la vall del Somme (Picardia, França).²⁴³ Contra l'escepticisme dels arqueòlegs i erudits en general, defensà amb obstinació el descobriment fins que, a la segona meitat dels anys cinquanta, li reconegueren l'autenticitat de les descobertes primer

243 *De la création: essai sur l'origine et la progression des êtres* (1838-1841). *Antiquités celtiques et antédiluviennes*. Paris, 1847. *De l'Homme Antédiluvién et ses Oeuvres*. Abbeville, 1865.

un grup de geòlegs i paleontòlegs, entre els quals destaca el també francès Eduard Manuel Lartet (1801-1871), i, més tard, el món de la ciència oficial. Era el naixement de la prehistòria, una branca de l'arqueologia especialitzada en la investigació del material que fabricà o usà l'home, en aquest cas quaternari, a fi de reconstruir-ne la història.

La lluita entre creacionistes i evolucionistes

La descoberta de l'home fòssil no solament revolucionà la cronologia i el concepte de la primitiva història dels humans, sinó que, per als biòlegs evolucionistes, fou com un graó més retrobat, que encaixava amb els previstos en les teories darwinianes de l'origen del home.

Unes innovacions tan revolucionàries foren sistemàticament combatudes amb gran animositat per un ampli sector de filòsofs i teòlegs, perquè creien que contradieien els principis immutables sobrenaturals de la metafísica i del dogma. Encara en el segle xx, les confrontacions eren molt apassionades en el món científic, en especial entre els biòlegs; i en el món de la filosofia o del pensament, entre materialistes i existencialistes, d'una banda, i partidaris de l'espiritualisme transcendent de l'altra. Tot i això, sempre hi hagué moderats d'un i altre bàndol que intentaven trobar fórmules conciliatòries, per molt allunyades que fossin llurs posicions ideològiques, en la dialèctica sempre viva entre la ciència i la fe.

Un altre problema amb què topaven els innovadors científics era la pròpia ignorància. Sovint cada nou descobriment que realitzaven els obligava a modificar o substituir els resultats d'anteriors investigacions per altres, a vegades en aparença contradictoris, i la inseguretat, les contradiccions, la insuficiència de proves documentals i la manca de respostes pròpia d'una ciència en formació eren les armes que més usaven en els debats els ideòlegs de la història oficial. Per exemple, a la *Història Universal* del polític liberal catòlic i patriota italià César Cantù (1804-1895), de gran difusió,²⁴⁴ s'hi deien coses com aquesta: «El ma-

244 En coneixem tres traduccions al castellà. La primera, de Nemesio Fernández Cuesta, editada per la Biblioteca Ilustrada de Gaspar Roig, Madrid: Imp. Gaspar Roig, 1866. La segona, de Francisco Nacente y Soler, editada a Barcelona per F. Nacente, Paseo de Gracia 149, 1886; i la tercera per Joaquin Garcia-Bravo i editada per Gassó Hnos., Barcelona, s/d, que és una edició de butxaca en 31 volums.

terialismo que como hipótesis y especulación es metafísica, no tiene derecho para subvenir á la sociedad; como doctrina no hay un solo derecho que lo pruebe, si bien que tantos instintos, tantas preocupaciones, tantas vulgaridades lo favorezcan. La ciencia, agena de intereses, lo condena hoy como en tiempos de Teócrito»;²⁴⁵ o encara com aquesta altra: «[...] como quiera que solo desde Adan comienzan los datos para evaluar el tiempo. La mayoría de los historiadores adoptan el cálculo de Userio, segun el cual nació Cristo 4904 años despues de la creación de Adan».²⁴⁶

Per motius més pragmàtics que religiosos o metafísics, les classes que gaudien del poder polític i econòmic també reaccionaren contra les innovacions perquè temien que podien contribuir a contaminar el sistema polític i social establert —segons ells, l'ordre lògic de l'univers— que garantia els seus privilegis, altrament amenaçats pel marxisme.

Però on les forces conservadores mantingueren la tradicional història primitiva fins entrat el segle xx, fou en els textos d'ensenyament oficial. S'hi explicava, segons el Gènesi, la creació del món, l'origen i dispersió de l'home per la terra després del diluvi, i a aquests principis s'adaptaven les lliçons de prehistòria. Així, l'any 1847 es publicà a Madrid la tercera edició «notablemente aumentada y corregida» d'uns *Elementos de Historia Universal, que comprende desde el principio del mundo hasta nuestros dias*, del catedràtic de geografia de la Universitat de Madrid, Francisco Verdejo Pez. La història antiga es divideix en sis èpoques, de les quals les dues primeres són un compendi d'Història Sagrada d'una durada de 1.452 anys, que van des d'Adam fins a Moisès, exposades amb un estil i mentalitat que haurien encaixat perfectament en la historiografia dels segles xvi i xvii.

Encara més curioses són unes *Nociones de Historia de España* per a escoles de primer ensenyament, declarades de text l'any 1886.²⁴⁷ En forma de preguntes i respostes es refereixen als primers pobladors d'aquesta manera: «P.: ¿Quién fué el primer poblador de España? R.:

245 Edició 1886. Vol. I, pròleg, XVIII.

246 Edició 1886. Vol. I, cap. III, pàg. 68-69.

247 CALLEJA, Saturnino: *Nociones de Historia de España*. Madrid-México, 1893, pàg. 9. «Declarada de texto por Real orden de 26 de Diciembre de 1886, publicada en la Gaceta el 8 de Enero de 1887».

Túbal hijo de Jafet y nieto de Noé. Se supone que fué el primero que vino á España, en el siglo XXII antes de Jesucristo y se ignora en qué punto fijó su residencia».

De tota manera, en un *Compendio de Historia de España* també autoritzat com a llibre de text, editat vint anys més tard, el 1907,²⁴⁸ a la pregunta «¿Cuáles fueron los primitivos pobladores de España?» es respon dient que l'atribució a Tarsis o a Túbal són tradicions que «carecen de fundamento».²⁴⁹ Mentre que una *Historia Universal* per a alumnes d'institut, editada el 1912, comença amb aquesta afirmació «La única fuente histórica que nos da a conocer el origen del mundo y del hombre es la santa Biblia».²⁵⁰

Els dos llibres que comentem tot seguit foren de text a l'Institut de Segon Ensenyament de Tarragona. L'un és un *Compendio de la Historia de España distribuido en lecciones para uso de los alumnos de la segunda enseñanza y Seminarios Conciliares*²⁵¹ (1891), del conegut historiador local Emili Morera i Llauradó. Hi divideix l'«Edad antigua en dos grandes épocas: *Antidiluviana* ó *Prehistórica* y la *Postdiluviana*, o genuinamente *Histórica*», i especifica que els fets de la prehistòria són coneguts per revelació, descrits per Moisès al Gènesi, i justificats per la geologia, la paleontologia, l'etnografia, la filologia, l'arqueologia, la crítica i l'hermenèutica, «que han depurado las narraciones mitológicas y tradicionales de los tiempos llamados fabulosos». L'altre és un *Resumen de Historia Universal* del senyor Rafael Montes Díaz, que malgrat

248 ARTIGAS Y FEINER, Juan: *Compendio de Historia de España*. Barcelona: A. López Robert, Impresor. Novena edició, 1907.

249 Textualment enllesteix la qüestió dels primers pobladors d'Espanya amb aquest paràgraf. «Dícese que Tarsis, hijo de Javán, nieto de Japhet y biznieto de Noé, fué el primer poblador de España, desembarcando en la isla Taraseya (en la desembocadura del Guadalquivir); otros sostienen que Tubal fué el primer poblador de nuestra nación: mas estas tradiciones carecen de fundamento. Los primeros pobladores de España fueron los iberos (venidos en el siglo XXII antes de J. C.)».

250 DÍAZ CARMONA, F.: *Historia Universal*. Friburgo de Brisgovia, Alemanya: B. Herder. Librero-Editor Pontificio, 1912.

251 Tarragona: Establecimiento Tipográfico de Adolfo Alegret, 1891. Com a autor del llibre, Emili Morera fa constar que és «Individuo correspondiente de la Real Academia de Historia y profesor sustituto de esta asignatura en el Instituto de Tarragona, por jubilación del propietario».

haver-se editat vint anys més tard (la 2a edició és de l'any 1911),²⁵² el creacionisme encara hi és vigent. En efecte, la lliçó tercera tracta de l'origen de l'home, i diu «La Biblia, de acuerdo con las conclusiones de la ciencia, enseña que el hombre fué la última obra de Dios en la Creación. También refiere el Libro Sagrado que Dios colocó al primer hombre y la primera mujer en un paraíso, donde habían de vivir felices y inmortales.» I remata, «La Historia profana no posee ningún dato acerca del origen del hombre, como no sean las tradiciones de algunos pueblos antiguos que guardan analogía con la narración de Moisés.» A la lliçó cinquena tracta de la prehistòria, però, per si de cas, comença amb un apartat dedicat a l'«Origen del hombre y la edad primitiva según la Biblia», en el qual subratlla que «La Biblia nos enseña, que los hombres inmediatos á los tiempos de la Creación gozaban de un grado de civilización muy superior al estado de barbarie y de atraso que se generalizó al dispersarse después del diluvio y de la confusión de las lenguas al pie de la torre de Babel».

És clar que en aquesta contesa també hi hagué partidaris de l'altre bàndol molt agressius. Posem com a exemple Miguel Morayta (1834-1917),²⁵³ autor d'una *Historia General de España* (1886-1896), en la qual a les primeres pàgines considera que els primers homes d'Espanya foren de raça Cromanyó, que en el neolític es barrejà, segons sembla, amb la de Furfooz. Pel que fa a la cronologia proposa que els homes de Cromanyó habitaren la península de 100.000 a 260.000 anys; però abans de proposar aquesta cronologia adverteix que «Acostumbrados los escritores á embutir la Historia dentro de las fechas de Userio y Patavio, que interpretando indoctamente las fechas bíblicas pusieron la Creación en el año 4004 aC, cuando respecto á la antigüedad del mundo y del hombre enseñar la ciencia moderna es para muchos espíritus incultos pecaminoso y herético».²⁵⁴

252 Tarragona: Tipografia de F. Arís. Rafael Montes Díaz, catedràtic de l'Institut, era un andalús de Granada que s'instal·là a Tarragona molt jove, s'hi casà, fou tinent d'alcalde per «La Popular» l'any 1909. Acabà exercint a Granada d'on fou diputat a Corts per la CEDA l'any 1936.

253 Historiador madrileny, professor de la Universitat de Madrid i polític republicà defensor de la democràcia i el liberalisme. Creà l'associació maçònica del Gran Oriente Español i en fou gran mestre. Propulsor de les teories materialistes. (GEC, vol. 10, pàg. 301).

254 Vol. I, cap. 2, pàg. 42-43.

Desenvolupament de la història antiga i la prehistòria a Catalunya

Les restes de tubalisme en la historiografia

Al marge de la història oficial espanyola, a Catalunya, la manca d'una societat amb consciència nacional ben definida, i un Romanticisme gòtic i conservador, contribuï que durant la primera meitat del segle XIX no es formessin historiadors. Això explica que es reedités en castellà la vella *Crónica Universal del principado de Cataluña* (1828) de Jeroni Pujades i el respecte que sentia Pau Piferrer (1818-1848) a *Recuerdos y Bellezas de España* (1839) per «casi todos los cronistas» que atribuïen la fundació de Tarragona a Túbal, a Hèrcules, «padre universal de la mayor parte de las ciudades de este litoral del Mediterráneo», o a altres personatges fabulosos. Potser també és en bona part la causa que, a la segona meitat de segle, a les dues històries de Catalunya editades —la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860) de Víctor Balaguer (1824-1901) i la *Historia Crítica Civil y Eclesiástica de Catalunya* (1876-1878) d'Antoni de Bofarull i Brocà (1821-1892)— no es dediqui ni una sola ratlla a l'arqueologia prehistòrica. Balaguer, influenciat pel goticisme, considera que «La historia de Cataluña no comienza, propiamente hablando, hasta que vemos figurar en los anales el primer conde de Barcelona»,²⁵⁵ i Bofarull, de tendència conservadora —fou un animador del moviment la Renaixença—, és totalment fidel al Gènesi; per això, després de criticar la història fabulosa, acaba per dir «Per a nosaltres, lo text del Gènesis, monument més antich que tots los citats, es la única guiha a la qual devem atendre»,²⁵⁶ i tot seguit es refereix al resultat d'unes investigacions del Dr. A. Ott, exposades a *Manuel d'Histoire Universelle* (París, 1840), que homologuen Jàfet com a pare de les races indoeuropees, i, segons la tradició, el seu fill Túbal com a fundador de la raça ibèrica; de la qual forma part una subraça que parlava l'èuscar.²⁵⁷

Dels restes del tubalisme a les històries locals en posem dos exemples significatius: el dels *Anales ó Historia de Tortosa desde su fundación*

255 *Historia de Cataluña...* Vol. I, pàg. 13.

256 *Historia crítica...* Vol. I, pàg. 15.

257 *Ibid.*, pàg. 16 i 17.

hasta nuestros días (1867) de Daniel Fernández i Domingo (1829-1885) i el de la *Historia de la villa de Valls* (1881) de Francesc Puigjaner i Gual (1833-1882). Fernández, en el capítol «Època Primitiva. Desde la fundación de Tortosa hasta 140 antes de J.C.», no solament considera que Túbal fou el primer poblador d'Espanya, sinó que li atribueix la fundació de Tortosa i de Tarragona per aquest ordre; i Puigjaner, tot i reconèixer que la primitiva història d'Espanya és poc certa, diu que els primers pobladors de la província de Tarragona foren aquells que 142 anys després del diluvi arribaren amb Túbal procedents de l'Àsia.

Arqueologia prehistòrica i nacionalisme

La prehistòria nasqué al mateix temps que l'explosió dels nacionalismes i de la confusió jacobina entre Estat i Nació, que substituï la vella interpretació renaixentista dels orígens, per exalçar un nou concepte formal de patriotisme. Com observà Miquel Terradell: «Els dirigents intel·lectuals del jacobinisme nacional-estatista trobaren o inventaren un argument de cohesió identificant gals amb francesos i numantins o ibers amb espanyols que es donava a la ciutadania la imatge d'unes nacions immutables, eternes, que sorgien de la prehistòria més remota. Dient-ho en termes més planers, com si tot seguit després d'Adam i Eva ja haguessin existit banderes i passaports, duanes, fronteres i carabiners».²⁵⁸ Els prehistoriadors no identificaven els pobladors d'un territori pel nom dels cabdills que els conduïa o etimologies populars, sinó que els identificaven com un poble o una raça que reconeixia per la tipologia de les restes arqueològiques i etimologies científiques.

A Catalunya, el debat sobre la naturalesa, antiguitat i origen de l'home català començà en el decenni dels anys seixanta, amb la localització dels monuments megalítics i els estudis geològics. Però la recerca sistemàtica de jaciments i materials prehistòrics a les comarques i als termes municipals, amb la intenció d'arrencar a la terra el secret dels nostres orígens, no s'inicià fins a les darreries de segle. Aquests investigadors formaren part d'un moviment cultural nacionalista que cercava les arrels de Catalunya en els primers homes que la petjaren (el 1887 es trobà a Banyoles la cèlebre mandíbula neandertal) i no com s'havia fet en el temps de la Renaixença, en els primers comtes catalans.

258 TERRADELL: «Precedents de segles i de mil·lenis».

Els ateneus i altres entitats culturals recreatives, i, especialment, les associacions excursionistes, a la vegada que realitzaven treballs de camp, fomentaven un nacionalisme no estatista i populista, que es resumeix en el popular lema: «Qui perd els orígens, perd identitat.» Pot servir d'exemple la fundació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876), i la de l'Associació Catalana d'Excursions (1878), fusionades l'any 1890 per formar el Centre Excursionista de Catalunya.

Socialment, els promovedors d'aquest moviment foren la petita i mitjana burgesia (metges, farmacèutics, mestres, funcionaris, advocats, petits comerciants, etc.), i d'aquestes classes socials sortiren notables col·leccionistes, historiadors i prehistoriadors locals. Ara bé, la línia institucional d'investigació arqueològica i prehistòrica s'inicià en el Seminari Conciliar de Barcelona (1874), en què al mateix temps que es rebatien corrents ideològiques (socialisme i evolucionisme), es restauraven centres de culte (Ripoll, Montserrat) i es desenvolupava una política patrimonial. Des d'*Arqueologia Sagrada*, es formava un grup d'eclesiàstics de tarannà nacionalista que es preocupava de trobar posicions conciliadores que permetessin compaginar i adaptar els períodes prehistòrics de concepció científica²⁵⁹ amb les èpoques diluvials bíbliques; perquè no podem oblidar que fins al darrer decenni del segle XIX es mantingueren vives les teories del bíblic Diluvi Universal. Del Seminari sortiren geòlegs com Jaume Almera (1845-1919) i Norbert Font i Sagué (1873-1910), que contribuïren eficaçment al gran avenç de l'arqueologia en general i de la ciència prehistòrica en particular, quan ja acceptava i s'utilitzava la nomenclatura prehistòrica de Mortillet.

259 CEBRIÀ, Artur; MURO, Ignacio; RIU, Eduardo: «La arqueologia y la prehistoria en el siglo XIX» a *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua de España*, (73-84), pàg. 82.

El gran moment de l'arqueologia tarragonina

La Societat Arqueològica Tarraconense

Diu el tarragoní progressista Antoni de Magriñà (1837-1910),²⁶⁰ en un llibre de memòries escrit en un estil periodístic titulat *Tarragona en el siglo XIX* (1901), que si volguéssim donar un nom simbòlic a la Tarragona del segle XIX hauríem de dir-ne la «ciutat de les barrinades», «del segle de l'arqueologia», perquè en el decurs de vuitanta anys es feren com a mínim una dotzena de barrinades diàries i perquè tingueren lloc grans descobriments arqueològics i la fundació del museu arqueològic. Gran part de les barrinades es feien a la Pedrera del Port, en un lloc que havia estat una zona residencial romana, que resultà ser el més gran jaciment arqueològic fins aleshores localitzat a la ciutat: «se encontró un manantial que parece inagotable, de restos arqueológicos [...] y de monedas».

Magriñà, que fou elegit president de la Societat Arqueològica Tarraconense els anys 1874 i 1885, dedica un record a Francesc Albiñana i de Borràs (1802-1868), notari de professió, per la felicitat i patriòtica idea que tingué de fundar la Societat Arqueològica Tarraconense, l'any 1844,²⁶¹ amb l'objectiu de crear un museu per a dipositar-hi restes arqueològiques i monedes antigues procedents de donatius i de troballes realitzades a la província, atendre'n la conservació, i propagar el coneixement i estudi de les nostres antiguitats. A més, els fundadors aspiraven a fer de la Societat una institució que justament amb la Comissió de Monuments participés en la conservació i protecció dels monuments històrics locals i provincials. El museu arqueològic s'instituí l'any 1846, i tot i que, segons Magriñà, estava qualificat com el segon d'Espanya de la seva classe, no contenia ni una dècima part de les peces recuperades

260 Magriñà, advocat de professió fou un polític progressista que prengué part activa en la Junta Revolucionària de 1868 i va ser membre de la Comissió de Monuments en el període revolucionari. Fou comissari provincial d'agricultura (1875-1880), diputat provincial per Falset (1892) i president de la Diputació Provincial. Ocupà la presidència de la Societat Arqueològica els anys 1874-1877 i 1885-1886.

261 Per a la història de la Reial Societat Arqueològica, vegeu DASCA I ROIGÉ, Andreu; ROVIRA I SORIANO, Jordi: «Reial Societat Arqueològica Tarraconense: algunes aportacions a la seva història» a *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense* (Tarragona, 1994), pàg. 85-329.

a la Pedrera del Port. Gran part de les restes havien anat a formar part de col·leccions particulars o havien caigut en mans de traficants que les portaven a l'estranger.

La base social dels fundadors i membres de la Societat Arqueològica era una burgesia integrada per advocats, notaris, funcionaris, comerciants, propietaris de diverses tendències polítiques i ideològiques, i de formació intel·lectual diversa, units més per la idea de salvar el patrimoni arqueològic que de dedicar-se a les activitats arqueològiques. El gran nombre de troballes de la Pedrera del Port esperonà la formació d'una Comissió d'Excavacions dins de la Societat (1845), que tenia per missió realitzar treballs de camp.

El primer treball modern sobre història antiga de Tarragona

L'any 1849 es publicà a Tarragona l'obra de Joan Francesc Albiñana i de Borràs i d'Andreu de Bofarull i de Brocà (1811-1882) *Tarragona monumental, o sea descripció històrica y artística de todas sus antiguedades y monumentos. Primera parte que comprende a Tarragona celta y romana* (1849), que fou el primer treball d'arqueologia científica publicat a Catalunya.²⁶² Els autors descriuen materials recuperats i restes monumentals, n'expliquen llur funció religiosa o civil, i amb l'ajut d'aportacions d'especialistes (epigrafistes, arqueòlegs i numismàtics) reconstrueixen bàsicament la història de la ciutat romana «demostrándolo todo con los datos fidedignos que ofrece la Arqueología». En el pròleg, els autors anuncien que es proposen treballar amb la metodologia de l'epigrafista Antoni Agustí i de l'historiador Pons d'Icart, i recorden que a finals del segle XVIII es despertà a la ciutat un interès per les antiguitats, del qual en foren artífexs els canonges Ramon Foguet i Foraster i Carlos González de Posada, i l'escultor Vicenç Roig (1765-1837). Indiquen que actualment un grup de joves, d'entre els quals destaca Bonaventura Hernández Sanahuja, es dedica a col·leccionar monedes antigues i a recuperar objectes per dipositar-los al museu de la Societat

262 Aquesta obra, guiada per un mètode i un afany científic rigorós és modèlica per la seva estructuració en parts i exhaustiva tant en la compilació de dades tant arqueològiques com històriques. (DASCA/ROVIRA: *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, pàg. 123).

Arqueològica fundada l'any 1844.²⁶³ Completa l'obra un corpus d'inscripcions llatines.

En el primer capítol es comenta la fundació de la ciutat, que en opinió d'Albiñana i de Bofarull es deu a uns invasors celtes que arribaren quinze o setze segles aC; els quals també construïren els murs ciclopis «casi indestructibles que han resistido a una dilatada serie de siglos que se pierden en la obscuridad de los tiempos».

Teories sobre la construcció del mur ciclopi i la fundació de Tarragona

El descobriment de les grans civilitzacions antigues a l'Orient Mitjà, a Grècia i a Egipte i de la cultura ibèrica a Occident contribuïren a la creença que el mur ciclopi tarragoní era una construcció molt antiga. En principi, tant prehistoriadors com arqueòlegs deduïren que, atès l'aspecte primitiu de l'edificació, havia de ser obra d'uns invasors que ocuparen el territori i s'hi establiren, o bé d'uns pacífics colonitzadors experts en comerç marítim, o senzillament d'uns pobladors autòctons que l'edificaren amb una tècnica copiada d'un poble de cultura superior amb el qual tenien relacions. D'entre aquests possibles constructors se n'escollia un pel poc científic mètode analògic, que consisteix a comparar l'estructura i altres característiques del monument tarragoní amb les d'un altre que s'hi assemblés i se'n conegués els constructors.

Amb l'analogia com a base s'ordien teories que expliquessin satisfactoriament l'enigma del nom, procedència, trets ètnics, socials, etc. dels constructors del mur, i l'època de la seva edificació. N'hi hagué per a tots els gustos, des de les que remuntaven l'obra al període neolític, fins a les que la dataven als segles VII o VI aC, però en tots els casos coincidien en què el mur ciclopi de Tarragona constituïa l'exemplar o un dels exemplars més significatius de la cultura militar dels constructors.

Fets aquests comentaris preliminars, passem a exposar les diverses teories que historiadors i arqueòlegs idearen al llarg del segle XIX en la recerca dels constructors del mur ciclopi tarragoní i la fundació de la ciutat.

263 Sobre aquest tema: RIU I BARRERA, Eduardo: «Del mismo modo que el geólogo explica las edades de la tierra. La reflexión estatigráfica de B. Hernández i Sanahuja (h. 1850-1870).» a *Congreso de Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (s. XVIII-XX)*. Madrid, 1991.

Les interpretacions de Bonaventura Hernández Sanahuja (1810-1891)

Bonaventura Hernández Sanahuja fou un d'aquells joves que en el decenni dels quaranta destacava per l'entusiasme en la recerca i recuperació de materials per a dipositar-los en el museu arqueològic de la Societat Arqueològica.

Autodidacte de gran capacitat de treball, esdevingué un expert arqueòleg especialitzat en arqueologia urbana, precursor en l'aplicació de l'estratigrafia com a mètode d'investigació científica. La casualitat li proporcionà la possibilitat d'excavar el més gran jaciment arqueològic de l'època romana descobert al segle XIX a Tarragona: l'anomenada Pedrera del Port. Les intervencions d'Hernández Sanahuja foren moltes vegades decisives per a la recuperació de materials arqueològics i numismàtics que es dipositaven en el Museu Arqueològic.

La discutida fundació i els problemes d'història antiga de Tarragona, així com la procedència dels enigmàtics constructors del mur ciclopi mai deixaren de preocupar Hernández Sanahuja, com ho demostra el desig de perfeccionar la seva pròpia teoria en els compendis que publicà els anys 1855 i 1867, i en la versió definitiva de l'any 1884, exposada amb tot detall a l'obra pòstuma *Historia de Tarragona* (1892).

EL FRAU DE LES RESTES EGÍPCIES

L'obsessió per perfeccionar la seva pròpia teoria i el seu desmesurat patriotisme són dos motius que ajuden a comprendre l'episodi del sepulcre i dels objectes egipcis suposadament trobats a la Pedrera del Port entre el 1850 i 1853, un frau del qual Hernández en fou sospitós, i principal responsable que l'escàndol arqueològic tingués ressò internacional.

L'any 1855 Hernández Sanahuja (tenia 45 anys) publicà un *Resúmen histórico-crítico de la ciudad de Tarragona desde su fundación hasta la época romana, con una explicación de los fragmentos del sepulcro egipcio descubierto en 9 de marzo de 1850*. Són dos assaigs, presentats independentment l'un de l'altre, però relacionats entre si en el sentit que la descoberta d'unes suposades restes egípcies condiciona un període d'història primitiva de la ciutat.

Les restes egípcies en qüestió, descobertes a la Pedrera del Port el dia 9 de març de 1850, el mes de juny del 1852 i el de març del 1853, consistien en un sepulcre egipci (que desgraciadament, trencaren els obrers) trobat entre un estrat de materials suposadament grecs i ibèrics i la roca, unes taules de marbre jaspiat del país, amb figures i emblemes cisellats (jeroglífics) trobats a poca distància del sepulcre, i uns fragments semblants als anteriors.

Hernández, emocionat per les troballes, decidí propagar-les i amb això obtingué un èxit complet, segons confessa a l'epíleg del *Resumen*: «Recientemente ha visto la luz pública en Berlin una memoria histórica sobre el sepulcro, con magníficos litografiados, obra del erudito Barón de Minútoli; y en fin las demás academias de Europa, y los hombres eminentes en arqueología y filología, se ocupan de nuestras antigüedades, estableciendo polémicas en averiguación de cuales podian ser los primeros pobladores de esta antiquísima ciudad»; i justifica la importància que la propagació té per la ciutat amb un argument que no té pèrdua: «Tarragona iba perdiendo cada vez más su importancia histórica y veia disminuirse todos los dias la afluencia de viajeros y curiosos a examinar sus magníficas ruinas, pero es de esperar que los últimos descubrimientos la harán recobrar de nuevo sus antiguas glorias, y le designarán el lugar que le corresponde en el itinerario de Europa como una de las ciudades más dignas de visitarse».

Però l'afany patriòtic d'aquest entusiasta tarragoní encegà el científic ponderat, de manera que l'encegament no li deixà veure que les famoses restes egípcies eren falsificades. Aleshores, s'armà un escàndol internacional que assenyalà Hernández com a sospitós de l'engany. Vegem com ho relata Emili Morera: «Conegudes les seves opinions [d'Hernández] exposades en dit opuscle [el *Resumen*], i en les memòries que remeté a les acadèmies espanyola, berlinesa i francesa, aviat les discutiren diverses personalitats científiques europees, entre les quals destaquen el baró de Minútoli de l'acadèmia de Prússia, Mr. Ross, conseller de la universitat de Halle, Mr. Roth canceller de la de Heindelberg, els orientalistes M. Gerhard i M. Mowers, director i membre, respectivament, de l'acadèmia de ciències de Berlín, i el docte Mr. Brugsch de l'acadèmia d'arqueologia. El resultat fou que declara-

ren aquelles restes obra d'algun falsari i les consideraren apòcrifes».²⁶⁴ Segons Morera, el dictamen d'aquests científics convencé Hernández del seu error, el qual en un auto de fe destruí l'edició del *Resumen* i les làmines de les restes falsificades que l'acompanyaven; i acaba revelant que en un exemplar que conservava de l'edició destruïda, Hernández hi escrigué de pròpia mà, el 19 de febrer de 1870, l'epígraf: «Quince años post scriptum», que és una completa retractació de la seva teoria; gest, remarca Morera, «que honra l'altesa de mires de l'home prudent».

Confirma la retractació d'Hernández una carta que trameté al llibreter Àlvar Verdguer de Barcelona l'any 1885, en la qual li diu que el *Resumen histórico-crítico* està esgotat, però que encara que en tingues algun exemplar no li enviaria «en bien de la historia, tal es el cúmulo de errores de que está plagado».²⁶⁵ Ara bé, fou Hernández el falsificador o la víctima d'un engany? I si l'enganyaren, qui ordí la trama?²⁶⁶ Morera acaba el relat que hem transcrit amb aquest paràgraf acusador contra uns anònims culpables del frau: «En obsequi de la veritat hem de dir que, entre els aficionats tarragonins a l'arqueologia de mitjans del segle XIX, regnà un cert estímulo i animositat que dugué la seva encoratjadora tasca a extrems tan aventurats i perillosos per a la ciència i per la legitimitat dels descobriments que escriptors, historiadors i arqueòlegs, tan celebrats com reputats, no han pogut per menys que qualificar-los amb certa duresa».²⁶⁷ En qualsevol cas, els falsificadors coneixien les llegendàries invasions i conquestes escrupolosament ordides per vells cronistes que associaven Egipte amb l'Espanya primitiva per tal d'augmentar el prestigi, l'antiguitat i la noblesa de la civilització espanyola.

Tanmateix, la història de les troballes egípcies de Tarragona no quedà del tot enterrada. En efecte, quinze anys després de publicar-la per

264 *Geografía general de Catalunya. Provincia de Tarragona* (s/d), pàg. 152-153.

265 A. J. SOBERANAS LLEÓ / M. J. MASSÓ CARBALLIDO: *Bibliografía impresa de B. Hernández Sanahuja*, 23.

266 Jaume Massó apunta com a hipotètics autors de la fal·làcia, Elías Tuñón, un militar erudit, i Juan Fernández de Velasco, col·leccionista d'objectes antics. MASSÓ: «L'aparició del sepulcre».

267 Per a les discutides troballes egípcies falsificades vegi's també: DASCA I ROIGÉ, A. & ROVIRA I SORIANO, J. «El "sepulcre egipci"», a *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 163-167.

primera vegada, reaparegué a la *Crónica de la provincia de Tarragona* (1870) de Fernando Fulgosio²⁶⁸ (1831-1873), i al cap de més de mig segle en un article de Rodolfo del Castillo y Quartiellers (n. 1850) publicat al *Boletín de la Real Academia de la Historia* (1909).

Fulgosio descriu, amb tot detall, els motius ornamentals dels fragments de marbre que havia dibuixat Hernández i que figuraven en una làmina que acompanyava el *Resumen*: «Veíase un toro negro no bien dibujado, en cuyo cuerpo había tres figuras humanas, una, cuya cabeza mas parecia de papagayo ó halcon que de hombre, la otra con tocas egipcias, y todas con vestidos de colores cubiertos de geroglificos, que formaban orlas, estrellas, animales y diversas figuras. La otra escultura representaba una momia egipcia, con larga toca y ropa cubierta de geroglificos y entre ellos una cabeza humana encima de un buho. Al lado de una ave, un dragon alado, como pasando por un triángulo, y debajo un leon sentado [...]». La descripció és molt més llarga, però creiem que aquest fragment és suficient per a mostrar l'entusiasme que sentia Fulgosio per la riquesa de representacions humanes, i d'animals fabulosos i reals.

Del Castillo, oftalmòleg de professió, es refereix a uns objectes egipcis de Tarragona que Hernández no havia citat en el *Resumen* perquè possiblement no coneixia. Diu Del Castillo que l'any 1852, el Sr. Juan Fernández de Velasco²⁶⁹ comprà uns terrenys a la partida del Bosc Negre de Tarragona per edificar-hi, i que en l'excavació dels fonaments d'una casa en construcció aparegueren barrejats amb altres restes arqueològiques tres petits objectes funeraris egipcis; l'any 1908, aquests objectes els posseïa el seu gendre Juan Manuel Martínez a Tarragona, i els pogué mostrar a Del Castillo, aprofitant que feia una estada a la ciutat. Es tractava d'un *ushebt* de 16 cm d'alçada, de ceràmica envernissada de verd; un petit escarabat sagrat d'àgata, i una estatueta d'Isis asseguda de bronze, de 9 cm d'alçada, que dona de mamar a Horus

268 Pàg. 29. Dins de la *Crónica general de España o sea Historia ilustrada y descriptiva de sus provincias sus poblaciones más importantes de la península y de ultramar*.

269 Mercader establert a Tarragona, natural de Lorca, nascut el 1807. Als anys seixanta era membre del Club Revolucionario, de tendència demòcrata. Fou un dels delegats de la província en el pacte d'Ostende (juliol de 1866) entre progressistes i demòcrates. El 1868 —tenia 61 anys— era el 46è major contribuent de Tarragona.

i duu al cap els signes emblemàtics del sol i la lluna. Donades les circumstàncies de la troballa i les poques referències que en tenia, Del Castillo es cura en salut i omet donar referències cronològiques dels objectes que, això sí, no dubta a qualificar-los d'autèntics.

LES VERSIONS DE 1855 I 1867

En el *Resumen histórico-crítico* del 1855, Hernández exposa per primera vegada una reconstrucció històrica de la ciutat primitiva de Tarragona que arriba fins a l'època romana, escrita per un arqueòleg que ha superat «el descuido ó indiferencia con que hasta aquí se habian mirado los importantes restos de nuestras grandezas», a causa del «atraso de la ciencia arqueológica en España».²⁷⁰ L'exposició és confusa, difícil de seguir i sense cronologia. Ve a dir que Espanya es poblà des de la primera dispersió del gènere humà que tingué lloc a la plana de Senaar, poc després del Diluvi. Aquells primers pobladors visqueren «en estado natural y profesando la sencilla religión de sus padres»,²⁷¹ fins que molt de temps després arribaren uns invasors estrangers que, hostilitzats pels naturals, s'establiren al lloc on desembarcaren (Tarragona) i el protegiren amb el mur ciclopi de fabricació semblant als d'antigues ciutats gregues (Tirint, Micenes, Atenes i altres) i italianes atribuïts als pelasgs. La semblança podria fer pensar que totes les construccions són obra d'un mateix poble, però la major rusticitat del mur tarragoní indica que és el més primitiu i probablement obra dels «hiksos ó pueblos pastores expulsados de Egipto»,²⁷² que vingueren directament a Espanya. Hernández creu que el sepulcre egipci descobert recentment és posterior al mur ciclopi, i suggereix que potser es va fer per dipositar-hi les despulles del cabdill que conduí els egipcis que vingueren a Espanya per deslliurar-la dels hiksos.

Altrament, el nostre arqueòleg dubta molt que l'origen de les poblacions pugui descobrir-se per mitjà de l'etimologia, però reconeix

270 Pàg. 11.

271 Pàg. 29.

272 Hiksos: Tribus asiàtiques —principalment semítiques— que a l'Àsia sembla que controlaren Síria i Palestina. S'apoderaren del Baix Egipte (1674 aC) i sotmeteren l'Alt Egipte a tribut. Llurs governants integraren les dinasties XV (1674-1576 aC) i XVI. Finalment, foren expulsats i els egipcis sempre els consideraren com a bàrbars.

que cal tenir en compte la hipòtesi de l'orientalista Miquel Cortés i López, segons la qual el mot Tàrraco es forma de les veus *Tarah*, que significa «castell» i *Gov*, que expressa la qualitat de «fort», però si en la combinació *Tarah-gov* el sufix *gov* se substitueix pel de *cos* o *cose* (llegenda de les monedes de Cose), el topònim expressa el significat que volien donar-li els fundadors de Tarragona, ja que *Tarah-cos* significa «arx dels cossetans». En tot cas, la gran quantitat de monedes trobades a Tarragona amb la llegenda *Cose* indica que la ciutat d'aquest nom era la capital de la Cossetània, i no dubta a creure que el sufix *tania* és un mot oriental, tal vegada d'origen indopersa, que significa regió o comarca. No creu que Tàrraco fos el nom originari de la ciutat, sinó que el rebé dels romans o bé que és de l'època que tingué relacions amb els etruscs, «porque etrusca o pelásgica consideramos la raiz de esta palabra [...] que significa áspero, pendiente, y tal es la situación que ocupa Tarragona.»²⁷³

L'any 1867 Hernández publicà amb Josep Maria de Torres *El indicador arqueològic*, una guia arqueològica de la ciutat i dels monuments romans del seu entorn. Els autors diuen a la introducció que han cregut convenient precedir la descripció de les antiguitats amb una breu ressenya històrica per facilitar-ne la comprensió; però, adverteixen, que no tractaran de la primitiva població d'Espanya, de la qual només interessa saber que és molt antiga «y procede sin duda de aquellas grandes emigraciones en masa, muy comunes y frecuentes en los primitivos tiempos de pueblos salidos del Àsia central».²⁷⁴ Sobre la fundació de Tarragona adverteixen que prescindiran de Túbal i Hèrcules, però creuen molt possible que, com assegura la tradició, el tossal tarragoní

273 HERNÁNDEZ: *Resúmen histórico-crítico*, pàg. 14.

274 Pàg. V. Precedeix aquest paràgraf la següent explicació: «Prescindiremos en este lugar, de entrar en consideraciones sobre si la primitiva población de España se verificó poco después de la dispersión de las gentes en las llanuras de Senaar, debida a los Noachidas acaudillados por Túbal ó Tarsis nietos de Noé, segun la opinion vulgar, ó si por el contrario fueron los Atlántides ó Iberos los primeros que pusieron el pié en la Península española. Prescindiremos igualmente de si el fundador de *Tarraco* fué el mismo Tubal, como piensan los hebraistas, dándole este nombre que significa *junta ó reunion de pastores*, o si se debe su ereccion á Hércules despues de sus célebres expediciones a la India, segun pretenden los mitagogos».

fos un dels primers d'Espanya a poblar-se; tanmateix, d'aquest poblat primitiu no se n'han trobat vestigis, car els més antics que es coneixen pertanyen a una segona població de colonitzadors vinguts per mar, potser els mateixos que els historiadors identifiquen confusament amb el nom genèric d'hikses o pelasgs. Els que s'establiren a Tarragona serien una tribu troglodita fortament influenciada per la cultura egípcia, com ho demostra l'habilitat que tenien de tallar la roca viva en la construcció de la muralla ciclòpia, del pou de la plaça de la Font, del Recinte Sagrat, i les restes arqueològiques que proven la pràctica del culte egipci a Tarragona.

Aquí els autors formulen la pregunta de si no es deu a aquest poble «la denominación índica *Cose-Tania* que en lo antiguo se dió a esta región, y la de *Cose*, primitivo nombre que tuvo Tarragona su capital [...] No nos atrevemos á decidirlo, ni tampoco a fijar la época» però creuen que, efectivament, fou aquest poble el de les construccions troglodites.

Amb el temps, la població autòctona (ibers) i els colonitzadors es fusionaren, i la ciutat passà a ser essencialment ibera, però conservà el nom de *Cose*, com es dedueix de les monedes ibèriques que amb tanta profusió es troben a les excavacions, i dels caràcters esculpits als carreus de la muralla.

Damunt de les restes primitives, entre objectes ibèrics, se'n troben d'etruscs i grecs, i potser fou durant l'estança d'aquests colonitzadors quan la ciutat mudà el nom de *Cose* pel de Tàrraco, marcadament etrusc.²⁷⁵

Comparat amb al *Resumen* del 1855 observem que a *El Indicador* Hernández manté la part essencial de la teoria —per bé que exposada amb més claredat—, no precisa la cronologia i introdueix com a novetats:

- menciona les grans migracions procedents de l'Àsia central que, en un temps remotíssim, potser quan Espanya encara estava unida a l'Àfrica, «esparramándose por el antiguo mundo se establecieron con preferencia en las islas y orillas del mar Mediterráneo».

275 HERNÁNDEZ exposa una teoria semblant a la d'*El Indicador* a l'*Informe de la Comisión Mixta de la Sociedad Arqueológica y Comisión de Monumentos de Tarragona sobre algunas antigüedades descubiertas en la misma ciudad remitido a la Academia de Buenas Letras de Barcelona por Buenaventura Hernandez Sanahuja* (Tarragona, 1 de maig de 1863).

- no fa cap al·lusió a les troballes egípcies, però veu en els hikses influències religioses egípcies.
- reforça la importància que tingué la ciutat dels hikses en atribuir-los a més de la muralla, el pou de la plaça de la Font i el Recinte Sagrat, construïts en roca viva.
- considera probable que el nom d'origen indi *Cose-tania*, que antigament tenia la regió tarragonina, i el de *Cose*, la seva capital, siguin atribuïbles als hikses.
- abandona la hipòtesi etimològica oriental (hebraica) del topònim *Tàrraco* que resulta de la combinació *Tara-gov*, i la consideren d'origen etrusc o tirrènic.

DE COSE A TÀRRACO (1884): UNA HIPÒTESI ETIMOLÒGICA

L'any 1884 es publicaren uns *Estudios sobre el origen, épocas y vicisitudes de las monedas autónomas de Cose, de carácter ibérico*. En unes puntualitzacions preliminars Hernández adverteix que tot el que s'ha dit i escrit fins aleshores sobre l'origen de Tarragona i el seu nom primitiu se sosté en una base falsa,²⁷⁶ perquè s'ha ignorat que en temps remotíssims la ciutat s'anomenava *Cose*, nom sens dubte d'origen asiàtic.

El procés històric que proposa Hernández per explicar el canvi de nom és idèntic al que havia proposat l'any 1867: la primitiva *Cose*, després de la fusió de la població autòctona (ibèrica) amb la dels primers colonitzadors, esdevingué la capital de *Cose-tania*, mot compost del qual *tania* és —igual que *Cose*— un mot indopersa, que significa regió. La ciutat de *Cose*, envoltada de la muralla ciclòpia, fou destruïda pels celtes «ya mucho antes del período histórico» i abandonada fins que damunt de les seves ruïnes, «en tiempos asaz distantes de su primera destrucción», s'hi establí una factoria tirrènica, i «calculamos» (Hernández no afirma sinó que proposa a tall d'hipòtesi) que els tirrens anteposaren el mot etrusc *Tarrah* (els etruscs i els tirrens són un mateix poble) que significa *ciutat*, al topònim indígena *Cose*. El resultat fou el mot compost *Tarrah-Cose* (que significa ciutat de *Cose*), del qual els romans per evitar l'eufonia suprimiren l'última síl·laba i el reduïren a *Tàrra-*

276 Pàg. 3. Aquesta frase té un precedent en el Pare Flórez (*España Sagrada*, vol. XXIV, art. VII, § 2) que Hernández no amaga.

co, nom de la tercera declinació. Crida l'atenció que en aquest resum Hernández no identifiqui com fa en els anteriors els cossetans amb els hikses o pelasgs, però, tret d'això, fa la impressió que quan l'escrivia ja tenia acabada la teoria que havia de ser la seva definitiva història antiga de Tarragona.

LA VERSIÓ DEFINITIVA (1892)

L'última versió que Hernández va concebre no és un resum o compendi com les anteriors, sinó un treball molt complet de més de dues-cents pàgines de mida foli, que constitueix la primera part de la *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana*, publicada el 1892, un any després de la seva mort, a cura d'Emili Morera. En el proemi, Hernández explica que la reconstrucció de la història preromana l'ha realitzat combinant les dades que li han proporcionat les recerques arqueològiques amb les obtingudes en consultes bibliogràfiques d'autors clàssics i moderns. Posa èmfasi a fer notar que la recerca arqueològica li ha permès distingir a la part baixa de la ciutat tres estrats o nivells sota del nivell romà que proven l'assentament de tres pobles diferents:

- el nivell superior conté restes de colonitzadors grecs (focues), i nombroses monedes ibèriques de Cose, nom primitiu de Tàrraco;
- el nivell mitjà engloba restes de ceràmica, monedes amb inscripcions etrusques, i capitells i columnes d'arquitectura toscana molt primitiva que indiquen l'existència d'una factoria naval etruscotirrenica de l'època en què els tirrens senyorejaven en la Mediterrània occidental,
- i el nivell inferior presenta restes gairebé sempre carbonitzades o calcinades, contemporànies al mur ciclopi; les quals pertanyen a un poblat prehistòric de la remotíssima època «llamada hoy *Edad de la piedra*», que destruï un violent incendi, al qual seguí l'abandonament del lloc durant un llarg període de temps.

La *Història de Tarragona* comença amb una breu descripció de la geografia física i l'estructura geològica d'Espanya, i enfoca el problema de la hipotètica població hispana anterior al Diluvi. En aquests preliminars, Hernández mostra un sentiment patriòtic espanyol en frases tan significatives com aquesta: «para estas indagaciones geológicas y paleontológicas, nos hemos valido siempre de autores españoles, pues-

to que ocupándonos de un asunto puramente español, nos bastan y sobran las autoridades nacionales»;²⁷⁷ i si bé la incursió en els temps antediluvians la fa des d'una òptica creacionista, s'esforça a demostrar que els Llibres Sagrats i les propostes científiques no necessàriament han de contradir-se. És de l'opinió que els primers habitants postdiluvians d'Espanya foren homes de Cromanyó, restes de pobladors de l'Atlàntida, el gran continent submergit del qual formava part la península Ibèrica i una part de la França meridional. Els cromanyons ibèrics estaven organitzats en confederacions de tribus, que eren enemigues entre si, i fou una d'aquestes tribus que ocupà el Camp de Tarragona.²⁷⁸ Admet que la llengua d'aquests primitius pobladors podria ser, com opina del filòleg prussià Guillem Humboldt (1767-1835),²⁷⁹ l'èuscar, que encara es conserva en una part del territori que ocuparen.

Però els fundadors de Tarragona no foren pobladors autòctons sinó uns estrangers que arribaren en una de les grans emigracions de pobles asiàtics vers occident en plena Edat de Pedra, i prova de justificar la seva teoria amb arguments arqueològics indiscutibles; però admet que «tal vez se dirá que la descripción de esta primera y numerosísima emigración, la más considerable llegada á las costas orientales de la península, tiene más de poética que de verídica [...] ¿de que manera sino hipoteticamente pueden mencionarse los acontecimientos ocurridos en unos tiempos tan lejanos [...] en lo que lo verdadero se confunde con lo fabuloso, y en donde la mitología forma una parte integrante de la primitiva historia de la humanidad?». ²⁸⁰

L'entramat que sosté la teoria d'Hernández és aquest: en plena Edat de Pedra, molt de temps després —«un dilatado é incalculable espacio de tiempo»— dels períodes glacial i diluvià i del començament de la repoblació d'Europa, s'instal·là a Tarragona, després d'haver recorregut

277 Pàg. 15.

278 Hernández captà la teoria dels cromanyons, que després complementà amb la d'Humboldt, i la de l'historiador i sociòleg Manuel Sales i Ferré (Uldecona 1843 - Vinaròs 1910), que era un bon coneixedor dels descobriments i treballs dels prehistoriadors francesos Eduard Manuel Lartet (1801-1871) i Louis Mortillet (1821-1898).

279 L'any 1879 es publicà a Madrid, traduïda al castellà, l'obra d'Humboldt *Los primitivos habitantes de España. Investigaciones con auxilio de la lengua vasca*.

280 Pàg. 48.

part d'Àsia i tot Europa, gent d'un poble de l'Indostan (una dilatada plana del territori Malabar, «patria de los monumentos colosales», situada entre les desembocadures de l'Indus i el Ganges i la península de Dècan —Hernández en diu Denkham—). Trià el tossal tarragoní atret pel paisatge que des d'allí es domina i perquè hi havia una font natural que els assegurava el proveïment d'aigua; però els aborígens consideraren els nouvinguts uns conquistadors i els foren hostils, circumstància que els obligà a protegir el tossal que ocupaven amb un mur, les restes del qual són suficients per identificar-lo com una construcció de les anomenades ciclòpies, que deixaren els indostànics en el recorregut europeu abans d'establir-se a Tarragona.

Hernández sosté que la llegenda de les monedes ibèriques prova que Cose fou el nom de la primitiva ciutat, capital de la regió que ocuparen els cossetans, nom de la tribu indostànica que la fundà. Altres proves a favor d'aquesta teoria són d'índole lingüística i ètnic. La prova lingüística l'expressa així: «atendido que la palabra *Tania*, en lengua malabárica significa región ó país; Indos-tania equivale á región del Indo por donde corre el rio así llamado, al igual que *Cose* o *Cose-tania* es la región cuya capital era *Cose* y *Cosetanos* los que la poblaban»; i la prova ètnica, la basa en les faccions del cap esculpit en el basament ciclopi de la Torre de Sant Magí (avui de Minerva), i en la representació de la trinitat Trimurti: Brahma, Visnu i Siva, en els tres caps units en un sol tronc esculpit a la mateixa torre.²⁸¹ També atribueix als cossetans troglodites²⁸² dos grans monuments: el pou de la plaça de la Font de 47 metres de profunditat,²⁸³ i un presumpte recinte sagrat excavat a la roca.

281 Pàg. 55-58.

282 És de suposar que amb l'adjectiu troglodita Hernández vol referir-se a un home primitiu, tosc.

283 El diumenge 30 de juliol de 1893, Emili Morera publicà al diari *El Tarraconense* la notícia que havia trobat en el Llibre del Consolat de l'any 1376, que el dia 4 de juny s'havia acordat la construcció del pou del Corral (plaça de la Font). Sobre aquest afer el Dr. Agustí M. Gibert comenta que l'any 1907 volgué comprovar el document citat per Morera, «i amb sorpresa i recansa rebérem la notícia de que l llibre d'actes de l'any 1376 no hi era, amb l'agreujament que darrera d'una de les duges fulles de la porta de l'armari, en una petita cartela, s'advertia que l'esmentat llibre, amb altres documents de l'Arxiu Municipal, desaparegueren tal volta durant la Guerra de la Independència» a *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*, pàg. 138-139.

Amb el temps, els cossetans, en constant creixement, ampliaren diverses vegades el recinte fortificat de Tarragona, fundaren nous poblats (un dels quals és Olèrdola) i arribaren a dominar gran part de Catalunya. Entre els anys 1700 i 1600 aC, a conseqüència dels grans moviments de població europea, els celtes envaïren la península, fet que ocasionà importants desplaçaments de l'antiga població autòctona. Per efecte d'aquesta convulsió, els sicans, poble que ocupava el País Valencià, pressionat per tribus veïnes del sud, travessaren l'Ebre, envaïren la Catalunya cossetana, i arrasaren Tarragona. Fou una destrucció horrible, com ho demostren les ruïnes «que hemos visto con nuestros propios ojos en la parte más profunda de las excavaciones de la cantera del puerto». Aquest succés luctuós tingué lloc vers l'any 1600 aC, i fou la causa que el tossal tarragoní restés abandonat o feblement habitat uns onze segles, dels quals no en sabem res, fins que una colònia tirrènica/etrusca s'establí a la part baixa del tossal, vora la mar. Hernández sosté que confirmen l'establiment a Tarragona d'aquesta colònia les troballes arqueològiques²⁸⁴ i una curiosa etimologia del topònim Tàrraco, que explica així: per tal d'afalagar la població autòctona, posaren a la colònia el nom de l'antiga ciutat precedit del mot «*Tarrah*, que en lengua osca significa ciudad; así *Tarrah-Cose* equivale á *Ciudad de Cose*; pero con el tiempo y por eufonia fué eliminada la vocal final y suprimida la aspiración, quedando de hecho la palabra etrusca ó tirrenica *Tarraco*», originària del mot llatí Tàrraco i del modern Tarragona.²⁸⁵

Al segle VI aC, poc abans de la batalla naval d'Alàlia (any 535 aC), els focesus —grecs d'origen jònic de la ciutat de Focea (Àsia Menor)— destruïren la colònia tirrènica i, uns anys després, havent guanyat a Alàlia, fundaren la colònia de Cal·lípolis entre Tarragona i Salou, fins que pactaren amb els cossetans de Tàrraco la instal·lació d'un nucli comercial al port tarragoní, separat de la ciutat.

Una de les conclusions que Hernández treu de l'estudi estratigràfic del jaciment de la Pedrera del Port és que els cartaginesos destruïren i saquejaren la rica i esplendorosa colònia grega de Cose/Tàrraco, «toda

284 BERMUDEZ MEDEL, Alejandro: «Las estratigrafías documentadas por Hernández Sanahuja a la luz de los conocimientos actuales. Algunas reflexiones» a *Butlletí Arqueològic*. 1991, núm. extraordinari dedicat a Hernández Sanahuja, pàg. 19-32.

285 Pàg. 125.

vez que en las excavaciones de la Cantera del puerto, y debajo del terreno de detritus y de los pavimentos romanos, hemos encontrado las expresadas ruinas intactas». ²⁸⁶ Creu que els focs fabricaren a Tarragona les monedes ibèriques amb la llegenda Cose i que és possible que les primeres emissions s'encunyessin entre els anys 490 i 460 aC, en el supòsit que fossin les primeres de la seva classe fabricades a Espanya, i les últimes abans que els cartaginesos entressin a sac a la ciutat. ²⁸⁷ Per això considera erroni pensar —com alguns numismàtics sostenien— que a Tarragona es fabricà moneda ibèrica amb els romans establerts a la ciutat; ²⁸⁸ observació que probablement es refereix al numismàtic andalús Antonio Delgado (1805-1879), que no creia que les monedes de Cose fossin anteriors a la Segona Guerra Púnica sinó encunyades pels romans, atès que el sistema metrològic era romà. ²⁸⁹

La bibliografia consultada per Hernández en els capítols de la història de Tarragona dedicats a la ciutat preromana comprèn una quarantena d'autors entre historiadors, prehistoriadors, arqueòlegs, filòlegs, numismàtics, geòlegs i autors clàssics que donen notícies de Tàrraco (Aviè, Estrabó, Livi i Polibi). Podria ser que en la teoria de les emigracions indostàniques Hernández s'inspirés en l'orientalista francès Eusebi de Salle (1796-1873), ²⁹⁰ però, en tot cas, la seva imaginació és

286 Pàg. 155.

287 L'aportació d'Hernández Sanahuja a l'estudi de les monedes de Kese/Kesse es resumeix en uns *Estudios sobre els origen, épocas y vicisitudes de las monedas autónomas de Cose de carácter ibérico de acuerdo con la historia antigua de la ciudad de Tarragona*, publicats l'any 1884 per la RSAT. Volem assenyalar que Hernández estava al corrent dels treballs més significatius dels especialistes en monedes ibèriques publicats els darrers vint-i-cinc o trenta anys. Cita: Gustau Daniel de Lorichs: *Recherches numismatiques concernant principalement les médailles celtibériennes* (1852); P.A. Boudard: *Essai sur la Numismatique Ibérienne* (1859); Antonio Delgado: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, vol. III (1876); Jacob Zobel: *Estudio histórico de la moneda antigua española* (1878-1880), i Joseph Gaillard.

288 *Història*, cap. VII, «Colonias tirrénicas y focenses en Tarragona», pàg. 146.

289 DELGADO, Antonio: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, vol. III (1876), cap. «Emissions de Tàrraco-Cose».

290 Hernández cita i àdhuc reproduïx paràgrafs de l'obra de Salle *Unidad moral, probada por las tradiciones históricas y religiosas*. Una altra obra important de Salle que no cita Hernández és *Histoire générale des races humaines* (París, 1846).

un factor a considerar en la detallada narració que fa de l'establiment d'aquells troglodites a la nostra terra, i de la fundació de Tarragona. Ara bé, els autors i obres principals que li serviren de base per a formular la hipotètica primera destrucció de Tarragona foren, sens dubte, la *Historia Universal* (1838-46)²⁹¹ de l'italià Cèsar Cantú (1804-1895) i la *Histoire des Gaulois* del francès Amadeu Thierry (1797-1873) (1a ed. de 1825; 4a ed. de 1857).

Teoria pelàsgica

Ja hem dit que el primer arqueòleg que investigà la muralla de Tarragona i la considerà una construcció de tipus ciclopi fou el francès Petit-Radel. Ell mateix recorda a la seva obra pòstuma *Recherches sur les monuments cyclopéens* (1841), que l'any 1809 «Je crois avoir démontré»²⁹² que Tarragona havia estat en principi una colònia tirrènica d'origen pelàsgic,²⁹³ a la qual els romans canviaren el nom primitiu. Aquests edificaren una part de la muralla sobre la construcció pelàsgica de la colònia primitiva que es caracteritza per estar formada de «rengles de grossos blocs de pedra sense desbastar, travats en sec, que segons un home del país quan ha convingut derruir-ne alguns trossos ha calgut minar-los, car l'explosió li causa poc dany. La porta antiga, situada a l'esquerra de la torre [de l'Arquebisbe], amida 1,60 metres d'amplada i 3,30 d'alçada; el llindar 3,60 m de gruix, 2,30 d'amplada i 1,10 d'alçada, i una de les pedres de la porta té 4,20 m de llargada i 2,60 de amplada».²⁹⁴

La teoria pelàsgica és una de les que estigué en voga en el món de l'arqueologia i de la història tot el segle XIX i primeries del XX. Així, els

291 Se'n feren nombroses edicions; en castellà, en coneixem dues: una traduïda de la setena edició italiana, feta a Madrid l'any 1866, i una altra feta a Barcelona l'any 1886, traduïda a l'última edició italiana.

292 A *Mémoire sur les constructions antiques des murs de Tarragone et de Barcelone; lu le 12 mai 1809*. Aquest i altres treballs de la mateixa classe es comunicaren en sessió pública a l'Institut de France el 7 de juliol del 1909.

293 PELASGS: nom donat pels antics als habitants de Grècia i altres territoris de l'Àsia Menor, Creta, Sicília, Itàlia meridional, etc. abans de l'arribada dels hel·lens al territori grec. Hom creu, però, que foren, en realitat, els habitants d'una contrada de la Tesàlia que constituïren un estadi de població prehel·lènica, suposadament considerada com antecessora dels indoeuropeus. (GEC, vol. 11, pàg. 416.)

294 Pàg. 308-309.

francesos Joseph Lavallé i Adolphe Guérout, en el capítol dedicat a Espanya del llibre d'història i arqueologia universal antigues, *L'Univers pittoresque* (1844), fan una sumària descripció de la muralla ciclòpia de Tarragona, i hi troben suficients senyals de tècnica pelàsgica per fer-los sospitar que amb anterioritat als fenicis, els pelasgs fundaren colònies al litoral mediterrani de la península Ibèrica; però no n'estan segurs i ho manifesten així: «Ces murailles présentent quelques caractères des constructions pelasgiques. Faut-il penser que les Pélasges ont été les fondateurs de quelques villes de la Péninsule? Le fet est possible; mais on ne saurait le regarder comme entièrement prouvé».²⁹⁵

Però l'origen i procedència del poble pelasg, que se suposava molt antic, era un enigma. Petit-Radel arribà a pensar que eren aquells exiliats gegantins fills d'Henoc, expulsats de Fenícia pels hebreus;²⁹⁶ altres l'identifiquen amb l'ètnia prehel·lènica, citada per Homer a la *Iliada*, que poblà l'Àsia Menor, Grècia, Creta, Sicília i Itàlia meridional; el nostre Hernández Sanahuja era del parer que es tractava de la segona gran emigració asiàtica, de tribus arioperses de la Bactriana procedents d'una comarca del golf Pèrsic (Persistània); i, a finals de segle, Guillem J. Guillén i García (1845-1918) homologà els pelasgs amb els heteus, i atribuï a aquests la construcció del mur ciclopi de Tarragona en un treball que presentà al Congrés Internacional Catòlic de les Ciències, celebrat a Fribourg (Suïssa), que portava el suggestiu títol *Les héthéens ont-ils colonisé la Catalogne? Acropole cyclopéenne de Tarragona* (1895). L'autor elogia el geni colonitzador dels heteus, un poble originari de l'Anatòlia —més conegut per hitita— que, als segles XIV i XIII aC, controlà Babilònia i Assíria, i arribà a competir en poder amb Egipte; i sosté que, en realitat, els heteus no són altres que els pelasgs de la Grècia oriental, colonitzadors i constructors dels murs ciclopis més antics de l'Àsia Menor, Grècia, Itàlia. Més endavant, a la segona part del treball examina l'estructura i altres detalls de la muralla ciclòpia de Tarragona, per arribar a la conclusió que «à ce qu'il paraît» els constructors foren els heteus o pelasges.

Una crítica demolidora a la teoria hetea/pelàsgica de Guillén i García no es féu esperar. La publicà el bibliòfil i assagista de temes his-

295 LAVALLÉ, Joseph et GUÉROULT, Adolphe: *Espagne*, pàg. 30.

296 *Recherches sur les monuments cyclopéens*, pàg. 3.

tòrics Josep Brunet i Bellet (1818-1905) en un opuscle en català titulat *Los hetheus* (1900), en què sostenia que la suposada colonització hetea a Catalunya no era més que un frau arqueològic, producte de la imaginació i dels escassos coneixements que tenia Guillén i García dels hetheus, un petit poble sotmès a Egipte que no fou mai un gran imperi,²⁹⁷ ni construí murs de tipus ciclopi.

Teoria fenícia

Sense ànim de pontificar, sinó conformant-se amb «lo que de esta ciudad han escrito críticos mas juiciosos», el ja citat Pau Piferrer i Fàbregas —escriptor i intel·lectual romàntic que, malgrat escriure en castellà, contribuï a la creació del clima restaurador de la literatura catalana—, dedica unes pàgines a Tarragona a *Recuerdos y Bellezas de España*. La descriu com a ciutat de gran antiguitat fundada, segons la majoria de cronistes, per Túbal o altres personatges fabulosos; però, en consideració al parer de «los críticos más juiciosos», es decanta per creure que els fundadors de la ciutat foren el fenicis, els quals «alineando y amontonando con cierto arte grosero y gigantesco inmensos pedruscos sin cal ni otra argamasa, dieron la primera idea de arquitectura civil y militar á aquellos salvages españoles».²⁹⁸

297 El treball de Josep Brunet porta per subtítol «Notas críticas á propósito d'un opúsculo en que se trata de si'ls hetheus colonisáren Catalunya ab una Carta-Pròleh del mateix autor».

L'establiment de colònies hetees al litoral català, li semblà probable a l'enginyer, arquitecte i arabista tarragoní Eduard Saavedra i Moragas (1829-1912), cosa que es palesa en la memòria publicada al *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. XXXV, quadern IV. Però dubtava que Tarragona fos obra dels hetheus, malgrat la innegable semblança de la muralla ciclòpia amb les descobertes a Síria, i que els hetheus i els pelasgs fossin un mateix poble. També li semblava un contrasentit que els fundadors de Tarragona fossin uns colonitzadors marítics i malgrat això s'haguessin instal·lat al cim del turó i no a la vora del port. Ara bé, allò que assegurava és que ni la muralla ni els pous i cisternes tallats a la roca viva eren de l'Edat de Pedra, tot i haver estat atribuïts per Hernández Sanahuja als primers habitants de la ciutat.

298 *Recuerdos y bellezas de España*, pàg. 200-201.

Teoria celta

Però la teoria fenícia no resultà atractiva potser perquè, com opinaven els historiadors locals Francesc Albinyana i Andreu de Bofarull, en el seu temps atribuir als fenicis «ese antiquísimo muro era ignorar absolutamente su historia»,²⁹⁹ ja que resultava increïble que un poble mercantil de civilització i cultura refinades com el fenici, fos l'artífex de les restes arqueològiques preromanes trobades a Tarragona, forçosament obra de gent més primitiva; en la seva opinió, celta.

En el capítol «Tarragona celta» Albiñana i Bofarull enfoquen el problema dels orígens de la ciutat, després de manifestar que alguns cronistes l'han explicat amb antigues llegendes, en la seva majoria falses i plenes d'anacronismes. Els sembla que l'opinió més sensata és admetre que els ibers, gent de procedència desconeguda, més pagesa i pastora que guerrera, foren els primitius pobladors d'Espanya, que a Catalunya i a València prengueren el nom de sicans. En èpoques indeterminades, onades de celtes mesclats amb gals procedents de França envaïren la península (una de les invasions tingué lloc quinze o setze segles aC), es barrejaren amb els ibers, i acabaren per formar el poble celtiber. Un grup d'aquesta gent estrangera salvatge i guerrera instal·là a Tarragona «un punto militar», des d'on dominaven una gran extensió de territori, i el fortificaren amb la construcció del mur ciclopi.

Teoria ibera/celtibèrica

La creença que els ibers eren els primitius pobladors d'Ibèria, o si més no uns colonitzadors que s'hi havien establert almenys des del neolític, i que havien après a construir murs ciclopis amb una tècnica apresada d'uns estrangers amb els quals tenien relacions comercials, començà a canviar a la segona meitat de segle, moment en què els descobriments arqueològics obligaren a revisar el concepte i la cronologia que hom tenia de la civilització ibèrica.

El canvi de tendència aplicada a la solució dels problemes que presenta la fundació de Tarragona és manifesta a *Antichità della Spagna: II. Tarragona* (s/d), separata que forma part del conegut *Corpus inscriptionum latinorum* (vol. II, 1869) de l'epigrafista i arqueòleg alemany Emili Hübner (1834-1901). Hi subratlla que, per la seva antiguitat, el mur

299 *Tarragona Monumental*, pàg. 18.

ciclopi és el més important dels monuments tarragonins; el descriu i comenta que la incertesa dels primers pobladors d'Espanya deixà durant molt de temps que la fantasia l'atribuís a pobles estrangers arribats per via marítima (etruscs, focues i massalotes) que des de la caiguda de les colònies tíries, mantingueren un actiu comerç amb assentaments del litoral català. També descarta que sigui obra dels fenicis, dels cartaginesos o d'una colònia egípcia i conclou que «Non resta dunque altro se non di attribuire queste mura agli abitanti più antichi historicamente conosciuti di queste coste, cioè ai Celtiberi».³⁰⁰ Com a arguments a favor de la seva teoria addueix les lletres de l'alfabet celtiber que figuren en carreus d'un tram de muralla construït sobre el basament ciclopi, i el fet que el topònim Tàrraco no sigui d'origen fenici. Quant a la cronologia, proposa una ampla franja que va del segle VIII al VI aC.

A principis del segle XX, el barceloní M. R. Berlanga, fidel seguidor de les teories d'Hubner, opinava que, tal com havia proposat el mestre, les «antiquíssimas murallas» de Tarragona³⁰¹ les construïren «los primitivos hispanos apenas salidos del más rudimentario prehistorismo» que s'anomenen ibers; però els ibers del període neolític no les haurien pogut edificar si els fenicis no els haguessin ensenyat «los elementos del arte de edificar», de la mateixa manera com abans ho havien fet els pelasgs de Grècia i d'Itàlia, i els xipriotes i maltesos, constructors de monuments que recorden la muralla de Tarragona.

Les arrels etimològiques del topònim Tàrraco

Al segle XIX, aparegueren les teories lingüístiques que buscaven l'etimologia dels topònims en les modificacions fonètiques. En una primera etapa, els lingüistes —influïts pels descobriments arqueològics a l'Àsia— eren orientalistes. En els topònims antics cercaven els ètims en veus hebrees, caldees o fenícies; però l'orientalisme anà perdent pes, i a remolc dels nous descobriments arqueològics, filòlegs i historiadors s'anaren decantant per la teoria etrusca, aplicable especialment a les ciutats marítimes de la península.

Els grans divulgadors de les solucions etimològiques aplicades als problemàtics orígens, en general, foren els grans diccionaris castellans especialitzats (etimològics, geogràfics, estadístics, històrics, etc., encara

300 HÜBNER, Emili: «Antichità della Spagna: II. Tarragona», pàg. 162.

que de vegades al llom o a la coberta només s'indicava que es tractava d'un diccionari de la llengua). Són obres de diversos volums, redactades en equip, dirigides per un lingüista, un advocat, un polític, un historiador, o per un periodista, que venia a ser una mica de cada cosa. Tenien per finalitat divulgar la geografia i història espanyola i colonial amb tons nacionalistes i patriòtics, a vegades molt pujats, però donat el caràcter que tenien no es podien deslliurar de resumir-hi històries locals, des d'uns orígens que explicaven rastrejant antigues tradicions o desxifrant el significat de topònims i altres noms fòssils de la llengua que, suposadament, parlaven els primitius pobladors. Tanmateix, abans d'acabar el segle, l'arqueologia ja havia desplaçat l'etimologia del primer pla en la recerca dels orígens.

Tot seguit veurem les diverses etimologies que es proposaren per al topònim *Tàrraco/Tarragona* en els diccionaris més acreditats; però no sense dir abans que algun com el *Gran diccionario geográfico, estadístico e histórico de España y sus provincias* (1894), dirigit per Rafael del Castillo, no pren partit en la qüestió dels orígens de Tarragona, sinó que, molt cautament, diu «No hemos de detenernos á buscar ni la etimología de la denominación de la capital de la provincia que da el nombre de ésta, ni el origen de ella, puesto que cuanto sobre tales extremos se ha dicho nos parece bastante aventurado».³⁰²

Arrel ibera/hebraica

Una primerenca versió etimològica orientalista i en concret hebraica, la donà l'aragonès Miquel Cortés i López (1777-1854) en el *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitania* (1835-1836). Considerà que *Tàrraco* era una de les moltes veus del dialecte hebreu que parlaven els ibers primitius i que es conservava en els idiomes peninsulars. El significat que hi donava era *Tarach* o *Tirach* i *Gov*, i la traducció (suposem que llatina) *Arx, robusta* o *arx fortis*.³⁰³

301 «Estudios epigráficos de las pequeñas inscripciones jurídicas romano-hispanas». *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, vol. IV, any IX, 1903-1905, núm. 46, pàg. 14.

302 Vol. IV. Entrada: *Tarr, Tarragona*, pàg. 31.

303 Citat per MADUZ: *Diccionario*, vol. XIV, pàg. 655. HERNÁNDEZ: *Resúmen histórico-crítico*, pàg. 14. MORERA: *Geografía*, pàg. 151.

El navarrès Pascual Madoz (1806-1870), en el famós *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar* (1845-1850) s'adherí a la teoria etimològica orientalista de Cortés. El primitivisme de la muralla ciclòpia, confirma que l'origen de la ciutat, «se pierde en la oscura edad de los primeros iberos, pobladores de la costa ibérica antes que de todo el resto de la España mediterránea». ³⁰⁴

Arrel ibera/èuscara

Simultàniament a la teoria que feia derivar el topònim *Tarragona* d'uns ibers que parlaven un dialecte hebreu, en circulava una altra que considerava els ibers com a pelasgs de parla èuscara establerts a la península. Com a prova, els que la defensaven mostraven com a model l'etimologia d'un gran nombre de vocables, entre els quals calia posar-hi *Tarragona*, segons el guipuscoà José Francisco Aizquíbel (1798-1865), autor d'un diccionari basc-castellà. En efecte, en un article que aborda *El origen de Tarragona y etimologia de este nombre* ³⁰⁵ (1857) considerava un disbarat el que deien dels ibers i de la seva llengua Madoz i altres autors, i amb el suport dels estudis sobre el basc del lingüista prussià Karl Wilhelm Humboldt (1767-1835), ³⁰⁶ del que deien el castellà Sebastian de Miñano a *Diccionario geográfico y estadístico de España y Portugal* (1826-29) i altres autors, deduia que la llengua d'aquells ibers primitius «es la Bascongada o *Euskera* de ahora que como por milagro se conserva en nuestra España». D'aquesta llengua derivava el mot *Tarragona*, l'etimologia del qual era, al seu parer, «Tarraga < sitio abundante de cuernos, y por sinédoque de ganado de asta, y ona < buena. » Per consegüent, *Tarragona* vol dir *terra bona i abundant en bous*. Arrodonia la seva teoria amb la consideració que els ibers que fundaren Tarragona, li posaren nom i construïren la muralla ciclòpia perta-

304 Vol. XIV, Madrid, 1849. Entrada: *Tarragona*, pàg. 655.

305 Publicat al *Butlletí Arqueològic*, any 1921, núm. 1 i 2, com a escrit de José F. de Aizquíbel, el mes d'octubre de 1857.

306 El títol de l'obra d'Humboldt traduït al castellà que tracta de la llengua basca és, segons Aizquíbel, *Exámen de las investigaciones hechas hasta el dia sobre los primitivos moradores de la España por medio del idioma Bascongado*. HERNÁNDEZ SANAHUJA (*Història de Tarragona*, 27) cita una traducció castellana de la mateixa obra (Madrid, 1879), que porta per títol, *Los primitivos habitantes de España. Investigaciones con auxilio de la lengua vasca*.

nyien al poble pelasg, que ocupà Grècia amb anterioritat a l'arribada dels hel·lens, i s'estengué pels territoris europeus que confinaven amb la Mediterrània.

Arrel tirrenoetrusca

Segons una tradició històrica, els etruscs —comunitat que ocupava la regió italiana de l'Etrúria— descendien d'una colònia pelàsgica que en altres llocs d'Itàlia es coneixien per tirrens. Doncs bé, a l'Etrúria s'alçava una ciutat marítima anomenada *Cose* o *Cosa* rodejada per un mur ciclopi similar al de Tarragona, i aquesta doble analogia (del nom i del mur) és, segons el numismàtic Antonio Delgado (1805-1879), la prova d'un remot origen comú de les dues ciutats.³⁰⁷ Recordem que Hernández Sanahuja ja havia suggerit l'establiment a Tarragona d'una factoria tirrenoetrusca que conservà el primitiu nom indígena de *Cose* adjectivat darrere del substantiu etrusc *Tarrah* que significa *ciutat*. El resultat de la combinació fou *Tarrah-Cose* o *ciutat de Cose*.³⁰⁸

Encara que no hi estava d'acord, Nicolàs Maria Serrano en el *Diccionario Universal de la lengua castellana* (1878) creu factible que el mot *Tàrraco* estigui vinculat als etruscs o tirrens establerts a la costa occidental italiana, atesa l'extraordinària semblança que tenia amb el nom de nombroses ciutats de l'Etrúria, i admet que podia haver-se establert a Tarragona una factoria tirrènica.³⁰⁹

307 DELGADO, Antonio: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, III. Sevilla, 1876.

308 HERNÁNDEZ: *Estudios sobre el origen*, pàg.5.

309 SERRANO, Nicolás Maria: *Diccionario Universal de la lengua castellana* (12 volums). Vol. XI, pàg. 120 i ss.

SEGLE XX

L'enigmàtica fundació de Tarragona a mans de prehistoriadors i arqueòlegs

PRIMERA MEITAT DE SEGLE

El micenisme

Els primers anys del segle xx la sensacional descoberta de la civilització micènica impressionà els arqueòlegs i historiadors d'història antiga occidentals, els quals, guiats per l'aparent analogia en la tècnica de construcció, cregueren veure la mà d'aquells pobles prehel·lènics en la construcció dels monuments anomenats ciclopis, entre els quals posaren la muralla de Tarragona.

L'arqueòleg llenguadocià Pierre Paris (1859-1931), en una de les seves obres més significatives, editada l'any 1904,³¹⁰ descarta que el mur ciclopi sigui obra dels fenicis o altres colonitzadors, i considera que el construïren els naturals del país (ibers) a imitació de Micenes i Tirint, ciutats amb les quals mantenien relacions comercials, com ho demostra la troballa en poblats ibèrics d'objectes decorats amb motius ornamentals que són una evident imitació dels micènics. Són de la mateixa opinió els catalans Josep Puig i Cadafalch (1867-1957), Antoni de Falguera i Sivilla (1876-1945) i Josep Goday i Casals (1882-1936). En el volum I (1909) de la monumental *L'arquitectura romànica a Catalunya*, ultra els murs de Tarragona, consideren les muralles primitives de Girona, Mur, Sagunt, Carmany, Empúries i Olèrdola construccions que rodegen «antigues acrópolis murades de grosses pedres excepcionals, com indicant un nucli de colonització», i dedueixen que són les defenses de poblats d'autòctons que mercadegen amb colonitzadors.³¹¹

L'anàlisi de l'enigma pels tarragonins Agustí M. Gibert i Olivé i Emili Morera Llauradó

A principis del segle xx, el moviment cultural catalanista apolític —però conservador i distanciat de les classes populars— es deixà sentir

310 *Essai sur l'art et industrie de l'Espagne primitive* (1903-1904). Premi Martorell 1902. *Promenades Archéologiques en Espagne. Tarragone*, pàg. 255 i s. París: Ernest Leroux, ed. 1910.

a Tarragona amb la creació de diverses entitats apolítiques com el Centre Català (1893), Las Quatre Barras (1899), la Joventut Catalanista (1901) i el Centre Nacionalista Català (1904) i amb la publicació d'un nombre remarcable de revistes en català, la majoria de vida efímera. Menció a part mereix l'Associació Catalanista de Tarragona i sa Comarca (1900), l'única que tingué un marcat caire polític.³¹² En el primer número del seu portaveu *Lo Camp de Tarragona*, única publicació periòdica de llarga vida (sobrevisqué set anys), l'Associació hi exposava la seva política catalanista i el projecte regeneracionista tarragoní: «[...] es proposa amb un to doctrinal i didàctic, desvetllar aquesta consciència nacional als tarragonins, intentant que se superi l'apatia generalitzada i tractant de persuadir que el catalanisme és el mòbil que ha de transformar la vida mediocre i apagada de la ciutat».³¹³ En aquest moviment catalanista hi participaren dos tarragonins afeccionats a la història que escrigueren i publicaren obres en les quals aborden específicament els problemes de la fundació de Tarragona i dels constructors del mur cíclop, per primera vegada escrites i publicades en català: Agustí M. Gibert i Olivé (1852-1928) i Emili Morera i Llauredó (1846-1918).

La prehistòria tarragonina explicada per Agustí M. Gibert

El metge tarragoní Agustí M. Gibert i Olivé fou un activista del catalanisme polític tarragoní. Exercí de primer president de l'Associació Catalanista de Tarragona (1900) i col·laborà amb totes les entitats catalanistes. L'onze de desembre de 1902 intervingué en una sessió pública de la Societat Arqueològica per primera vegada en català (i hagueren de passar molts anys fins que algú altre ho fes; el *Butlletí Arqueològic*, publicació de l'entitat, no s'imprimí en català fins el 1921). Compartí l'exercici de la medicina amb estudis de botànica, higenisme, arqueologia i història, i pertangué a diverses societats locals i foranes: reials acadèmies de Medicina i Cirurgia, de Ciències, d'Arts i de Bones Lletres

311 PUIG I CADAFALCH: *L'arquitectura romànica*, vol. I, pàg. 15.

312 QUINTANA I MARÍ, Antoni: *El centre recreatiu catalanista «Las Quatre Barras» de Tarragona (1899-1903). Les primeres societats i publicacions catalanistes a Tarragona*, pàg. 29-35. Diputació de Tarragona, 1992.

313 COSTAFREDA FELIP, Mercè: *Orígens del Catalanisme a Tarragona, 1900-1914*, pàg. 45. Institut d'Estudis Tarraconenses. Tarragona, 1988.

de Barcelona; Acadèmia d'Higiene de Catalunya; Associació Artístico-Arqueològica Barcelonina i Arqueològica Luliana de Palma; la Societat Arqueològica de Tarragona, i altres entitats locals culturals i polítiques catalanistes. Fruit de l'atracció que Gibert sentia per l'arqueologia i la història primitiva és la publicació a *L'Avenç*, l'any 1900, d'una «excursió arqueològica» amb el títol *Ciutats focenses del litoral cosetà*, i la participació, l'any 1901, en l'organització d'una secció d'excursionisme a Las Quatre Barras a fi de fer excursions artisticoarqueològiques.

L'any 1909 Gibert publicà la seva obra d'història més important, *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*, que és en realitat un compendi de prehistòria catalana (o de la «nostra estimada pàtria» com ell en diu, de Catalunya), en la qual se'ns presenta més com un notable erudit en arqueologia i prehistòria que com un arqueòleg i prehistoriador expert en treballs de recerca. També trobem mostres d'aquell regeneracionisme que anunciava l'Associació Catalanista en la crítica que Gibert dedica a la manca de rigorositat en les excavacions de la Pedrera del Port, causa principal de la lamentable classificació en el catàleg del Museu Arqueològic d'objectes erròniament atribuïts als humans del Paleolític o «quaternari antic»; i justifica la crítica al·legant l'amor que sent per la seva ciutat: «Ens dol moltíssim tindre d'esmenar la primera pàgina d'aquest llibre; mes l'amor a la nostra ciutat nadiva no'ns cega per a desviar-nos del camí que'ns sembla veritable»³¹⁴. La seva vasta erudició es manifesta en les nombroses consultes bibliogràfiques d'experts en ciències humanes relacionades d'alguna manera amb l'home prehistòric i protohistòric: filologia, paleontologia, antropologia, etnografia, paletnologia i craniologia.

L'obra pròpiament dita comença amb un examen de les teories més recents que tracten de la població prehistòrica europea. Acabat l'examen, Gibert es decanta per la que creu més probable, és a dir, la que sosté que en el Paleolític poblaven simultàniament l'occident d'Europa homínids de les races Neandertal, que s'extingí, i Cromanyó (físicament com nosaltres), procedent de l'Àfrica i també coneguda amb els noms de «silura, ibera, basca o èuscara, bereber, mediterrània o aquitana»; la qual s'establí en els litorals europeus de l'Atlàntic i de la Mediterrània sense que, segons sembla, arribés a trepitjar terra alemanya ni

del nord-est de Europa.³¹⁵ Durant el Neolític, arribaren a la península, procedents de regions orientals, onades de celtas o lígurs, «constructors de dolmens», que convisqueren amb els cromanyons i a la llarga s'hi fusionaren.

Per a Gibert la protohistòria comença a l'Edat del Bronze, vers els segles XVII o XVI aC, i acaba amb l'arribada dels romans (segle III aC). Creu que entre els segles XVI i XIV aC començaren a arribar emigracions asiàtiques de pobles aris d'entre les quals destaquen les dels pelasgs i els etruscs. Per últim, abans d'examinar i opinar sobre els problemàtics orígens i la història preromana de Tarragona, Gibert fa una descripció de totes les estacions paleolítiques, neolítiques, de les edats del bronze i del ferro, i de tots els monuments megalítics de Catalunya. Dóna a conèixer el material que s'hi ha trobat en nivells estratigràfics distints i compara les estacions catalanes amb les del sud i del nord (Altamira) de la península, i amb les de França. Sobre aquesta base i considerant que el cas de Tarragona no és més que un episodi local en el conjunt de la prehistòria i protohistòria catalanes, i de la Mediterrània occidental, Gibert n'assaja la reconstrucció històrica amb el suport d'abundant bibliografia.³¹⁶ Considera que a finals del període Neolític i primers temps de l'Edat del Bronze ocupava el tossal tarragoní, en el poblat de Cose, la pacífica tribu ibèrica dels cossetans que desconeixia els metalls, habitava en cabanes i vivia de la ramaderia i l'agricultura. En els segles XVII o XVI aC, el primitiu poblat de Cose fou destruït a resultes d'una lluita tribal o per uns primers colonitzadors. Sigui com sigui —i amb això Gibert constata una observació d'Hernández Sanahuja— «els vestigis i runes de les cabanes que tenim vistos en la part més pregona de les excavacions de la Pedrera, immediatament damunt de la roca viva, demostren que la destrucció fou sagnanta i horrible».³¹⁷

I arribem a la «Tarragona ciclòpia», la ciutat envoltada d'un mur «format de grans còdols de figura irregular, colocats sense argamassa ni ciment», que com els de Girona, Empúries i Mur, té una gran semblança amb els de Tirint i Troia. Aquesta similitud fa creure a Gibert que el mur de Tarragona fou obra dels pelasgs, de raça indoeuropea,

315 Pàg. 21.

316 Pàg. 63.

317 Pàg. 106.

constructors dels murs de Tirint i Micenes, «en la montanyosa Argòlida, una a terra dels homes pelàsrics», fundadors de Troia i descendents dels hitites, poble citat al Gènesi que també protegia llurs ciutats amb murs d'estructura ciclòpia. Els pelasgs arribaren als confins occidentals de la Mediterrània entre els segles XIV i XI aC. Establiren una colònia a Cose i la fortificaren per defensar-se de possibles atacs dels ibers cossetans, però amb el temps es mesclaren i la ciutat de Cose passà a ser essencialment ibèrica i cap de la regió cossetana.

Gibert dedica grans elogis als murs de Tarragona. Als seus ulls són, textualment, una de les meravelles de l'antiguitat: «[...] d'un perímetre immens, són els únics que existeixen en el món; passen per una de les meravelles de l'antiguitat, i semblen dignes de ser comparats, per llur colossal massa, amb les piràmides d'Egipte [...] tancaven quatre recintes o closos fortificats, essent probablement els tres superiors complement l'un de l'altre; i s'edificarien en els primers temps, afegint-hi després el recinte mercantívol o de baix».³¹⁸ Fa una detallada descripció del gran monument i de la font natural que brolla a la part alta de l'acròpolis (a la casa núm. 6 del carrer Arc de Sant Llorenç, darrere la petita església del mateix nom), un dels motius que decidí el poble colonitzador vingut per mar establir-se al tossal de Tarragona; un poble que contra les teories d'Hernández Sanahuja ni havia construït les sitges de la part alta de la ciutat (només una de descoberta al carrer de Cervantes l'any 1881 podria ser ciclòpia), ni el Recinte Sagrat, ni el pou de la plaça de la Font (quan s'editava el llibre que comentem, Morera ja havia demostrat que el pou era medieval).

El nom primitiu del poblat fou *Cose*, encara que els historiadors i geògrafs anteriors a les guerres púniques no el citin, i si bé desconeixem el nom que li posaren els pelasgs (germans dels etruscs o sards), en opinió d'alguns autors, el mot Tàrraco és d'etimologia èuscara, derivada de *Tar*, que vol dir *aigua* o *mntanya*, d'*aga*, que significa *lloc*, i d'*on*, que equival a *bo*. Tampoc descarta la teoria d'Hernández Sanahuja, que Gibert resumeix així: els colonitzadors anteposaren al nom primitiu *Cose* la paraula *Tarra*, que en llengua caldea significa *palatium* o *arx* o *Tarrah*, que en llur parla i en etrusc, significa *ciutat*; però amb el temps i per eufonia, s'eliminà de *Tarra Cose* (ciutat de Cose), la vocal darrera,

i quedà la paraula *Tarracos*, origen del topònim llatí *Tarraco* i de la moderna Tarragona.³¹⁹

La racionalitat d'Emili Morera

Emili Morera i Llauradó, contemporani d'Agustí M. Gibert, és l'historiador tarragoní més important del segle XIX i un dels més destacats del segle XX en la construcció de la història medieval de la ciutat de Tarragona i de les comarques de la província. El seu mèrit principal —no massa comú en el seu temps— és el rigor en la recerca i la racionalitat en la interpretació dels documents. En el pròleg del volum I de *Tarragona Cristiana* (1897. Vol. II, 1899), la seva obra més important, avui encara de consulta per als estudiosos de l'Edat Mitjana a les comarques tarragonines, Morera exposa el seu concepte de la història: «en historia la conjetura, por fundada que parezca, no es la expresión de la verdad, ya que ésta no tiene más base que la pura realidad ó el hecho positivo, sin aceptarse teorías por ser susceptibles de cambio, como lo han sido ya las que servían de apoyo como deducción de las ciencias prehistóricas al trabajo referido (la *Historia antigua de Tarragona* d'Hernández Sanahuja), dado el resultado de más recientes y eficaces investigaciones».³²⁰

Morera, a diferència de Gibert, visqué sempre tancat en el clos de la seva ciutat, la qual cosa no significa que no mantingués contactes amb historiadors d'altres indrets de Catalunya. D'ideologia conservadora, fou un personatge important del conservadorisme local: intervingué tímidament en política; participà en empreses periodístiques i publicà articles a tots els periòdics locals de caire conservador; exercí de professor d'institut i escrigué una *Historia de España* (1891) per a alumnes de batxillerat, d'escoles normals i seminaris conciliaris; fou director del *Boletín Arqueológico* des de la seva fundació, el 1901, fins al 1914; president de la Societat Arqueològica (1914-1918); membre de la Comissió Provincial de Monuments, i ocupà càrrecs a la Diputació Provincial de

319 Pàg. 220-221.

320 Morera insisteix en el mètode de treball basat en el que en diu «fet positiu», amb una cita de Fidel Fita que diu: «la arqueología lleva consigo la esperanza de revelaciones positivas, mil veces preferibles á las ingeniosas conjeturas que no dan fundamento sólido».

Tarragona. Com a historiador amb el propòsit de «prestar un servicio a mi genuina patria, a esa patria local que se ama sobre todo y a despecho de todo» va escriure un seguit de monografies locals i treballs de síntesis. Volem destacar un d'aquests treballs, *Tarragona antigua y moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos sus monumentos y edificios publicos civiles, eclesiásticos y militares* (1894), perquè si bé Morera hi resumeix les teories d'Hernández Sanahuja en relació amb la Tarragona prehistòrica i les respecta, també s'afanya a demostrar que el pou de la plaça de la Font no fou obra dels troglodites fundadors de la ciutat, sinó una obra medieval que, segons una acta del Consell Municipal, s'estava construint l'any 1375.³²¹

Però les reflexions madurades sobre la Tarragona primitiva i la construcció del mur ciclopi, Morera les publicà a *Província de Tarragona* (1909), un gran volum que forma part de la *Geografía General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras i Candi (1862-1937).³²² És una obra monumental que comprèn estudis geohistòrics que donen a conèixer les bases econòmiques de cada un dels municipis de la província. La va escriure quan ja vorejava els seixanta anys i tot i que potser no és l'obra de la seva vida és, juntament amb els dos primers volums de *Tarragona Cristiana*, el treball més significatiu de la seva vasta producció literària.

En el capítol IV, Morera examina, comenta i prova d'esbrinar els problemes de «naturalesa científica» que envolten els orígens de Tarragona. A manera d'introducció, enuncia que deixa de banda les elucubracions i sense més preàmbuls es dedica a comentar les diverses teories científiques que en el decurs del segle XIX s'han publicat sobre la fundació de la ciutat: la cartaginesa, dels francesos Laborde i Petit-Radel (a principis de segle); la celta, d'Albinyana i Bofarull (1849); la ibèrica (ibers = cossetans troglodites procedents de l'Indostan establerts a Tarragona en el Paleolític o Neolític), d'Hernández Sanahuja (1892); la hetea o hitita, de M. G. J. de Guillén Garcia (1897); la tíria o fenícia, de M-

321 *Tarragona antigua y moderna*, pàg. 31.

322 Desconeixem la mena de relació que uní Morera amb l'advocat i historiador Carreras i Candi, membre de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1888-1890) i professor d'Història de Catalunya als Estudis Universitaris Catalans (1903-1905). Com a polític, presidí la Joventut Conservadora (1890) i fou regidor de l'Ajuntament de Barcelona per la Lliga Regionalista (1891-1922).

R. Berlanga; l'etrusca o tirrènica, d'Emili Hubner (1895), i la ibèrica d'uns ibers que imitaren els constructors de Micenes i Tirint, de Pierre Paris (1904). Totes les teories tenen en comú que el poble fundador de la ciutat fou el constructor de la muralla ciclòpia. Dedicava especial atenció a fer un examen crític de la *Historia* d'Hernández Sanahuja, «molt bonica i novelesca», però que «per a la història, com a ciència positiva, careix de valor». El primer argument que dóna contra les teories que s'hi exposen és que els grans monuments troglodites (segons Hernández: el pou de la plaça de la Font, les sitges de la part alta de la ciutat, i el recinte sagrat) no poden construir-se amb eines de pedra, i recorda que l'any 1894 ja havia demostrat documentalment que el pou es construïu al segle XIV. El segon argument és una denúncia contra la tendència generalitzada a incrementar l'antiguitat de l'origen de nacions, ciutats i llinatges, només pel fet que es cregués que el seu prestigi i noblesa depenien de l'antiguitat.³²³ A conseqüència de l'aplicació d'aquest principi en el cas de Tarragona, els historiadors del temps de la història fabulosa «munyidors de genealogies y pobles, que retrauen la fundació de Tarragona fins als temps bíblics de Tubal, quint fill de Jafet y nét de Noè; dels qui la suposen edificada per Hèrcul, o dels qui la atribueixen a Teucre o la fan originaria de Tirs i Fenicis[...], a fi de rodejar-la de certa aureola de nobilitat per son origen y antigüetat, mentres que els historiadors moderns, partint de paregudes preocupacions y aplicant-li los evenços de la ciència protohistòrica-ibèrica, vénen fonamentant dits orígens en lo llarch període de segles en que per voler de Déu la humanitat anà poblant les diferentes regions de la terra».³²⁴ Tot seguit Morera dóna a conèixer les seves opinions argumentades en les troballes arqueològiques, els textos clàssics i l'examen de la muralla. Sosté que el primer assentament humà que s'establí al tossal tarragoní fou una estació colonial tirrènica vora la mar, entre els anys 525 i 520 aC, que acabà per anomenar-se *Tàrraco*, resultat de la unió dels mots *Tarrah* «fonament d'altres noms de ciutats de la costa del Laci» i *kese*, un referent de Kesetània, la tribu ibèrica que ocupava la comarca. Poc temps després (entre el 520 i el 505 aC), prop de la colònia tirrènica se'n fundà una altra de focea que prengué el nom de Cal·lípolis. Les dues co-

323 Pàg. 160.

324 *Ibid.*

lònies acabaren per fusionar-se i la colònia refosa perdé el nom grec de Cal·lílopis, i conservà el dels tirrens.³²⁵ Aquest poblat vora el port fou el que trobà Cneu Escipió quan arribà a Tarragona per primera vegada i, disposat a establir-se a la part alta amb el seu germà Publi, construí la muralla de basament ciclopi per protegir l'establiment. Per això, segons Morera, cal interpretar al peu de la lletra la famosa frase de Plini «colonia Tarraco Scipionum opus».

Descriu la muralla ciclòpia i exposa les sis raons que li fan creure que és obra exclusivament romana: d'aquestes, quatre es refereixen a la tècnica constructiva del monument i les altres dues es dedueixen de la semblança que guarda amb altres edificacions que considera obra dels mateixos autors.

Segur que les deduccions racionalistes de Morera deuriem commoure a més d'un tarragoní perquè una pèrdua tan considerable d'antiguitat del mur ciclopi i de la data fundacional de Kosse/Kesse=Tàrraco=Tarragona significava un seriós atac contra el prestigi i noblesa de la ciutat. La resposta dels incrèduls especialistes i dels dolguts conciutadans fou l'aplicació de la llei del silenci: es feu circular amb veu baixa que no havia de prendre's massa seriosament Morera perquè al cap i a la fi no era un arqueòleg sinó un historiador. Però, com veurem més endavant, el progrés de l'arqueologia minà gradualment les velles cronologies i acabà per donar la raó a Morera i a Gai Plini Segon, conegut amb el nom de Plini el Vell.

Antoni Rovira i Virgili (1882-1949): la teoria lligur, com a mal menor

Per cobrir el buit historiogràfic que existia en el moviment noucentista català, l'historiador i polític tarragoní Antoni Rovira i Virgili va escometre la patriòtica missió d'escriure una monumental *Història Nacional de Catalunya*, una obra apassionada i posada al servei del nacionalisme polític català —com totes les seves—, però treballada amb mètodes científics: investigació i interpretació seriosa del document, i crítica reflexiva.³²⁶

325 Pàg. 163.

326 Sobre l'obra històrica de Rovira i Virgili vegeu: SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume: «Pròleg» a *Història de Catalunya*, d'Antoni Rovira i Virgili. Vol I. (Bilbao: Edit. La Gran Enciclopèdia Vasca, 1972). [Reproducció facsimil de la primera edició.]

L'any 1922 aparegueren els dos primers volums de la *Història Nacional*. El primer es dedica a la prehistòria i al període preromà seguint amb molta fidelitat les teories de Bosch i Gimpera. Ara, quan es refereix els constructors de la muralla ciclòpia de Tarragona,³²⁷ Rovira rebutja totes les hipotètiques solucions proposades, inclosa la de Bosch i Gimpera, i repeteix més d'una vegada que «el problema de les muralles primitives de Tarragona només té una solució científica: la de les excavacions»; per tant «Caldria excavar metòdicament els llocs més favorables de les immediacions de les muralles, arribant quan es pogués, sota d'aquestes. Per força hom trobaria vestigis del poble que alçà els murs colossals [...] la troballa d'alguns testos podria aclarir completament un problema que ara apareix molt fosc».³²⁸ Tot i això, Rovira no es pot estar de dir-nos que «si volguéssim emetre una hipòtesi pròpia pensariem en els lígurs», encara que no ho faria pas per raons científiques sinó perquè li permetria «fer recular la data de les muralles fins molt amunt», en contra del que li sembla una exagerada oposició a l'esvaïda poesia mitològica, de presentar les muralles com a posteriors als primers temps de la colonització grega, o, fins i tot, com a contemporànies dels germans Escipió. És a dir, per complaure un patriota dolgut per la pèrdua d'antiguitat d'un monument que tant de prestigi dona a la seva ciutat.

La teoria ibèrica de Pere Bosch i Gimpera (1891-1974)

A principis del segle xx, dins del moviment cultural noucentista es fomentà l'estudi científic de l'arqueologia prehistòrica des de les institucions catalanes. L'any 1907 s'incorporà, amb altres disciplines, als Estudis Universitaris Catalans i a l'Institut d'Estudis Catalans; l'any següent, s'iniciaren les excavacions d'Empúries (1908) patrocinades per la Diputació de Barcelona, i uns anys més tard (1915), la Mancomunitat creà el Servei d'Excavacions Arqueològiques dedicat a l'exploració arqueològica del Principat de Catalunya i dels Països Catalans. L'any 1916, Pere Bosch Gimpera, a qui es considera fundador de l'Escola de Prehistòria Catalana, fou nomenat catedràtic d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona, en la qual, juntament amb altres

327 Cap. IX, 5: «Les muralles de Tarragona», pàg. 557-667.

328 Pàg. 564.

col·laboradors, organitzà un Servei d'Excavacions universitari. El 1919 publicà *Prehistòria catalana*, primer treball monogràfic sobre la prehistòria a Catalunya i el 1920, *La arqueologia pre-romana hispànica*.

L'any 1922 Bosch Gimpera exposà en una conferència la seva opinió sobre els *Problemes d'Historia Antiga i d'Arqueologia Tarragonina*, que publicà l'any 1925 la Societat Arqueològica Tarraconense.³²⁹ Hi examina les fonts literàries, i de l'examen de l'*Ora Maritima* i d'Hecateu, dedueix que almenys des de la segona meitat del segle VI aC havia ocupat les costes tarragonines un poble d'ètnia ibèrica poderós i guerrer, que havia convertit la posició estratègica de Tarragona (que identifica amb Cal·lípolis) en «una ciutat amurallada, en un territori intensament relacionat amb els grecs», i no seria gens estrany que aquests ibers constructors de la muralla megalítica fossin parents dels d'Empúries, vista la similitud de la tècnica constructiva usada en els murs ciclopis tarragonins i en els pseudoarcaics emporitans. Com a hipòtesi suggerí que el ciclopisme podria ser una manera de construir típica dels pobladors autòctons, que es remuntaria a l'Edat del Bronze, perfeccionada pel contacte mantingut amb colonitzadors grecs. Sigui com sigui, afirmava Bosch, Tarragona tenia muralles al segle VI, abans que Empúries.

Sobre les colonitzacions, Bosch dona per desacreditades l'etrusca, la pelàsgica i la hitita, i analitza la grega dels focues i, més breument, la dels lígurs. Dels grecs diu que per comerciar en el territori dels ibers tarragonins i valencians, no els calia fundar colònies, perquè en tenien prou amb utilitzar els ports naturals i acollir-se a l'hospitalitat dels indígenes per proveir els navegants que feien la travessia de Marsella a les terres andaluses, riques en productes apreciats en el comerç universal; i referent als lígurs sosté que no hi ha cap indicatiu d'haver-se establert al sud de Catalunya, territori que probablement havien ocupat els ibers des de l'eneolític sense interrupció. Per això és impossible admetre la hipòtesi que vol atribuir als lígurs la construcció de la muralla de Tarragona.

Una de les teories de Bosch és la que divideix Catalunya en dues grans zones: la dels pobles indoeuropeus iberitzats i la dels ibers histò-

329 Bosch i Gimpera havia deixat estructurada la seva teoria sobre els ibers i els murs ciclopis tarragonins a *Prehistòria catalana* i a *La arqueologia pre-romana hispànica*, obres publicades els anys 1919 i 1920.

rics, els més purs (sense barreges) entre els ibers. Doncs bé, a la zona litoral, entre els indoeuropeus iberitzats hi posa els cossetans que originàriament ocupaven el Penedès i, més tard (segle III aC), es desplaçaren al Camp de Tarragona³³⁰ per la pressió que reberen de les tribus pirenaïques no ibèriques.

Fins els volts de l'any 1950, la Cose ibèrica envoltada d'una gran i forta muralla construïda entre els segles V i III aC que havia proposat Bosch i Gimpera fou, a la vista dels testimonis arqueològics coneguts, la teoria acceptada per la gran majoria d'experts (ja parlarem de les excepcions). Per exemple, Juan Ramón Mélida (1856-1933), un dels primers arqueòlegs que, seguint els germans Siret, identificà l'art ibèric, deia l'any 1929 a *Arqueología Española* que les imponents muralles de la ciutat ibèrica de Cose revelaven la singular importància que tingué de resultes de la seva situació dominant de la mar i del constant tracte amb colonitzadors.³³¹ O, segons el llavors director del Museu Arqueològic Provincial de Tarragona, Joaquín M. de Navascués, fins feia poc la Tarragona preromana havia estat un misteri caòtic a l'entorn del qual es formularen les més aventurades hipòtesis sense fonament, però avui, gràcies a l'avenç de l'arqueologia i a la tasca de Bosch i Gimpera, això ha canviat.³³²

Adolf Schulten (1870-1960), darrer defensor de la teoria etrusca

Arqueòleg alemany, excavador de Numància³³³ (1905-1912), col·laborador de *Fontes Hispaniae Antiquae* (1922-1959) i autor de diverses obres sobre l'Espanya Antiga, fou un enamorat de Tarragona, ciutat on residí llargues temporades des de l'any 1920 fins a la seva mort. L'any 1921 publicà el fullet *Tarragona*, traduït de l'alemany per Lluís Pericot. L'obra, enmig d'emotives lloances dedicades a la ciutat «filla legítima

330 «El poblamiento antiguo», 153. Els altres pobles no ibèrics de Catalunya són: bergistans al Berguedà, ausetans a la plana de Vic i Girona, castellans a la Garrotxa i Besalú, indigetes a l'Empordà i laietans al Barcelonès i al Vallès.

331 Edit. Labor, SA. Secció IV. *Artes Plásticas*, núm. 189-190, pàg. 166-167.

332 *Tarragona*, pàg. 6-10.

333 SCHULTEN, Adolf: *Numancia. Resultado de las excavaciones, 1905-1912*. Monumental obra publicada en alemany en quatre volums. (Munic, 1914-1931). Un sumari en castellà es publicà a Barcelona (Edit. Barna SA, 1945).

del Mediterrani» vol ser un resum divulgatiu del que fou o pogué ser Tarraco en tres períodes de seva història antiga: la hipotètica colònia etrusca, l'*oppidum* ibèric i la ciutat romana. El fullet es reedità pràcticament sense actualitzar-lo els anys 1934 i 1948 amb el nom de *Tarraco*. Schulten creu que el nom *Tàrraco* és «la font més vella de la seva història» i recorda que a la costa del Laci es troba el topònim *Tarracina*, nom d'un lloc que, com Tarraco, «corona roques espadades sobre el mar». Pura coincidència? De cap manera. Sens dubte els topònims procedeixen del poble etrusc que primitivament dominà la costa llatina i estudis recents —afirma Schulten— han comprovat l'existència de topònims etruscs a Espanya.³³⁴ Altrament, l'etimologia de Tarraco deriva del nom d'una noble família etrusca a la qual es deuria la fundació de Tarraco i de Tarracina a Itàlia. Recorda que molts segles després Ausoni encara qualifica la ciutat de Tàrraco de *tyrrhenica*, és a dir d'etrusca.

És possible —diu Schulten— que la muralla ciclòpia, «tan famosa com enigmàtica», sigui obra etrusca, el perímetre primitiu de la qual tancaria el poblat per mitjà d'un llenç meridional que seguiria l'actual carrer de la Nau. La possibilitat que la muralla sigui obra etrusca augmenta si considerem que els tres caps esculpits a la torre de Sant Magí recorden el costum etrusc d'adornar les muralles amb caps humans cisellats. Respecte a la cronologia, per l'estil de la construcció es pot datar al segle VI aC; la qual cosa fa creure que la Tàrraco etrusca es fundà en aquest segle, després de la batalla d'Alàlia (540 aC), que obrí el període d'apogeu de la dominació etruscocartaginesa a la Mediterrània occidental. La Tarraco ibèrica ja no és una hipòtesi com l'etrusca, sinó una realitat, perquè no podem dubtar que les monedes ibèriques amb la llegenda Cese pertanyen a Tarragona. El fet estrany que Cese o Cissa substitueixi el topònim etrusc Tarraco es podria explicar, segons Schulten, suposant que les bones relacions que mantenien etruscs i ibers cassetans canviessin i que l'enemistat acabés amb l'expulsió dels colonitzadors, la destrucció de la Tarraco etrusca i el canvi de nom pel de Cese.

Joan Maluquer de Motes (1915-1988): la muralla ciclòpia és una mostra de la cultura talaiòtica

El prehistoriador i arqueòleg Maluquer de Motes és important en l'arqueologia catalana perquè assumí la continuïtat de l'Escola d'Arqueologia de Barcelona creada per Bosch i Gimpera, i organitzà l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona (1959). Els nombrosos treballs d'investigació que publicà contribuïren a renovar la prehistòria peninsular, però només ens aturarem a exposar la teoria que es refereix als monuments ciclopis explicada en el treball *La Edad de Bronce de las Islas Baleares* (1947), inclòs en l'ambiciosa *Història de España de Menéndez Pidal*.³³⁵ Ens interessa perquè hi examina l'aparició a les Balears, possiblement a la segona Edat del Bronze (1500-1200 aC), d'un poble que cobrí les illes de monuments ciclopis, dels quals el més característic és el talaiot; tanmateix la tècnica de construcció ciclòpia que consisteix en utilitzar enormes blocs de pedra de gran pes, posats sobre altres directament sense morter ni travada de cap mena, ja s'usava a les regions mediterrànies orientals en èpoques molt remotes per a la construcció de recintes fortificats, santuaris, palaus, etc.: a l'Àsia Menor l'utilitzaren els hitites; a Grècia apareix a les acrópolis de Tirint i Micenes; a Creta, a la Mediterrània central, a Malta, Gozo, Pantelària i Cerdenya; al Nord d'Àfrica a Tunis, i, a la Mediterrània més occidental, ultra els monuments de les Balears, són construccions de tècnica ciclòpia «las murallas llamadas ibéricas de Tarragona, de Olèrdola, de Girona y la Neàpolis de Ampúrias».³³⁶

Antonio García Bellido (1903-1972): la proposta cartaginesa renovada

Aquest arqueòleg manxec s'especialitzà en l'estudi de les colonitzacions fenícia i cartaginesa, l'arqueologia ibèrica i posteriorment es dedicà a l'època romana de la península. A l'estudi publicat l'any 1945

334 *Tarraco*, ed. 1934: «Tarraco etrusca», pàg. 7-13, i «Tarraco ibèrica», pàg. 15-17.

335 Pàg. 715-751.

336 «La segunda Edad del Bronce de las Islas Baleares» a *Historia de España de Menéndez Pidal*. Vol. I: España Prehistórica (1947), pàg. 723.

sobre «La arquitectura entre los iberos»,³³⁷ García Bellido s'ocupa d'«El recinto ciclópeo de Tarragona», el més important dels monuments d'arquitectura militar construïts amb pedres megalítiques pròpies de la regió perifèrica mediterrània, des del Pirineu a Andalusia. Referent als constructors, creu molt possible que «dado el carácter estratégico de la ciudad, dominando por tierra y por mar el trayecto de España a Italia, trayecto vital para Annibal en la invasión de ésta última, que los muros megalíticos tarraconenses fuesen mandados construir por los cartagineses en previsión de posibles desembarcos romanos en la ciudad», cosa que efectivament succeí abans que s'acabessin de construir.³³⁸

Però una vegada exposada la seva hipòtesi i les raons que la sostenen, García Bellido, en una nota, posa en coneixement del lector que mentre corregia les proves del treball sobre les muralles de Tarragona, li arribà la nova que els resultats de les intervencions arqueològiques de Serra Vilaró en el replè de la muralla proven que la part megalítica o ciclòpia és, igual que la resta, obra romana dels volts del segle III aC.³³⁹ Sembla que amb aquesta nota Garcia Bellido pretengui donar més força, si no a la seva hipòtesi cartaginesa, a la cronologia que data la construcció de la muralla a principis de la Segona Guerra Púnica.

Joan Serra i Vilaró (1879-1869) prova que tota la muralla és obra romana

Les dues primeres exploracions arqueològiques a l'interior de la muralla

El 19 de febrer del 1932,³⁴⁰ un esllavissament en el parament exterior de la muralla adossat al costat oriental de la torre de Sant Magí/Minerva deixà al descobert un tros de replè sense remoure, és a dir, conservat intacte des que els constructors el posaren on estava. Aprofitant l'oportunitat que li oferia l'inesperat accident, l'arqueòleg, historiador i canonge de la Seu de Tarragona, Joan Serra i Vilaró, de-

337 «España prorromana. Arte Ibérico. Arquitectura. El recinto ciclópeo de Tarragona» a *Historia de España* de Menéndez Pidal. Tom I, vol. III (1954), pàg. 402-408.

338 Pàg. 406.

339 Pàg. 439.

340 D'esllavissaments n'hi hagué encara als anys 1935 i 1936.

cidí estudiar les característiques arqueològiques del replè, una decisió que el convertí en el primer arqueòleg que investigava directament les entranyes del controvertit monument. Les circumstàncies volgueren que els primers resultats de la investigació no es publicuessin fins l'any 1946 en un fascicle titulat *Scavi e ritrovamenti in Spagna*,³⁴¹ editat a Spoleto (Itàlia). Serra i Vilaró hi afirma: primer, que l'estructura interna de la muralla prova que els mateixos arquitectes dirigiren l'obra des dels nivells inferiors de la construcció megalítica fins a la tercera filada de carreus; i segon, que els fragments més antics de ceràmica trobada en el replè pertanyen al moment de l'arribada dels romans.³⁴² A Espanya, Serra i Vilaró no publicà les conclusions definitives fins l'any 1949 a la revista *Archivo Español de Arqueología*,³⁴³ després d'una intervenció arqueològica en el replè del basament ciclopi de la muralla, que havia d'integrar-se en el nou Museu Arqueològic, aleshores en construcció. El resultat fou idèntic que el de la intervenció de 1932.

Commoció que causà el naufragi de les teories vigents

Però el 21 de gener del 1949, mig any abans de sortir a la llum l'article de l'*Archivo Español de Arqueología*, a Tarragona, un periodista anònim publicà al *Diario Español* (únic diari local) una entrevista que li havia concedit Serra i Vilaró, amb el títol: «Las murallas de Tarragona son enteramente romanas, afirma el Rvdo Sr. D. Juan Serra Vilaró. Las excavaciones realizadas en la Torre de San Magín y en el solar del Museo, han demostrado la teoría del ilustre arqueólogo». Explicats els motius que confirmen la romanitat de *tota* la muralla, l'entrevistat ja preveu la commoció que produirà l'ensorrada de totes les teories que durant tants anys han proposat historiadors i arqueòlegs, i en particular entre els tarragonins de soca-rel que consideraven l'antiguitat de la muralla ciclòpia com un certificat que garantia la llegendària antiguitat de la seva ciutat. Com recordava molts anys després José Sánchez Real: «El estudio de Serra Vilaró hecho científicamente, y sin prejuicios, tuvo

341 El text és el d'una conferència que Serra i Vilaró pronuncià a l'Institut d'Estudis Romans, de Roma, el 21 de desembre del 1938, en el seu exili a Itàlia, amb el títol «I recentissimi scavi d'interesse romano in Spagna» (MENCHON/MASSÓ: *Les muralles*, pàg. 157).

342 SÁNCHEZ REAL, José: *La muralla de Tarragona*, pàg. 54-67 (Tarragona, 1986).

343 Tom XII, núm. 76, fasc. juliol-setembre, 221-236: «La muralla de Tarragona».

una acogida fría ya que por un lado rectificaba las hipótesis-teorías de los especialistas y por otra destruía la opinión de los eruditos locales que veían esfumarse sus sueños legendarios. Todos rechazaban la realidad que con su modernismo venía a devaluar el resto antiguo.»³⁴⁴ Curiosament, aquest rebuig el compartí Adolf Schulten, que aleshores residia a Tarragona i feia uns mesos que havia publicat la tercera edició de l'opuscle *Tarraco*, en el qual, com hem comentat pàgines enrere, continuava mantenint que els constructors del mur ciclopi eren etruscs o tirrens. En efecte, sense pensar-s'ho gaire, Schulten concedí una entrevista al periodista entrevistador de Serra i Vilaró, que es publicà al *Diario Español* del 13 de febrer amb el provocador títol: «Las murallas de Tarragona no son enteramente romanas. Contrariamente a lo manifestado por el Dr. Serra Vilaró, creemos que son etruscas en su base, construída ésta en el siglo VI a. de C, afirma el Dr. Adolf Schulten». Els arguments que dóna l'arqueòleg alemany per a demostrar que «la muralla ciclòpea de Tarragona debe ser del siglo VI aC» són els mateixos que exposa a *Tarraco*, basats —segons hem explicat— en analogies i no en proves arqueològiques: semblança entre el topònim tarragoní i antropònims i etimologies etrusques; interpretació de la coneguda llicència poètica «Tàrraco tirrènica» de Dècim Magne Ausoni; el costum etrusc d'esculpir testes humanes a la muralla, representades també en la de Tarragona; l'analogia que existeix entre la muralla tarragonina i la de la neàpolis d'Empúries datada el segle VI aC. Amb això creiem que n'hi ha prou perquè el lector es faci càrrec de la feblesa i de com n'eren de poc científics els arguments de Schulten.³⁴⁵

Encara en els anys seixanta, dues publicacions d'història antiga tarragonina,³⁴⁶ que donaven per fet la romanitat de la muralla, foren el

344 SÁNCHEZ REAL, José: *La muralla de Tarragona*, pàg. 89.

345 La polèmica acabà en una tercera entrevista feta al Dr. Pere Batlle, arqueòleg i conservador del Museu Diocesà, en la qual es decantà a favor de Serra i Vilaró, i després de remarcar el prestigi de Schulten en el món científic, acabà dient que precisament per això tenia «una grande responsabilidad y debe ser muy justo y objetivo al exponer sus teorías y al intervenir en polémicas científicas, a fin de no ser causa de desorientación para los estudiosos y aficionados a los problemas de Arqueología e historia antigua.»

346 *La ciutat de Tarragona*, vol. I (1966) i *Tarragona romana* (1967), de Josep M. Recasens i Joaquim Avellà.

blanc de durs atacs d'indignats patriotes tarragonins en articles i cartes al director publicades a les planes del *Diario Español*.³⁴⁷ En una d'aquestes cartes,³⁴⁸ l'autor arribà a dir que dubtava molt que hi hagués un sol arqueòleg titulat disposat a perdre el prestigi professional en defensa de la total romanització de la muralla, atrevida tesi «que ya mereció la reprobación del gran arqueólogo alemán Schulten». Simultàniament, el Cronista de la Ciutat, en un llarg article publicat al mateix diari, exposava l'opinió d'un rosari d'autors per a demostrar, contra l'evidència dels fets, que la muralla era ibèrica i romana (s. VI i III aC)³⁴⁹ per acabar pontificant: «Tenemos pues en Tarragona un monumento nacional, único, con base ibérica y reconstrucción romana, medieval y moderna»; i és per això que caldria canviar el cartell de l'entrada al Passeig Arqueològic que diu «Murallas ibero-romanas construídas en el siglo III a. de J. C.» per un altre que digués «Murallas ibéricas y romanas, siglos VI y III a. de J. C.».

La revolucionària solució romana al vell enigma dels constructors de la muralla ciclòpia també caigué com una bomba entre els arqueòlegs catalans i de la resta de l'Estat de més prestigi en aquell moment. La consideraren inversemblant i la refusaren, malgrat la rigorositat de la investigació. Com comenta Sánchez Real a *La muralla de Tarragona*, «pese a su riguroso fundamento, no fué aceptada por la arqueología oficial», i cita com a botons de mostra les opinions d'Antonio García Bellido, del tarragoní Eduard Ripoll i de J. Martínez Santa-Olalla.³⁵⁰

Però encara que fins i tot en el món científic costi de substituir velles teories especulatives per fets experimentalment provats, sempre s'acaba

347 Un altre motiu d'indignació per als místics laics tarragonins és que es posés en dubte a *La ciutat de Tarragona* que Sant Pau hagués desembarcat a Tarragona en la seva discutida estança a la península.

348 Publicades a *Diario Español* de 4 de gener, i 3, 4 i 9 de febrer de 1967.

349 Dies 13 de gener, 18, 22, 29 i 31 de març de 1967.

350 SÁNCHEZ REAL: *La muralla de Tarragona*, pàg. 85. Les opinions dels arqueòlegs citats les recull de: GARCÍA BELLIDO, Antonio: «A propósito del artículo de Serra Vilaró, publicado en este mismo número» a *Archivo Español de Arqueología*. Tom XXII, núm. 76, juliol-setembre de 1949, pàg. 280-282; de RIPOLL, Eduard: «La cronología de la muralla de Tarragona» a *Ampurias*, XIII (1951), pàg. 175-180; i de MARTÍNEZ SANTA-OLALLA, J.: «Las murallas cilópeas de Tarragona» a *Bulletí Arqueològic*, LII, fasc. 37-40 (1952), pàg. 20-24.

imposant la realitat, i així s'esdevingué en el cas de la muralla tarragonina: el discutit monument acabà perdent la categoria d'emblemàtica prova d'una hipotètica i antiga fundació de la ciutat de Tarragona, per passar a ser un valuós element d'estudi dels orígens urbans de Tàrraco. Així, l'any 1961, mentre els erudits locals defensaven aferrissadament l'antiguitat de la muralla, arqueòlegs com Miquel Terradell ja reconeixien explícitament respecte les famoses muralles ciclòpies de Tarragona, «que tradicionalment havien estat considerades una obra molt més antiga, però que investigacions recents han demostrat que no són anteriors a l'època de l'establiment militar romà»;³⁵¹ i a *Les arrels de Catalunya* (1962) el mateix Terradell manifestava: «i després dels darrers estudis hom s'inclina a considerar el clos tarragoní com una obra militar feta pels romans quan els calia una base militar per a la guerra contra els cartaginesos i sembla confirmar la dita clàssica que Tàrraco fou obra dels Escipions».³⁵² El canvi de tendència s'aprecia en un cicle de tres conferències sobre «Problemes arqueològics de la muralla de Tarragona», organitzat per la Societat Arqueològica Tarraconense el mes de desembre del 1965, en el qual intervingueren els arqueòlegs Antonio Beltrán Martínez, Josep de C. Serra i Ràfols, i José Sánchez Real.³⁵³ Beltrán reconegué que les investigacions de Serra i Vilaró es realitzaren «escrupulosamente y con probidad científica» però, per una sèrie de factors que enumerà, posà de manifest, encara que sense proves, que la hipòtesi més sensata era que els romans aprofitaren una muralla més antiga de construcció indígena a la qual haurien substituït el replè original. Serra i Ràfols admeté que la hipòtesi ibèrica de Bosch i Gimpera era seductora però que les intervencions arqueològiques de Serra i Vilaró semblaven desmentir-la, i molt caut, es referí a les investigacions que realitzava Sánchez Real, i a la conveniència de fer-ne de noves en el llenç comprès entre les torres del Cabiscol i de Sant Magí. Contra l'indigenisme, Serra i Ràfols remarcà que en tot el país no hi ha cap muralla de poblat ibèric comparable amb la de Tarragona. A l'úl-

351 *Història dels Catalans* (1961). Vol. I, pàg. 317.

352 Pàg. 279.

353 *Butlletí Arqueològic*. Anys LXIV-LXV, gener de 1964 - desembre de 1965, 148 - 151. El text de la conferència d'Antonio Bertrán es publicà a la revista *Cesar Augusta*, 29-30 (1967), «El problema de la muralla "ciclòpea" en Tarragona», pàg. 143-155.

tima conferència, Sánchez Real exposà la metodologia que caldria utilitzar per precisar més exactament els constructors i la cronologia del monument. Recordà que la ceràmica recollida a l'exploració de l'any 1951 situaven la construcció a l'entorn de l'any 200 aC, i per últim es referí a alguns dels estudis que s'estaven realitzant amb el material recollit.

SEGONA MEITAT DE SEGLE

Noves investigacions confirmen que tota la muralla és obra romana

Les intervencions de Sánchez Real i Nino Lamboglia (1951)

El mateix Sánchez Real conta que, en part, fou per a reivindicar la honorabilitat de Serra i Vilaró, víctima d'una violenta campanya de premsa, que a principis del 1951 cregué oportú efectuar una nova intervenció a l'interior de la muralla en un lloc que, amb tota seguretat, no hagués estat remogut. Amb aquest fi s'escollí el llenç de l'Escorxador (avui Rectorat de la Universitat Rovira i Virgili) i, amb la col·laboració de l'arqueòleg italià Nino Lamboglia, realitzà la projectada intervenció a la segona meitat de l'any indicat (una primera fase del 25 de juliol al 4 d'agost, i una segona del 26 de setembre al 25 d'octubre). Els primers resultats de l'estudi del material recollit es donaren a conèixer a l'acte inaugural del VI Curs Internacional de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona, celebrat a Tarragona el 14 de setembre del 1952. En una conferència, Lamboglia declarà que els prop de dos mil fragments de ceràmica analitzada, confirmaven que la muralla es construí a l'entorn de l'any 200 aC;³⁵⁴ però fins l'any 1974 no s'edità el text de la conferència, i calgué esperar a l'any 1985 perquè Sánchez Real publicqués el resultat d'un estudi a fons del material recollit a l'exploració.³⁵⁵

354 *Butlletí Arqueològic*, any LII, èp. IV, fasc. 37-40, gener-desembre de 1952, pàg. 424-425. SÁNCHEZ REAL: *La muralla*, pàg. 89-102.

355 LAMBOGLIA, Nino: «Il problema delle mura e delle glia, origini di Tarragona» a *Miscelánea Arqueológica*. (1974), pàg. 397-405. XXV Aniversari dels Cursos Internacionals de Prehistòria i Arqueologia a Empúries (1947-1974). SÁNCHEZ REAL, José: «La exploración de la muralla de Tarragona en 1951» a *Madriider Mitteilungen* 26 (1985), pàg. 91-121.

Creiem interessant exposar algunes de les conclusions a què arriba Nino Lamboglia sobre l'establiment preromà de Tarragona i el procés de romanització, a la publicació de l'any 1974:

1. Dóna per demostrat que la muralla és obra romana de l'època republicana i no dels etruscs o dels ibers, però no descarta que els constructors es valguessin de mà d'obra autòctona i d'una tècnica aparentment o realment de tradició ibèrica.

2. Contra la romanitat de la muralla es podria objectar que en els nivells inferiors del replè es recolliren alguns fragments de ceràmica àtica del segle v o iv aC, però més que per a la datació del monument, aquests fragments tenen especial interès perquè proven que abans d'establir-s'hi els romans un *oppidi* ocupava el tossal de Tarragona.

3. Quan, exactament, i per quin motiu polític i militar, els romans determinaren establir a Tarragona la primera base militar per a la conquesta d'Hispania, i la dotaren d'un aparell defensiu tan poderós? Polibi i Livi, fonts literàries principals de la Segona Guerra Púnica, no diuen explícitament que els Escipions fundessin una nova ciutat i daten el primer desembarcament l'any 218 aC, en el poblat de Tàrraco, nom segurament preromà. És molt probable que la Tàrraco ibèrica no només existís abans d'arribar els Escipions com un assentament més o menys gran, sinó que la funció del seu port devia ser determinant per a l'economia dels cassetans. També és possible que Tàrraco, a semblança de Sagunt, fos una d'aquelles ciutats ibèriques que havien quedat amigues dels romans en el tractat signat amb Cartago al final de la Primera Guerra Púnica, i Roma s'havia compromès a protegir i a mantenir-hi la seva influència política.

4. Quina relació lliga Tàrraco amb la capital de la Cessetània, Cissis o Cissa, de la qual persistí el nom a les emissions monetàries posteriors a la conquesta romana? Segons les fonts literàries, Cissa, capital dels cassetans, es trobava a l'interior i no al litoral; per tant, la hipòtesi que la identifica amb Tàrraco és inversemblant. A més, en la descripció de la campanya del 218, les mateixes fonts s'hi refereixen com dos llocs diferents que coexisteixen, però donen poca llum per a la localització de Cissa. A criteri de Lamboglia, competeix a la futura arqueologia tarragonina donar una resposta al problema.

Les intervencions de Theodor Hauschild

L'arqueòleg alemany Theodor Hauschild, entre els anys 1974 i 1978, realitzà una investigació en els sectors de la porta romana pròxima a la torre de Minerva, en aquesta mateixa torre i en el baluard de Santa Bàrbara. Els resultats es publicaren a diverses revistes especialitzades i finalment l'Ajuntament de Tarragona els edità en un volum titulat *Arquitectura romana de Tarragona* (1983). Doncs bé, les intervencions de Hauschild no solament confirmaren la romanitat de la muralla, sinó que demostraren l'existència de dues fases de construcció: una de finals del s. III aC, i una altra dels primers decennis del s. II aC, que correspon a una gran ampliació del recinte murallat. La confirmació d'un doble projecte de la muralla ha solucionat el problema dels paraments ciclopis alts amb torres, i dels paraments baixos sense torres: els primers pertanyen a l'obra del primer projecte, i els segons a la de l'ampliació, que data dels anys 150-125 aC.³⁵⁶ Hauschild és del parer que la tècnica constructiva ciclòpia, de la qual tenim exemples a les Balears i a la península (a Ibros (Jaén), a Girona i a Empúries) és d'origen indígena. Ara bé, en comparació a altres obres de fortificació, la de Tarragona és la més poderosa i la més ben conservada dels primers temps de l'ocupació romana a la península Ibèrica.³⁵⁷

Les intervencions dels anys 1989-1990

Durant 1989 i 1990 es dugueren a terme unes intervencions que consistiren en uns sondeigs practicats a les restes de la muralla tardorepublicana que toca a la capçalera oriental del Circ romà (carrer de Sant Hermenegild). El material exhumat era posterior a l'any 150 aC, i per tant, pertanyent al replè del mur construït a la segona fase. No obstant això, el desconeixement de la procedència i l'escassetesa del material trobat el feia inservible per a precisar més la cronologia.³⁵⁸

356 HAUSCHILD, Theodor: «Excavaciones en la muralla romana de Tarragona» a *Butlletí Arqueològic*, èp. V, núm. 6-7 (1984-1985), Tarragona 1988, pàg. 11-38.

357 Pàg. 12-13.

358 AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X.; MASSÓ; RUIZ DE ARBULO, J.: *La cronologia de les muralles de Tarragona*, «3. La intervenció arqueològica en el llenç de muralla del carrer de Sant Hermenegild».

Descobriment del poblat prerromà

Entre els anys 1960 i 1980, a conseqüència de la implantació d'una potent indústria química, Tarragona experimentà una forta expansió demogràfica, de manera que de 40.000 habitants passà a tenir-ne 110.000. La majoria de la nova població s'establí en barriades de nova creació situades a la dreta del riu Francolí.

En el decenni dels vuitanta el procés de creixement s'aturà a conseqüència de la recessió econòmica produïda per l'encariment dels productes energètics, però es reprengué, per bé que amb menys dinamisme, en el decenni dels noranta. Aquesta vegada el consegüent creixement urbà afectà la part baixa de la ciutat històrica, una zona amb un subsòl ric en vestigis arqueològics.

Encara que sembli una contradicció, fou precisament en el parèntesi de la recessió que l'arqueologia tarragonina desplegà una activitat no més comparable a la desplegada en el segle XIX amb motiu de l'exploració de la Pedrera del Port. Facilitaren el desplegament la conjunció de factors tan diversos com: la normativa de la Generalitat que obliga els propietaris de solars situats a zones declarades d'interès arqueològic a fer exploracions d'urgència dirigides per arqueòlegs professionals abans de construir-hi; la formació d'arqueòlegs a la Universitat Rovira i Virgili; la creació d'una Escola Taller d'Arqueologia (TED'A) subvencionada per l'Estat (1984-1987); les aportacions de l'Institut Arqueològic Alemany en la persona de Teodor Hauschild, que permeteren continuar les excavacions a la muralla; i la celebració a Tarragona del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (1993).

A conseqüència d'aquesta activitat es publicà una copiosa bibliografia historicoarqueològica que rectificava vells conceptes (com passava amb la muralla), a la llum de les proves que aportaven les intervencions arqueològiques; i a la vegada divulgava la tasca que es realitzava en la recuperació, neteja i estudi de monuments romans: capçalera del Circ, Amfiteatre, Fòrum Provincial, i altres.

Però donades les característiques del nostre treball ens veiem obligats a limitar la incursió arqueològica a explicar les troballes que demostren documentalment l'existència d'un nucli habitat prerromà a la part baixa de Tarragona, pròxima a la zona portuària.

Localització i excavació (1978-1989)

Ja a la memòria *Excavaciones en Tarragona* de l'any 1932 presentada a la Junta Superior de Excavaciones, Serra i Vilaró informa que a l'àrea excavada de l'entorn del Fòrum comercial romà hi ha detectat quatre estrats arqueològics, i destaca que el primer i més profund només conté ceràmica ibèrica de gran qualitat, de la qual cosa dedueix que els productors d'aquesta magnífica terrissa i probables fundadors de la ciutat³⁵⁹ eren els indígenes que cita Ruf Fest Aviè a l'Ora Maritima, una obra que se suposa inspirada en un periple massaliota de mitjans del segle VI aC.³⁶⁰ A més de les troballes de Serra i Vilaró, hi havia molts altres indicis que feien sospitar que a la zona portuària de Tarragona, no lluny del Francolí, hi hagué un assentament probablement ibèric. Nosaltes mateixos fa quaranta anys (1967) vàrem escriure: «Sobre la situación de Tarakon o Tarracon nada sabemos. Nosotros nos inclinamos en suponerlo en alguno de los repechos que existian en la colina, aún hoy visibles, cerca el mar y las tierras de aluvión del río Francolí».³⁶¹

Tanmateix, l'existència del suposat poblat no es confirmà fins els primers mesos de l'any 1978, en una intervenció arqueològica que dugué a terme Pedro Manuel Berges Soriano, en aquell temps director del Museu Arqueològic Provincial, en el solar del carrer dels Caputxins núm. 24, mentre s'excavaven els fonaments d'un edifici d'habitatges. Els resultats romangueren inèdits,³⁶² però en els materials dipositats al Museu Arqueològic, hi figuraven fragments de ceràmica ibèrica barrejada amb trossos de grega del segle V aC (troballa aleshores inèdita a Tarragona), i d'àmfores púniques i gregues. L'any 1993 es publicà a la *Revista d'Arqueologia de Ponent* l'extens article «L'assentament preromà

359 Pàg. 21.

360 Pàg. 24.

361 RECASENS: «El poblado pre-romano».

362 Les restes dipositades al Museu anaven acompanyades d'una memòria i la planimetria. Tot plegat es va analitzar i publicar l'any 1999 per David ASENSIO *et alii*: «L'assentament ibèric de Tarragona».

de Tarragona»³⁶³ signat per les arqueòlogues Maria Adserias, Lurdes Burés, M. Teresa Miró i Ester Ramon, en el qual es donen a conèixer els resultats de noves intervencions realitzades els anys 1985 i 1986 al carrer dels Caputxins núm. 24, 33, 35 i 37, i, no gaire lluny, als carrers de Pere Martell i Mallorca, l'any 1989. Les troballes confirmaren que els jaciments excavats corresponen a un assentament preromà, de «dimensions considerables [...] tot i que de moment no podem concretar la seva extensió real», aproximadament a uns 30 m. sobre el nivell del mar, a 150 d'un port marítim natural, i no més d'uns 500 o 600 m. del riu Francolí.

Interpretació dels materials recuperats

L'estudi del material arqueològic recuperat indica que a l'assentament, s'hi començà a viure a principis del segle v aC, i funcionà plenament en el decurs del iv i iii aC, probablement com a centre distribuïdor de les mercaderies que arribaven de la península Itàlica per via marítima i anaven cap a terres de l'interior.³⁶⁴

Els arqueòlegs Pedro Otiña i Joaquín Ruiz de Arbulo, amb el propòsit de reflexionar sobre l'*oppidum* ibèric de Tarragona anterior a la Segona Guerra Púnica, a partir de les dades que proporcionen els textos clàssics, les troballes arqueològiques i les emissions i llegendes de les monedes iberoromanes de Kese, publicaren l'any 2000 a la revista *Empúries* (núm. 52) l'article «De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización». Consideren documentat estratigràficament que els orígens urbans de Tarragona cal cercar-los en un *oppidum* ibèric situat en un monticle de la zona portuària pròxima a l'estuari del Francolí des del segle v aC, com a mínim. Abans de l'arribada dels romans, per la seva importància, aquest hauria estat l'únic *oppidum* urbà de primer ordre en el litoral cèssetà, capital dels cèssetans amb un port que, com indiquen les troballes ar-

363 Pàg. 177-223. L'article d'excepcional importància està signat per Maria Adserias, Lurdes Burés, M. Teresa Miró i Ester Ramon. Amb anterioritat, M. Teresa Miró i Alaix donà a conèixer al *Butlletí Arqueològic*. (Èp. V, anys 1984-1985, (però publicat l'any 1988), núm. 6-7, pàg. 3-9) els primers resultats de les excavacions d'urgència realitzades als núm. 24, 33, 35 i 37 del carrer dels Caputxins els anys 1985 i 1986.

364 ADSERIAS, M.; et alii: *L'assentament pre-romà de Tarragona*. Conclusions.

queològiques, freqüentaren mercaders marítims potser des dels inicis de l'Edat de Ferro.

Teories sobre les arrels del topònim Tàrraco

Hem exposat pàgines enrere les diverses teories que, al segle XIX, els lingüistes experts en etimologia formularen per explicar l'origen i significat dels noms antics, i en concret el de *Tàrraco*, servint-se del vell mètode homofònic característic de l'etimologia popular. També ens hem referit a intromissions d'arqueòlegs i historiadors en el terreny de l'etimologia amb el propòsit d'apuntalar les seves hipòtesis relatives a la cronologia i procedència del poble que fundà Tàrraco o s'hi establí en temps remots. Encara a la primera meitat del segle XX, l'homofonia *Tarraco/Tarracina* era un dels pilars que aguantava la teoria etrusca de l'origen de *Tàrraco* defensada per l'alemany Adolf Schulten.

Precisament contra la procedència etrusca del topònim *Tàrraco*, l'any 1932 aparegué a la revista *Studi Etruschi* el treball «Tarracina-Tarraco e alcuni toponomi del nuovo Lazio»,³⁶⁵ del lingüista italià Carlo Battisti (1882-1977). Amb una metodologia innovadora que combina arguments arqueològics, històrics i lingüístics, demostra que el nom *Tarracina* no té res d'etrusc i considera que l'homofonia *Tarraco/Tarracina* s'explica si situem l'element toponomàstic *tar(r)-* en el marc més ampli d'un substrat comú mediterrani preindoeuropeu, que el relaciona amb hidronímics (un estany, un curs d'aigua o un llac) i ports marítims.

En la directriu de Battisti, l'any 1952 es publicà a Tarragona *Tarraco: Historia y Mito*³⁶⁶ del filòleg Pedro Pericay. En una extensa exposició preliminar, l'autor analitza diverses teories relatives al problemàtic significat del topònim *Tàrraco* que es basen en etimologies populars i científiques, eliminant d'entrada les que es basen en homofonies semàntiques; per exemple, la solució etiòpica se sosté en l'existència d'un

365 Pàg. 287-338. Citat per Pedro PERICAY a *Tarraco: Historia y Mito*.

366 Fou guardonat amb el primer premi Cronista José Mª Pujol i editat per la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense. A la presentació del llibre, Pere Batlle i Huguet, president de la Societat Arqueològica, fa aquest comentari: «La Providencia ha querido, además, que el primer trabajo premiado y que encabeza nuestra serie de monografías, verse sobre un tema básico y fundamental para Tarragona: el estudio del nombre de la ciudad que, lógicamente, había de figurar en el primero de los capítulos de su Historia».

Thearco o *Tarracon*, rei d'Etiòpia en temps d'Ezequies, i la fenícia en la similitud dels mots *Tarchon* (en fenici *ciudadella*) i *Tarraco*.

En l'exposició de la seva teoria, Pericay destaca el fet que en el cas de *Tàrraco* la base *tar(r)*- perfila un contingut semàntic relacionat amb el curs del Tulcis, les terres d'al·luvió fluvials i les aigües mortes temporals que s'acumulen a les boques d'aquest riu. Una altra dada relacionada amb la base *tar(r)*- que també cal tenir present és que en l'àmbit mediterrani s'associa generalment a terres productores de lli, ocurrència que daria al nom *Tàrraco* el significat de *terra d'al·luvions fluvials propícia per al conreu del lli*. Sobre la procedència de la base *tar(r)*-, Pericay remarca que a la península Ibèrica només la trobem representada al nord-est, una zona geogràfica en la qual abunden els elements lingüístics i arqueològics propis d'invasors indoeuropeus, es diguin celtolígurs, ambrons, o pobles de cultura de les urnes, que penetraren per les collades dels Pirineus orientals.

Encara en els anys cinquanta, el filòleg francès Auguste le Flamac, en una nota publicada al *Butlletí Arqueològic*,³⁶⁷ considera que el mot *Tàrraco/Tarragona* és d'origen celta, i ho basa en el següent principi d'aplicació general: els topònims d'antiguitat provada que es troben repetits en l'espai geogràfic que va del nord d'Espanya (excepte el País Basc) al nord d'Itàlia passant per França són sospitosos de ser d'origen celta, i si es troben en una zona exclusivament celta, com Irlanda, Escòcia, País de Gales i Bretanya Armoricana, la sospita es converteix en certesa. Alföldy, però, considera que la teoria celta no és probable perquè els celtes no s'establiren en aquesta zona catalana.³⁶⁸

A partir dels anys setanta s'incrementaren a Catalunya els estudis de noms propis de lloc (toponímia) i, en particular, els de la recerca de la seva etimologia. En aquests estudis es defineixen com a *topònims fòssils* els noms de lloc que actualment no tenen cap sentit, però que havien tingut un clar i entenedor significat en llenguatges desapareguts; per exemple *Tarragona*, antigament *Tàrraco*, avui dia només evoca el nom d'una ciutat, però és segur que en èpoques pretèrites tenia un sentit per a nosaltres desconegut.³⁶⁹ Això fa que els experts es mostrin insegurs i

367 Èp. IV, fasc. 57-60, gener-desembre de 1957, pàg. 83-87.

368 ALFÖLDY, Géza: *Tarraco*, pàg. 18.

369 MOREU REY, Enric : *Els nostres noms de lloc*, pàg. 15.

sobretot prudents quan es tracta de determinar l'origen i significat de *Tàrraco*, topònim fòssil (preromà). Com diu Joan Coromines (1905-1997), «arribar a llur sentit i forma primigènia, es troba més enllà del cognoscible, en l'estat de nostre saber lingüístic»;³⁷⁰ tot i això, li sembla possible que sigui d'origen ibèric, i que *Tarraco* > *Tarragona* i *Tàrrega* tinguin de comú uns indicis incerts provinents del nom prellatí *tàrrec*.³⁷¹ A *Onomasticon Cataloniae*³⁷² defineix: «*Tàrrega* i *Tarragona*. Les dues ciutats de nom comú en llurs orígens ibèrics. *Tarraco* i *Tarraka*, amb una variació sufixial -o / -a de tipus corrent en els noms antics d'aquesta espècie». Per tant, Coromines es decanta per l'origen ibèric del topònim, i enumera en el món ibèric peninsular, almenys quatre homònims ben constatatats: *Tàrraco* > *Tarragona*; *Tàrrega* de l'Urgell; *Tarraga*/*Larraga* dels vascons; i *Tàrrega* = *Targa* del Jalón.

Enric Moreu Rey (n. 1917) es mostra encara més circumspecte que Coromines quan es refereix a la toponímia prellatina, «la part més obscura, la més discutida i potser la més apassionant de la ciència dels noms de lloc», comenta a *Els nostres noms de lloc*³⁷³ (1982). Col·loca *Tarragona* en el grup de topònims que «el radical pretesament i possiblement, preindoeuropeu *tar* té el sentit de roca i ha engendrat un genèric llatí». ³⁷⁴ Resumeix les teories de Coromines i Moreu Rey, Pere Balañà a *Els noms de lloc de Catalunya* (1990). Hi defineix *Tarragona* com un nom propi de lloc derivat del primitiu *Tarraco* o *Tarracone*, d'etimologia indoeuropea o ibèrica, del qual es desconeix el significat exacte.³⁷⁵

I el darrer autor que fa derivar *Tàrraco*/*Tarragona* de l'ibèric és el reusenc Enric Aguadé.³⁷⁶ Sosté que es forma de TAR (gran) + AS (roca) > A, per pèrdua de l'alveolar al final del vocable (consonantisme -10-) + KOK/KO (cim arrodonit). Per consegüent, *TAR* - *AS* - *KO*, vol dir *gran cim de roca arrodonit*. El sufix ENA > NA, que trobem a

370 *Onomasticon*, vol. VII (1997), pàg. 240-243.

371 *Diccionari etimològic*, (1980), vol. VIII, pàg. 321.

372 Vol. VII (1997), pàg. 240-243.

373 Pàg. 145.

374 Pàg. 155.

375 Pàg. 235.

376 *Topònims ibèrics*, 1998, pàg. 78.

Barcino-NA, Baetulo-NA, Argento-NA, Giro-NA, Ulldecona-NA, etc. és un possessiu que equival a *territori de* i és posterior al nom primitiu. Aquesta incursió pel camp de l'etimologia i la toponímia modernes ens mostra que malgrat els avenços científics encara som lluny de conèixer amb certesa l'origen i el sentit del topònim Tàrraco. De moment, els experts creuen possible que es refereixi a un primitiu assentament humà dels segles VIII-VI aC en cas de ser d'arrel indoeuropea, o posterior, si és d'arrel ibèrica. Sigui com sigui, recordem que a mitjans del segle III aC, Eratòstenes (*versus* Estrabó) ja anomena Tàrraco en la referència literària més antiga que es coneix d'aquest topònim.

Els primers passos de la romanització

Els romans s'establiren a Tarragona per conveniència militar. En efecte, el lloc, fàcil de protegir, disposa de port natural des d'on parteixen rutes terrestres de penetració vers el nord-est hispànic que el converteix en un estratègic cap de platja immillorable per a desembarcar-hi i acantonar-hi tropes destinades a intervenir en guerres peninsulars. Els romans utilitzaren el lloc com a base militar a la Segona Guerra Púnica i en el curs de les guerres de conquesta i de la pacificació de la península (s. III - I aC). L'animació socioeconòmica derivada de les activitats bèl·liques i dels beneficis del dret de conquesta convertiren el petit poblat ibèric de Tàrraco, situat al costat del poderós recinte militar, en una incipient ciutat «lloc d'assemblees amb els aliats, magatzem de subministres de l'exèrcit i del tresor per al pagament de tropes; port i base naval; punt de venda del botí i dels presoners agafats en combat, venuts en l'acte als traficants a canvi de diner líquid; quarter d'hivern dels soldats i, per tant, centre comercial en què gastar les pagues en menjar, vi i dones».³⁷⁷

Les emissions monetàries iberoromanes

LES DRACMES AMB LA LLEGENDA TARAKONSALIR

Leandre Villaronga a *Les primeres monedes de Tàrraco*³⁷⁸ resumeix la història del descobriment de les dracmes (monedes d'argent), amb la llegenda *Tarakonsalir*, que considera les primeres monedes batudes en

³⁷⁷ AQUILUÉ, Xavier *et alii*: *Tàrraco. Guia Arqueològica*, pàg. 16

una seca de Tàrraco. Ens diu que l'any 1870, A. Heiss³⁷⁹ donà a conèixer per primera vegada el dibuix d'una dracma de tipus emporità amb la llegenda *Tarakonsalir*, que copiaren J. Zobel (1842-1896), Celestí Pujol i Camps (1843-1891), Emil Hübner (1834-1901) i Josep Vicenç Amorós (1887-1970) amb lectura errònia de la llegenda. La mala lectura no es rectificà fins que Manuel Gómez Moreno (1870-1970) descobrí el valor dels signes sil·làbics ibèrics, en el decenni dels anys vint del segle xx.

Però el fet de no haver aparegut cap més moneda iberoromana amb la llegenda *Tarakonsalir* féu dubtar i fins i tot negar la seva existència als numismàtics més exigents, fins al punt que encara l'any 1983, Villaronga, a l'obra monogràfica *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, declarava «nosaltres creiem que no es pot acceptar, ni atribuir-la a Kese»,³⁸⁰ però l'any 1992 ja havia canviat d'opinió forçat per la troballa d'unes dracmes d'imitació emporitana amb la llegenda *Tarakonsalir* indiscutible. El motiu del canvi l'expressa així: «Nosaltres mateixos, en l'obra abans esmentada de l'any 1983, en no conèixer-ne cap, no la incloguérem, però quan l'obra estava en premsa ens arribà la notícia d'unes dracmes procedents de la troballa que anomenem d'Oropesa, entre les quals n'hi havia dues de *Tarakonsalir*».³⁸¹ Segons el mateix Villaronga, en el moment de publicar-se l'article que comentem (1992) es coneixen sis dracmes ibèriques d'imitació emporitana amb la llegenda ibèrica *Tarakonsalir*, i precisa que les primeres s'encunyaren poc després del desembarcament romà a Empúries (218 aC) i les últimes vers l'any 195 aC, data de la pacificació de la revolta general indígena per Porci Cató. A més, subratlla que el nom *Tarakon* de la llegenda és la representació més antiga del topònim *Tàrraco* que es coneix, i que la desinència *-salir*

378 *Butlletí Arqueològic*. Èp. V, any 1992, núm. 14, pàg. 89-105.

379 A *Description générale des monnaies de l'Espagne*. París, 1870.

380 A la pàg. 41, diu textualment: «Dues dracmes han estat considerades com a pertanyents a la ceca de Tàrraco, per llurs llegendes: *Tarakonsalir* i *Kose* [...] La transcripció donada a la llegenda no permet llegir-la *Tarakonsalir*. A. M. de Gaudan [*Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, I. Barcelona 198, pàg. 368] rebutjà la lectura i nosaltres creiem que no es pot acceptar, ni atribuir-la a Kese».

381 VILLARONGA, Leandre: «Les primeres monedes...» a *Boletín Arqueológico*, any 1992, pàg. 91.

té un sentit de *plata*, de *diner de Tàrraco*.³⁸² Per què es fabricà aquesta moneda de plata? Segons Villaronga serví principalment per finançar l'exèrcit, i calcula que se n'encunyaren unes 43.800 peces, amb les quals es podia sostenir una legió romana durant un mes.

LES MONEDES DE KESE/KESSE

Les primeres emissions de les monedes iberoromanes amb la llegenda *Kese* són de poc després del 218 aC, i se n'encunyaren fins a finals del segle II, moment en què la llegenda es canvià per la forma llatinitzada *Kesse*, que es mantingué fins a l'acabament de les emissions, cap a finals del primer terç del segle I aC, en temps de les guerres sertorianes (anys 80-72 aC).

Convé recordar que no es coneix cap text literari ni cap inscripció epigràfica grega o llatina en tota la península Ibèrica que es refereixi a un nucli habitat amb el nom *Kese/Kesse*, a pesar que trobem referències de la tribu dels cassetans, situada en un lloc de Catalunya que aproximadament correspon al Camp de Tarragona, segons Plini el Vell (23-79) i Claudi Ptolemeu (~90 - ~168). Aquestes referències literàries antigues i el fet que el gros de les troballes monetàries es localitzi a Tàrraco i a l'àrea del territori cassetà ha donat peu a una tradició que, sense proves, identifica Tàrraco com el centre emissor de les monedes *Kese/Kesse*. La tradició comença amb Hernández Sanahuja, la mantenen coneguts numismàtics i arqueòlegs del seu temps com A. Delgado, J. Zobel, E. Übner i C. Pujol i Camps i, llevat d'alguna excepció, ha estat admesa fins avui sense discussions.

Com s'explica la dualitat de noms *Kese-Tàrraco*

Ja l'any 1949, Felip Mateu i Llopis (1901-1998) a l'article «Tarakon y Kose, dos topónimos ibéricos»³⁸³ estudià la dracma de tipus emporità Tarakonsalir i les monedes que porten la llegenda *Kose*. Subratlla el fet que a la llegenda de les monedes gregues es freqüent el genitiu gentilici; per exemple *Emporiton* = *dels emporitans* i *Tarakon* = *dels tarraconenses*, i opina que abans del segle III aC *Kose* devia ser un assentament pròxim al de Tarakon («no lejos del término municipal de Tarragona de hoy»),

382 *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, pàg. 150.

383 *Boletín Arqueológico*, èp. IV, any 1949, (103-114), pàg. 113.

amb el qual acabà per fusionar-se «en lo administrativo cuando se cuñó el denario y el bronce del tipo del jinete». Fou aleshores que *Tarrakon* cedí el nom a *Kose*, «y el florecimiento de la capital de Kosetania o Kesetania fue tan extraordinario como revelan las colecciones y los repertorios numismáticos». Aquests fets degueren produir-se el segle III aC, però amb la supressió de l'administració ibèrica i l'establiment de la romana es restituí l'antic nom de la ciutat llatinitzat.

Una teoria que començà a arrelar fort a mitjan segle passat entre els numismàtics sosté que el nom del poblat preromà de Tarragona, *Tarraco* o *Tarracon* no canvià quan s'hi establiren el romans, i explica que la llegenda *Kese/Kesse* de les monedes representa el de l'ètnia dels pobladors que ocupava el poblat, i, a la vegada, el del territori dels kesetans. Aquesta teoria que pressuposa la inexistència d'un poblat amb el nom de *Cosse/Kesse*, la sostingué fa més de quaranta anys l'epigrafista i numismàtic Pío Beltrán Villagrassa³⁸⁴ (1889-1971), i en fa més de vint que el numismàtic Leandre Villaronga escrivia amb el mateix sentit: «Numismàticament la solució que proposem [sobre l'ús de la llegenda *Kese*], a l'igual que ho férem per Emporion i Sagunt, és que a les monedes figura l'ètnic ibèric dels pobladors del lloc i de les rodalies. Després amb la constitució de la ciutat amb un estatut jurídic és quan tenim el nom definitiu de *Tàrraco* per a la ciutat, quedant *Kese* com expressió de l'ètnic per llurs habitants».³⁸⁵ També sostenen la teoria *Kese* = nom ètnic, Manuel Crusafont, Manuel Garcia, i Anna M. Balaguer en la *Història de la moneda catalana* (1986), i el numismàtic tarragoní Jaume Benages i Olivé en el magnífic volum *La moneda de Tarragona* (1994). Per als primers «el mot *Kese* ha de referir-se al nom ètnic, els kessetans, i que aquestes monedes tan pogueren encunyar-se a Tarragona com a la seva regió»,³⁸⁶ i la dracma amb la llegenda ibèrica *Tarakonsalir*, confirma que el nom llatí de *Tarraco* prové d'un nom ibèric; i el segon està d'acord amb l'origen prellatí de *Tarraco*, nom del poblat ibèric, i amb

384 BELTRÁN VILLAGRASA, Pío: «Algunas monedas retocadas con la leyenda Cese» a *Butlletí. Arqueològic*, anys 1967-1968, pàg. 233-251.

385 VILLARONGA, Leandre :«La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica» a *Butlletí Arqueològic*, anys 1982-1983, núm. 4 i 5, pàg. 87-100.

386 Pàg. 27.

que *Kese* «ha de referir-se al nom ètnic dels pobladors d'aquest territori: els kesetans». ³⁸⁷

Però l'opinió actualment generalitzada entre numismàtics relativa al lloc de les emissions i el significat de la llegenda *Kese* té punts flacs perquè dona per provats fets hipotètics. Els posa de manifest l'epigrafista i arqueòleg Géza Alföldy en reflexions que fa a l'obra *Tarraco* (1991): «no sabem amb certesa si la llegenda monetària *Kesse* és un topònim o un nom ètnic equivalent a *cessetani* (tribu dels cessetans), ni està comprovat que les monedes s'encunyessin a Tarragona i no en un lloc del territori que ocupaven els cessetans o cossetans. En tot cas només ho suposem per la gran quantitat que se n'han trobat a Tarragona, però en podria ser la causa que, a mitjans del segle II aC, Tàrraco també fos pels indígenes, el centre comercial més important de la zona». Per tant —conclou Alföldy—, «al segle III aC les monedes podien haver-se encunyat a Cissis, o si s'hagués destruït, en un altre lloc amb la llegenda *Kesse*, nom de la tribu dels cessetans.» ³⁸⁸

Els arqueòlegs Pedro Otiña i Joaquín Ruiz de Arbulo, en el ja citat article «De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización», no comparteixen la teoria ètnica i són de l'opinió que el poblat preromà localitzat a la zona portuària de Tarragona és *Cesse*, capital de la tribu ibèrica dels cessetans; un *oppidum* que els grecs anomenaven *Tarràcon* i els llatins *Tàrraco*, un topònim primitiu del qual el prefix *tar(r)-* és propi d'hidronímics a la Mediterrània, que al segle III aC prengué el nom ibèric de *Kese*, sense perdre el primitiu. Subratllen que no fou un cas únic d'assentament portuari preromà que presenta a la vegada nominacions en iber, grec i llatí; són els casos d'Empúries i Sagunt (*Emporion/Untica-Indica/Emporiae i Saiganthe/Arsel/Saguntum*). Per tant, l'emissió de moneda romana amb la llegenda *Kese/Kesse* no significa que *Cesse* i *Tàrraco* fossin dos nuclis urbans distints, sinó que es refereix a la ciutat *Cesse/Tàrraco* que gaudí de l'estatut de privilegi atorgat per Roma, com a ciutat lliure o federada.

387 Pàg. 9.

388 ALFÖLDY, Géza: *Tarraco*, cap. III, 1. «Los problemas del poblamiento prerromano. c) Las monedas y el problema de Tarakon y Kesse», pàg. 23-24.

La controvertida identificació de Kesse, amb Cissa o Cissis

La lectura dels textos de Polibi i Livi sembla indicar que Cissis/Cissa era un modest poblat fortificat (*oppidum parvum*, escriu Livi) que es trobava en la ruta seguida per Anníbal a Catalunya (conca del Segre i altres comarques de l'interior), camí d'Itàlia, una vegada declarada la Segona Guerra Púnica.³⁸⁹ Però probablement atrets per la homofonia *Kissis/Kesse* o *Cissis/Cesse* i sense ficar-se en qüestions etimològiques, la hipòtesi que els dos topònims es refereixen a un mateix poblat també ha tingut adeptes, sobretot des que Emil Hübner mantingué que Kesse no fou Tàrraco sinó Cissa, basant-se en l'expressió de Polibi falsejada: «Cissa fou l'antiga capital dels cassetans».³⁹⁰

Ens saltarem tot el que s'ha dit sobre aquesta qüestió en els darrers cent anys —que és molt i variat— i ens limitarem a assenyalar que a les acaballes del segle xx la possible identificació de Cissis/Cissa, lloc d'insegura localització, amb Cese/Cesse, continuava sent un tema controvertit. I així, mentre els autors de la magnífica guia arqueològica *Tàrraco* (1991; segona edició 1999) no dubten a dir: «Tot i que les fonts aparenten el contrari, la numismàtica i l'arqueologia proven que aquesta Cissis i Tàrraco van ser la mateixa ciutat. Un petit poblat ibèric costaner que esdevingué la principal base d'hivernada dels exèrcits romans a Hispània»,³⁹¹ Otiña i Ruiz de Arbulo en el treball *De Cese a Tarraco*, que acabem de citar, no creuen que Cese tingui res a veure amb Cissa, poblat de la mateixa tribu que els romans destruïren després d'haver derrotat el cartaginès Hannó. En efecte, Polibi i Livi no confonen els dos poblats, però és un contrasentit que posa sota sospita els textos d'aquests dos autors el fet que els romans destruïssin un poblat cassetà (Cissa) i al mateix temps en protegissin un altre (Kesse) de la mateixa tribu; per això es pregunten: ¿Es tracta de narracions ajustades als fets, o d'una invenció de l'analítica romana que tenia per finalitat contrares-

389 Segons Polibi, era una $\pi\omicron$, i segons Livi, un *oppidum parvum*.

390 En realitat el text de Polibi (*Història*, 3, 76, 1) es refereix a «una ciutat anomenada Cissa», però en cap lloc diu que fos la capital dels cassetans.

391 Segona edició, pàg. 21.

En una altra *Guia arqueològica de Tarragona* publicada al *Diari de Tarragona* l'any 1984, JAUME MASSÓ descarta que Cissa pugui ser la Kese o Kesse de les monedes.

tar els dolorosos i humiliants èxits coetanis d'Anníbal a Trasimè i Canne³⁹² Mantenir que Cissa —poblat ibèric que segons Polibi i Tit Livi saquejaren i destruïren els romans a la Segona Guerra Púnica— sigui Kese/Tàrraco es fa molt difícil després que Ester Ramon, una de les arqueòlogues que participaren en l'excavació i estudi del poblat preromà de Tarragona, l'any 1998,³⁹³ hagi afirmat que en cap estrat es trobà indicis de destrucció violenta.

392 Pàg. 110.

393 RAMON, Ester: «L'assentament ibèric de Tàrraco».

Epileg

Els historiadors, com qualsevol altre humà, són propensos a apassionar-se per motius conceptuals, prejudicis patriòtics o religiosos, o senzillament per causes més pragmàtiques; pretendre, doncs, que interpretin o comentin els episodis històrics o els resultats d'una investigació amb absoluta imparcialitat és demanar un impossible. Així mateix, hem pogut constatar en el recorregut historiogràfic que hem realitzat en aquest modest treball, que en qualsevol època poques coses hi pot haver menys asèptiques per a un historiador que la recerca d'uns orígens: per molt que s'hi esforci difícilment ho farà si no és en clau patriòtica. Començarà per no poder evitar els prejudicis del factor antiguitat, i si s'escau, dotarà els fundadors de la seva comunitat sigui nacional o d'inferior entitat (regional, comarcal o local) d'unes senyes d'identitat (ADN cultural) que els diferenciïn d'altres grups ètnics. I acabarà per omplir el teòric fet fundacional que reconstrueix amb fantàstiques gestes èpiques d'uns herois virtuoses i de gran fortalesa física.

Se'ns podrà objectar que aquest judici és vàlid per a la major part d'erudits del temps de la història fabulosa; justament per aquells que imaginaren un fantàstic naixement de Tarragona digne de la colònia romana de Tàrraco, l'opulència de la qual encara podien admirar en abundants restes arqueològiques monumentals (*Tarraco cvanta fvit!*). Però aquesta objecció és una veritat a mitges perquè els historiadors i arqueòlegs posteriors al fabulisme (que es consideraven investigadors científics), quan proven d'explicar els orígens embasten teories en les quals l'antiguitat i les essències ètniques es barregen amb proves pseudocientífiques per omplir els buits que deixa la insuficiència de proves materials. El resultat fou que els vells personatges fabulosos es substituïren per uns hipotètics constructors del mur que anomenaren *ciclopi*, entès com a testimoni arqueològic que, pel seu aspecte primitiu, atribuïren a uns suposats fundadors de la ciutat molt antics. Arribaren a aquesta conclusió amb l'aplicació de l'arqueologia analògica o comparativa com a mètode de treball. Però, l'evolució de les tècniques de recerca i les proves que subministraven noves troballes, cada dia millor datades i més ben catalogades, acceleraven l'enterrament de les teories existents i la formulació de noves teories, tan provisionals com les anteriors.

Un fet notable és que el moviment historicoarqueològic renovador català del segle XIX tingué a Tarragona una projecció singular que es canalitzà a través de la Societat Arqueològica. Els arqueòlegs i historiadors tarragonins salvaren valuoses restes descobertes en el més important jaciment arqueològic romà explorat fins aleshores, conegut com *la Pedrera del Port*, i produïren una bibliografia històrica que explicava l'origen i l'evolució de la primitiva ciutat, amb teories que provaven d'identificar els constructors de l'emblemàtic mur ciclopi amb algun dels pobles que, en la prehistòria, irromperen a l'occident europeu.

Ja en el segle XX un investigador innovador, substituint el mètode analògic per l'estratigràfic en la investigació arqueològica, demostrà que malgrat el seu aspecte primitiu el mur ciclopi era en la seva totalitat obra romana, i encara que ningú dubtà de la rigorositat científica de la intervenció ni de l'honestedat de l'investigador, es produïren fortes reaccions en defensa de l'antiguitat del mur que duraren anys: en el medi local entre tarragonins de soca-rel i en el món de l'arqueologia entre especialistes de prestigi.

És oportú recordar que fa més d'un segle l'historiador local Emili Morera assenyalà que amb les dades que es tenien no es podia escriure la veritable història de Tarragona primitiva, colonial i romana, «ó sea la de su antigüedad y abolengo» però, remarcava que en el tossal tarragoní quedava molt de sòl per remoure, i no dubtava que un dia o altre s'hi trobarien els materials necessaris per a construir aquella història amb «pruebas seguras y positivas, y no en hipótesis más o menos aventuradas, hijas siempre de los esfuerzos de la fantasía, jamás producto de la realidad histórica.»³⁹⁴ El descobriment de vestigis d'un poblat marítim preromà dels s. V-III aC en el nucli urbà de la ciutat, entre 1978 i 1991, confirmen l'encert dels pronòstics de Morera. Es tractava d'un assentament ibèric encara de nom incert, però amb probabilitats que ja dugués el nom de *Tàrraco*. Aquest topònim d'origen prelatí podria haver estat adoptat pels romans per anomenar la base militar fortificada que establiren al costat de l'assentament, al qual acabaren absorbint quan la base militar es convertí en ciutat.

Avui per avui no es pot plantejar, ni en hipòtesi, l'existència d'un establiment humà anterior al poblat ibèric en el tossal tarragoní; però

394 *Tarragona Cristiana*, Tom I (1897), pròleg, II.

queda l'esperança que algun dia es descobreixi l'etimologia i significat del topònim *Tàrraco*, que els lingüistes consideren possible que sigui el rastre d'un primitiu establiment situat en algun lloc de Tarragona o en un indret de l'entorn. Per tant, de fundació provada, només coneixem la de la ciutat romana; aquella ciutat que Plini amb la famosa frase *Tarraco Scipionum opus* ens diu que la pròspera colònia i capital de la província Tarraconense que ell coneix nasqué de la base militar que establiren els germans Escipió. Però el pas de base militar a colònia ens ha deixat nous problemes: el lloc d'emissió i el significat de la llegenda de les monedes iberoromanes de Kese/Kesse, perquè cap de les dues coses ha estat fins ara provada.

Bibliografia

Autors clàssics

AVIÈ, Ruf Fest: *Periple [Ora Maritima]*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1986. [Edició a cura de Pere Villalba i Varneda.]

La Bíblia. Vulgata traduïda del llatí al castellà per Fèlix Torres Amat, anotada per Fèlix Torres Amat i Felipe Scio de San Miguel, i cronologia de Fidel Fita, J. S. Vol. I. Barcelona: Imp. de la Vda. e H. de J. Subirana, 1885.

La Bíblia: Gènesi. Segon Llibre dels Reis. Ezequiel. Abdias. Barcelona: Fundació Bíblica Catalana, 1968.

ESTRABÓ: *Geografia*. Traducció comentada d'Antonio García Bellido: *España y los españoles hace dos mil años, según la Geografía de Strabon*. Madrid: Ed. Espasa-Calpe Argentina S.A. (Colección Austral), vol. 515, 1945.

—: «Geografia de Iberia» a *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VI. Barcelona: Institut d'Arqueologia i Prehistòria, 1952. [Edició, traducció i comentaris d'Adolf Schulten].

JOSEP, Flavi: *Antiquitatum Iudaicarum. Libri XX*. Lugduni, apud Haeredes Iacobi Ivntae, 1566.

JUSTÍ: «Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi», fragments del llibre 44 que tracten d'Hispania, a *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VIII, pàg. 344-354. Barcelona: Institut d'Arqueologia i Prehistòria.

MELA, Pomponi: *Chorographia*. Traducció d'Antonio Garcia Bellido a *La España del siglo primero de nuestra Era*. Madrid: Espasa-Calpe S.A. (Colección Austral), 1947.

—: «Hispania Antigua en la Corografía de Pomponio Mela» a *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VII. Barcelona, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, 1987. [Edició, índexs i traducció a cura de Virgilio Bejarano.]

PLINI EL VELL: *Naturalis Historia*. Text consultat: «Hispania Antigua en la Historia Natural de Plinio el Viejo» a *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VII. Barcelona: Institut d'Arqueologia i Prehistòria, 1987. [Edició, índexs i traducció a cura de Virgilio Bejarano.]

POLIBI: *Història*, llibre III. F. B. M., vol. 75, 1935.

PTOLOMEU, Claudi: *Geografia*. Text consultat: «Hispania Antigua en la Guia de la Geografia de Claudio Ptolomeo» a *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VII. Barcelona: Institut d'Arqueologia i Prehistòria, 1987. [Edició, índexs i traducció a cura de Virglio Bejarano.]

Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri Operum. Venècia: Guillem Zerletti, 1767- 1769. 8 volums.

Autors medievals

ANNIO DE VITERBO, Joan: «Antiquitatum variarum volumina XVII» a *Commentaria Antiquitatum*. París: Ed. Joanne Parvo & Jacobo Badio, 1515.

BENJAMÍ DE TUDELA: *Itinerari*. Versió castellana de J. R. Magdalena Nom de Déu: *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*. Barcelona: Riopiedras Ediciones, 1982.

CARBONELL, Pere Miquel: *Cròniques d'Espanya*, vol. I. Barcelona: Editorial Barcino (Els nostres clàssics), 1997.

Crònica de Sant Joan de la Penya. Saragossa: Imp. del Hospicio, 1876.

Crònica General de Pere III el Cerimoniós, dita comunament «Crònica de Sant Joan de la Penya». Barcelona: Alpha, 1961. [Edició a cura d'Amadeu Soberanas Lleó.]

EIXIMENIS, Francesc: «Dotzè del Crestià o Tractat de regiment de prínceps» a *Lo crestià*. Primera part, cap. XXIV. Barcelona: Ed. 62 i «La Caixa», 1983.

ISIDOR DE SEVILLA: *Etymologiae*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristians, 1993. 2 volums. [Edició bilingüe llatí-castellà de José Oroz Reta i Manuel-A. Díaz Díaz].

JIMÉNEZ DE RADA, Juan Rodrigo (el Toledà): *De rebus Hispaniae*. Alianza Editorial, 1989. [Traducció i notes a cura de Juan Fernández Valverde.]

OROSI, Pau: *Historiarum adversus paganos*. Madrid: Ed. Gredos, 1982. [Edició en castellà.]

PAU, Jeroni: «Barcino» a *Obres*. Vol. I. Barcelona: Curial, 1986. 2 volums.

- Primera Crónica General de España*. A cura de Ramón Menéndez Pidal. Tom I. Madrid: Editorial Gredos, 1977 (3a reimpressió).
- SOCARRATS, Joan de: *In tractatum Petri Alberti... de consuetudinibus Cataloniae inter dominos et vassallos... commentaria*. Barcelona i Lió, 1551.
- TOMIC, Pere: *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*. Bagà: Centre d'Estudis Bagaresos, 1990.
- TURELL, Gabriel: *Recort*. Barcelona: Editorial Barcino (Els nostres clàssics), 1950.
- Viajes de Benjamín de Tudela, 1160-1173*. A cura d'Ignacio Agustín González Llubera. Madrid: Talleres de Sanz Calleja, 1918.

Autors dels segles XVI - XVIII

- ALCOCER, Pedro de: *Hystoria, o descripción de la Imperial cibdad de Toledo, con todas las cosas memorables acontecidas en ella desde su principio y fundación*. Toledo: Juan Ferrer, 1554. [Edició facsimil: Toledo: Instituto de Investigaciones y Estudios Toledanos, 1973.]
- AGUSTÍ, Antoni: *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades de Tarragona* (1587). Madrid: Joseph Francesco Martínez Abad, 1744.
- ANTONIO, Nicolás: *Censura de historias fabulosas*. València: Antonio Bordazar de Artazu, Impresor del S. Oficio, 1742.
- BEUTER, Pere Antoni: *Primera part de la Història de València, que tracta de les antiquitats d'Espanya i fundació de València fins al temps que l'inclit rei don Jaume la conquistà* (1546). València: Institució Alfons el Magnànim, 1982.
- CARTAGENA, Alonso de (arquebisbe de Burgos): *Regum Hispaniæ anacephaleosis*. Hispaniæ Illustratæ. Vol. I, pàg. 246. Francforti: apud Claudium Martinum et Hæredes Johanniis Aubriis, 1603.
- COCK, Henrique: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 á Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Publicada per Alfredo Morel-Fatio i Antonio Rodríguez Villa. Madrid: Imp. Estipia y Galv^a de Aribau, 1876.
- COMTE, Francesc: *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent* (1586). Barcelona: Biblioteca Torres Amat, Curial Edicions Catalanes, 1995.

- CORBERA, Esteve de: *Cataluña Ilustrada*. Nàpols: Antonino Gramiñani, 1678.
- DIAGO, Francesc: *Anales del Reyno de Valencia. Tomo primero, que corre desde su población después del Diluvio, hasta la muerte del rey Don Jayme el Conquistador*. València: impresos a casa de Pedro Patricio Mey, 1613.
- ESCOLANO, Gaspar. *Decada primera de la historia de la Insigne y Coronada ciudad y reyno de Valencia*. València: Pedro Patricio Mey, 1610-1611.
- ESPINALT Y GARCIA, Bernardo: *Atlante Español o descripción general de España*. Vol. V. Madrid, 1781.
- FELIU DE LA PENYA, Narcís: *Anales de Cataluña... desde la primera población de España año del mundo 1788, antes del nacimiento de Cristo 2174, y del Diluvio 143 hasta el presente de 1709*. Vol. I. Barcelona: per Joseph Llopis Impressor, 1709. 3 volums.
- FLÓREZ, Henrique: *España Sagrada*. Vol. XXIV. «Antigüedades Tàrraconenses». Madrid, 1759.
- GARIBAY Y CAMALLOA, Esteban: *Los XL libros d'el compendio historial de las Chronicas y universal Historia de todos los reynos de España*. Anvers, Christophoro Plantino, 1571.
- GIL, Pere: *Geografia de Catalunya, seguit del Libre primer de la història Catalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, y es de cosas naturals de Catalunya*. Barcelona: Quaderns de Geografia, 1949. [Transcripció i edició a cura de Josep Iglésies.]
- GIUSTINIANI, Bernardo: *Historia Generale della Monarchia Spagnola antica e moderna... con la puntuale cronologia d'anni, mesi e giorni, dal Diluvio Universale fino l'anno 1674*. Venècia: Presso Combi & La Noù, 1674.
- IBAÑEZ DE SEGOVIA Y PERALTA, Gaspar (marquès d'Agròpoli i Mondejar): *Dissertaciones Eclesiásticas, por el honor de los antiguos Tutelares contra las ficciones modernas*. Parts I i II. «Nuevamente impresas, añadidas, y ilustradas con la corrección de muchos errores de la primera impresión». Lisboa: imprenta Silviana, 1747.
- LOZANO PARREÑO Y NAVARRO, Andrés: *Compendio Histórico Chronológico Geográfico en que se explica el número de Dignidades, Canonicatos, Raciones, medias-Raciones, y Beneficios de todas la Iglesias Metropolitanas,*

- y catedrales de España*. Madrid: a l'oficina d'Antonio Pérez de Soto, 1756.
- MARCA, Pere de: *Marca Hispanica sive limes hispanicus* (1688). Barcelona: Arts Gràfiques C. N. Gisbert, 1965. [Versió catalana a cura de Joaquim Icart.]
- MARIANA, Juan de: *Historia general de España*. Vol. I. Madrid: Ed. Biblioteca de autores españoles, 1854.
- MASDÉU I DE MONTERO, Joan Francesc de: *Historia crítica de España y de la cultura española*. Vol. I: *España antigua*. Part I, llibre I: «Espanya fabulosa». Madrid, 1784-1805. 20 volums.
- MEDINA, Pedro de: *Libro de las Grandezas y cosas memorables de España* (1548).
- MÉNDEZ SYLVA, Rodrigo: *Población general de España. Catálogo real y genealógico de España*. Madrid, 1675.
- MORALES, Ambrosio de: *Las antigüedades de las ciudades de España que van nombradas en la Corónica con las averiguaciones de los sitios y nombres antiguos* (1575). Tom IX. Madrid: Benito Cano, 1792.
- OCAMPO, Florian de: *Coronica General de España*. Publicats 5 volums (Zamora, 1543-1553) que comprenen fins al segle III aC. Edició consultada: Madrid: a l'oficina de don Rodrigo Cano, 1791.
- PINEDA, Juan de: *Los treinta libros de la monarquía eclesiástica o Historia Universal del Mundo desde su creación*. Barcelona: Jaime Cendrat, 1594.
- PUJADES, Jeroni: *Crònica Universal del Principat de Catalunya*. Barcelona, 1609. [Hi ha dues edicions en castellà del segle XIX, una del 1829 (Barcelona: Imp. José Torner, 1829), i l'altra del 1840, vol. I.]
- ROIG I JALPÍ, Joan Gaspar: *Libre dels feyts d'armes de Catalunya* (1673-1675). Atribuït a Bernat Boades, i suposadament acabat el 1420. Barcelona: Ed. Barcino, 1930-1948. 4 volums.
- SÍCUL, Luci Marineu: *De rebus Hispaniæ memorabilibus opus. Hispaniæ Illustratae*. Vol. I, pàg. 291-517. Francforti: apud Claudium Martini-um ei Hæredes Johannis Aubrii, 1603.

- SOCARRATS, Joan de: *In tractatum Petri Alberti... de consuetudinibus Cataloniae inter dominos et vassallos... comentaria*. Lugduni: apud Antonium Vincentium, 1551.
- TARAFÀ, FRANCISCO: *Chronica de España*. Barcelona, 1562.
- TOSTADO, ALFONSO: *Comentaris in Genesim*. Venetiis: apud Baptistum et Io. Bernardum Sessam, fratres, 1596.
- VASEUS, Joan: *Chronica rerum memorabilium Hispaniae. Hispaniae Illustratae*. Vol. I, pàg. 572-727. Francforti: apud Claudium Martinum et Hæredes Joannis Aubrii, 1603.
- VELÁZQUEZ DE VELASCO, Luis Joseph (marquès de Valdeflores): *Ensayo sobre los alfabets de las letras desconocidas que se encuentran en las mas antiguas Medallas y Monumentos de España*. Madrid: Antonio Sanz, 1752.
- VILADAMOR, Antoni: *Primera part de la Història General de Catalunya* (1585). Edició a cura de Lluís Orriols i Monset: «Antoni Viladamor i la seva Història General de Catalunya. La invenció de la història». Barcelona: Dalmau Editor, 1999.
- ZURITA, Jerónimo: *Anales de la Corona de Aragón*. València: imprès per Anubar, 1967. [Edició a cura d'Antonio Ubieto Arteta i Mª Desemparados Pérez Soler.]

Autors moderns. Segle XIX

- AGUILÓ, Tomás: *Memoria sobre los auxilios que presta la Arqueologia a la Historia, leída en la Sociedad Arqueológica Tàrraconense el 4 de mayo de 1848*. Tarragona, 1848.
- AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni: *Història de Catalunya*. 1887. 2 volums.
- BALAGUER, Víctor: *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón (1650-1863)*. Vol. I. Barcelona: Lib. de Salvador Manero, 1860.
- BARCÍA, Roque: *Primer diccionario etimológico de la lengua española*. Vol. V. Madrid: Tip. Alvarez, Hnos., 1883.
- BOFARULL Y BROCÀ, Antoni: *Història crítica civil y eclesiàstica de Catalunya* (1876-78). Vol. I. Barcelona: Biblioteca Clàssica Catalana, 1906.
- CANTÚ, César: *Història Universal*. Vol. I i II. Barcelona: F. Nacente, 1886.

- DELGADO, Antonio: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*. Vol. III. Sevilla: Sres. A. Izquierdo y Sobrino, 1876.
- FULGOSIO, Fernando: «Crónica de la Provincia de Tarragona» a *Crónica general de España*. Madrid: Ed. Rubio, Grillo y Vitturi, 1870.
- GEBHARDT, Víctor: *Historia general de España y de sus Indias*. 2a ed. Tom I. Barcelona: Imp. Luis Tasso, 1864.
- GODOY ALCÁNTARA, José: *Història crítica de los falsos cronicones*. Madrid, 1868.
- GUILLEN GARCIA, M. G. J.: *Les hétheens ont ils colonisé la Catalogne? Acropolis cyclopeenne de Tarragona*. Fribourg: Lib. de l'Oevre de Saint-Paul, 1899.
- HÜBNER, Emilio: *La arqueología en España*. Barcelona: Suc. de Ramírez y C^a, 1888.
- LABORDE, Alexandre de: *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Publicacions Abadia de Montserrat, 1974.
- LAFUENTE, Modesto: *Historia general de España*. Vol. I. Madrid: Muntaner y Simón, 1887.
- LAVALLÉE, Joseph; GUÉROULT, Adolphe: «Espagne» a *Univers pittoresque*. París: Firmin Didot, Frères; 1844.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramanr*. Vol. XIV. Madrid, 1849.
- MORAYTA, Miguel: *Historia General de España*. 2a ed. Vol. I. Madrid, 1886.
- PARIS, Pierre: *Essai sur l'art et industrie de l'Espagne primitive*. Premi Martorell 1902.
- : *Promenades Archéologiques en Espagne*. París: Ernest Leroux, 1910.
- PETIT RADEL, Louis Ch. F: *Recherches sur les monuments cyclopéens*. París: Imprimerie Royale, 1841.
- PIFERRER I FÀBREGAS, Pau: *Recuerdos y Bellezas de España*. Barcelona: Imp. Joaquín Verdaguer, 1839. Reedició: Barcelona, Ed. Barcino, 1939.
- RUBIÓ Y ORS, Joaquín: *Lecciones Elementales de Historia Universal para alumnos de Segunda Enseñanza*. Barcelona: Tip. Católica, 1875.

SERRANO, Nicolás Maria: *Diccionario Universal de la Lengua Castellana, Ciencias y Artes*. Vol. XI, pàg. 121-122. Entr.: Tar. Madrid, 1878. 12 volums.

VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario de las Iglesias de España*. Madrid: Imp. Rl. Academia de la Historia, 1851.

Autors moderns. Primera meitat del segle xx

ALBERTINI, Eugeni: «Sculptures Antiques du Conventus Tàrraconensis» a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, any IV, pàg. 323-474, [1911-1912].

BERLANGA, M. RODRÍGUEZ DE: «Estudios epigráficos de las pequeñas inscripciones jurídicas romano-hispanas» a *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*. Vol. IV, any IX, núm. 46, 1903-1905.

BORI Y FONTESTÀ, Antonio: *Historia de Cataluña*. Barcelona: Lib. de Montserrat, 1910.

BOSCH GIMPERA, Pere: *Prehistòria catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1919.

—: *La arqueología pre-romana hispánica*, 1920.

—: «El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España» (México, 1944) a *Paletnología de la Península Ibérica. Colección de trabajos sobre Celtas, Iberos, Vascos, Griegos y Fenicios*. Graz-Austria: Akademische Druch-u, 1974.

BOTET I SISÓ, Joaquim: *Les monedes de Catalunya*. Barcelona: Puvill - Editor, 1976. 3 volums (1906-1908). [Edició facsimil.]

BRUNET Y BELLET, Josep: *Los hetheus. Notas críticas á propòsit d'un opúscul en que's tracta de si'ls hetheus colonisáren Catalunya*. Barcelona: Establ. tipogràfic de Jaume Vives, 1900.

COLL I ALENTORN, Miquel: «El problema de l'autenticitat del *Llibre de feyts d'armes de Catalunya*». Pròleg al vol. IV de Bernat Boades: *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*. Barcelona: Ed. Barcino (Els nostres clàssics), 1948.

- GARCIA Y BELLIDO, Antonio: «A propósito del artículo de Serra Vilaró en este mismo número» a *Archivo Español de Arqueología*, 76, pàg. 280-282, 1949.
- : *La España del siglo primero de nuestra era*. Madrid: Espasa-Calpe, S.A. (Colección Austral), 1947.
- MÉLIDA, José Ramón: *Arqueología española*. Barcelona: Col. Labor, 1929.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón: *Crónicas generales de España*. Madrid, 1918.
- PUIG I CADAFALCH, Josep; FALGUERA, Antoni de; GODAY, Josep: *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Vol. I. Barcelona, 1909.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Història Nacional de Catalunya*. Vol. I. Bilbao: Edit. La Gran Enciclopèdia Vasca, 1972. [Edició facsímil.]
- SERRA I RÀFOLS, Josep de Calassanç: *El poblament prehistòric de Catalunya*. Vol. 15. Enciclopèdia Catalana (Sec. Geografia General de Catalunya, València i Balears), 1930.
- VIVES ESCUDERO, Antonio: *La moneda hispánica*. Madrid: Edit. Reus, 1926.

Autors moderns. Segona meitat segle xx

- AGUADÉ I SANS, Enric: *Topònims Ibèrics*. Reus: Arts Gràfiques Estel, 1998.
- ALCOBERRO, Agustí: «La cruïlla historiogràfica del segle xv. Historiografia medieval i humanisme» a *L'Avenç*, núm. 165, desembre de 1992, pàg. 18-21.
- : «Humanisme i historiografia a la Corona d'Aragó, de Ferran el Catòlic a Carles V». Congreso Internacional para la conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V. Vol. III: *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*, pàg. 215-235. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001.
- BALANÀ I ABADIA, Pere: *Els noms de lloc de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1990.
- CARBONELL, Eudald: *Els somnis de l'evolució*. Barcelona: National Geographic, 2003.

- CARO BAROJA, Julio: *Las falsificaciones de la Historia*. Barcelona: Seix Barral S.A., 1992.
- : «Los reyes de la España Antigua» a *Estudios sobre la España Antigua*. Madrid: Cuadernos de la «Fundación Pastor», 1971.
- CEBRIÀ, Artur; MURO, Ignacio; RIU, Eduardo: «La arqueologia y la prehistoria en el siglo XIX» a *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua de España (siglos XVIII-XX)*. Ministerio de Cultura, 1991.
- COROMINES I VIGNEAUX, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECAT)*. Vol. VIII. Entr.: *Tarrec*. Barcelona: Ed. Catalana, 1980 i s.
- : *Onomasticon Cataloniae*. Vol. VII. Entr.: *Tarragona, Tàrrrega*.
- CORTADELLAS I VALLÈS, Anna: *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Curial E. C., Publ. Abadia de Montserrat, 2001.
- CRUSAFON, Miquel; GARCIA, Manuel; BALAGUER, Anna M.: *Història de la moneda catalana*. Barcelona: Caixa de Barcelona, 1986.
- DURAN, Eulàlia: «La difusió de l'obra de Pere Tomic: edicions i manuscrits» a *L'Avenç*, núm. 165, desembre de 1992.
- FERRER I BOSCH, M. Antònia: «Context europeu de la Reial Societat Arqueològica» a *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tàrraconense*. Tarragona. F. Sugrañes Editors, 1994
- GARRIDO, Carlos: *Arqueología de Cataluña y Baleares. Una guía práctica para visitar el pasado*. Barcelona: Edit. Planeta, 1998.
- MOUSNIER, Roland; LABROUSSE, Ernest: «El siglo XVIII. Revolución intelectual, Técnica y política (1715-1815)». Vol. V de la *Historia General de las Civilizaciones* de Maurice Crouzet. Barcelona: Ed. Destino, 1958. 8 volums.
- MALUQUER DE MOTES, Joan: *Prehistòria i Edat Antiga [fins al segle III]*. Vol. I de la *Història de Catalunya* de Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 1998.
- MOLERA, Santi: «Ibers i csetans, un segle d'estudis» a *Kesse*, núm. 28, agost de 1998.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep: *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

- MOREU REY, Enric: *Els nostres noms de lloc*. Mallorca: Edit. Moll, 1982.
- PEDRALS, Xavier: «Pere Tomic: historiografia política entre el món medieval i l'humanisme» a *L'Avenç*, núm. 165, desembre de 1992.
- RIU I BARRERA, Eduard: «Orígens i evolució de l'Arqueologia a Catalunya» a *Cultura* 3, juliol-agost de 1989.
- RIU I RIU, Manuel: «Les fonts de les «Històries» de Pere Tomic» a *L'Avenç*, núm. 165, desembre de 1992.
- SARRAILH, Jean: *La España Ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1957.
- SIMON I TARRÉS, Antoni: *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, 1999.
- SOLEVILA, Ferran: *Historia de España*. Barcelona: Ariel S. A., 1953. 8 volums.
- Tabula Imperii Romani*. Full K/J-31. Pyrénées orientales - Balears. Tàrraco - Balears. Instituto Geográfico Nacional, 1997.
- TARRADELL, Miquel: *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1962.
- : «Prehistòria i antiguitat» a *Història dels catalans*. Vol. I. Barcelona: Ariel, 1961.
- : «Precedents de segles i mil·lenis» a *Arrels de la Catalunya Mil·lenària*. Barcelona: Nadala de la Fundació Jaume I, 1984.
- TATE, Robert B.: *Joan Margarit i Pau. Cardenal i bisbe de Girona*. Barcelona: Curial, 1976.
- : «Mitologia en la historiografia espanyola de la Edad Media y del Renacimiento» a *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*. Madrid: Edit. Gredos S.A. (Biblioteca Románica Hispánica), 1970.

Bibliografia local

SEGLES XVI-XVIII

- BONI, Carles: *Epítome Historial de Tarragona*. 1751. Tarragona: Biblioteca Tàrraconense, 3; 1993. [Edició a cura d'Andreu Dasca i Roigé, Jordi Rovira i Soriano, Francesc Barriach i Molas.]

DALMASSES I ROS, Pau Ignasi de: *Disertación histórica por la patria de Paulo Orosio...que fue Tarragona en Cataluña y no Braga en Portugal*. Barcelona: Casa de Figueró, 1702.

DESPUIG, Cristòfor: *Els col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. 1557. Barcelona: Curial, 1981.

MARTORELL I DE LUNA, Francesc: *Historia de la Antigua Hibera*. 1627. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, 1997. [Edició facsímil]

PONS D'ICART, Lluís: *Llibre de les Grandeses de Tarragona*. Barcelona: Curial, 1984. [A cura d'Eulàlia Duran].

—: *Libro de las grandezas y cosas memorables de la ciudad de Tarragona. Hecho por micer Luys Pons de Ycart gentilhombre y doctor en derechos, natural de la misma ciudad*. Tarragona: Llibreria Guàrdias, 1980.

SEGLE XIX

ALBIÑANA Y DE BORRÁS, Juan; BOFARULL Y BROCA, Andrés de: *Tarragona monumental*. Tom I. Tarragona: Imp. de Arís y Jurnet, 1849.

AIZQUIEL, José F. de: «El origen de Tarragona y etimología de este nombre (escrito por...en octubre de 1857)» a *Boletín Arqueológico*. Èp. I, 1921, núm. 1, pàg. 18; núm. 2, pàg. 45.

FERNÁNDEZ I DOMINGO, Daniel: *Anales de la historia de Tortosa desde su fundación hasta nuestros días*. 1867. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, 1998. [Edició facsímil.]

HERNÁNDEZ SANAHUJA, Bonaventura: *Resumen histórico-crítico de la ciudad de Tarragona, desde su fundación hasta la época romana, con una explicación de los fragmentos del sepulcro egipcio descubierto en marzo de 1850*. Tarragona: Imp. José Antonio Nel·lo, 1855.

—: «Informe de la Comisión Mixta de la Sociedad Arqueológica y Comisión de Monumentos de Tarragona, sobre algunas antigüedades descubiertas en la misma ciudad remitido per copia á la Academia» a *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*. 1863.

—: *Estudios sobre el origen, épocas y vicisitudes de las monedas autónomas de Cose, de carácter ibérico*. Tarragona: Imp. F. Arís é Hijo, 1884.

- : *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana*. Tarragona: Est. Tip. de Adolfo Alegret, 1892.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, Bonaventura; TORRES SEDÓ, Josep M. de: *El indicador Arqueológico de Tarragona*. Tarragona: Imp. Puigrubí y Arís, 1867. [Edició facsimil. Edicions Ajuntament de Tarragona, 1982.]
- HÜBNER, Emili: *Antichità de la Spagna: II. Tarragona*.
- JUNTA DE L'ASSOCIACIÓ D'ARQUEÒLEGS: *Muralla de Tarragona*. 1871. Documentos destinados a evitar la enagenación y destrucción de aquellos monumentos.
- MORERA I LLAURADÓ, Emili: *Tarragona antigua y moderna*. Tarragona: Establecimiento Tipográfico de F. Arís é Hijo, 1894.
- : *Compendio de la Historia de España...para el uso de los alumnos de la Segunda Enseñanza, Escuelas Normales y Seminarios Conciliares*. Tarragona: Establecimiento Tipográfico de Adolfo Alegret, 1891.
- PUIGJANER Y GUAL, José: *Historia de la villa de Valls*. Valls: Imp. Francisco Pellisser, 1881.

SEGLE XX. PRIMERA MEITAT

- ALEGRET, Adolf: *Tarragona a través del siglo XIX*. Tarragona: Torres & Virgili, 1924.
- BOSCH GIMPERA, Pere: *Problemes d'Història antiga i d'arqueologia tarragonina*. Tarragona: Suc. de Torres & Virgili, 1925.
- CAPDEVILA I FELIP, Sanç: *Tarragona. Guia històrio-arqueològica*. 1931.
- CASTILLO Y QUARTIELLERS, Rodolfo: «Objetos egipcios encontrados en Tarragona» a *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Març de 1908.
- GIBERT Y OLIVÉ, Agustí M^a: *Ciutats focenses del litoral cosetà*. Barcelona: Tip. l'Avenç, 1900.
- : *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*. Barcelona: Tip. l'Avenç, 1909.
- LLORT, Pere: «Les muralles de Tarragona» a *Boletín Arqueológico*. Èp. III, núm. 42, 1929- 1932.
- MARTÍNEZ SANTA-OLALLA, Julio: «Las murallas ciclópeas de Tarragona» a *Butlletí Arqueològic*. Núm. 37-40, 1935.

- MATEU Y LLOPIS, Felipe: «Tarakon y Kose, dos topónimos ibéricos». *Boletín Arqueológico*. Èp. IV, 1949.
- MORERA I LLAURADÓ, Emili: *Geografia de Catalunya. Província de Tarragona* (s/d).
- NICOLAU D'OLWER, Lluís: «Mitologia barcelonina». Ateneu Barcelonès. [Discurs llegit en la sessió inaugural del curs acadèmic 1933-1934, el dia 26 de febrer de 1934.]
- NAVASCUÉS, Joaquín M. de: *Tarragona*. Barcelona: IV Congreso Internacional de Arqueología, 1929.
- PLANAS I QUINTÀ, Pedro S. I.: «Importancia Histórico-Arqueológica de Tarragona desde los tiempos pre-históricos hasta el imperio de César Augusto». Tarragona: Tip. F. Sugrañes, 1921. [Conferència a la Diputació el 30 de juny de 1921. Extracte: *Butlletí Arqueològic*. Èp. III, núm. 3 i 4, 1921; núm. 5, 1922.]
- SCHULTEN, Adolf: *Fontes Hispaniae Antiquae* I, Aviè: *Ora Maritima*. Barcelona: Lib. Universitaria de A. Bosch, 82-83. Berlín: Weidmannsche Buchhandlung, 1922.
- : *Tàrraco*. 2a ed. Tarragona: Tallers Tipogràfics Suc. de Torres & Virgili, 1934. [3a ed. Barcelona, 1948.]
- SERRA VILARÓ, Juan: *Excavaciones en Tarragona. Memoria presentada a la Junta Superior de Excavaciones*. Madrid: Tipografía de Arxivos, 1932.
- : «Scavi e ritrovamenti in Spagna». Spoleto: Reale instituto di Studi Romani, 1946.
- : «Las murallas de Tarragona son enteramente romanas» a *Diario Español*, 21 de gener de 1949.
- : «La muralla de Tarragona» a *Archivo Español de Arqueología*, 76. 1949.

SEGLE XX. SEGONA MEITAT

- ADSERIAS SANS, Maria; RAMON SERIÑENA, Esther: «Excavacions al carrer de Pere Martell - Eivissa: Noves aportacions al coneixement arqueològic del Sector sud-occidental de Tarragona» a *Acta Arqueològica, 1990-1991*. Tarragona: Reial Societat Arqueològica de Tarragona.

- ADSERIAS, M.; BURÉS, L.; MIRÓ, M. T.; RAMON, E.: «L'assentament pre-romà de Tarragona» a *Revista Arqueològica de Ponent*, 3. Lleida, 1994.
- ADSERIAS, M.; BURÉS, L.; MIRÓ, M. T.; RAMON, E.: «L'assentament pre-romà i el seu paper dins l'evolució de la ciutat de Tàrraco» a *Actes. Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Vol. 2. Tarragona, 1994.
- ALFÖLDY, Géza: «Tàrraco y el Imperio Romano». Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1988. [Discurs llegit a la cerimònia d'investidura l'11 d'octubre de l'any 1988.]
- : «Tàrraco» a *Fòrum, temes d'història i d'arqueologia tarragonina*, 8. Tarragona, 1991.
- ASENSIO, D.; CIURANETA, M.; MARTORELL, S.; OTIÑA, P.: «L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació arqueològica al carrer dels Caputxins, núm. 24, l'any 1978» a *Tàrraco* 99. Actes de les Jornades d'arqueologia sobre intervencions a la ciutat antiga i el seu territori (1993-1999), 71-81. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2000.
- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X.; MASSÓ, J.; RUIZ DE ARBULO, J.: *Tàrraco. Guia arqueològica*. 1a ed. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1991. [2a ed., 1999.]
- : «La cronologia de les muralles de Tàrraco» a *Revista d'Arqueologia de Ponent* Lleida, 1991.
- AVELLÀ VIVES, Joaquín: *Tarragona romana*. Valls: Imp. Moncunill, 1967.
- BELTRÁN MARTÍNEZ, Antonio: «El problema de la muralla ciclòpea de Tarragona» a *Cesaraugusta*, 29-30. 1967.
- BELTRÁN VILLAGRASA, Pío: «Algunas monedas retocadas con la leyenda Cese» a *Boletín Arqueológico*. Ép. IV, 1967-1968.
- BENAIGES I OLIVÉ, Jaume: *Les monedes de Tarragona*. Tarragona: Soc. Catalana d'Estudis Numismàtics, 1994.
- BERMUDEZ MEDEL, Alejandro: «Las estratigrafías documentadas por Hernández Sanahuja a la luz de los conocimientos actuales. Algunas reflexiones» a *Butlletí Arqueològic*. Núm. extraordinari, 1991.
- DASCA I ROIGÉ, Andreu; ROVIRA I SORIANO, Jordi: «El sepulcre egipci» a *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tàrraconense*. Tarragona: F. Sagrañes Editors, 1994.

- FAMANC, Auguste le: «Nota filologica. Tàrraco, Tarragona, nombre celta» a *Boletín Arqueológico*. Èp. IV, 1957.
- HAUSCHILD, Th.: «Excavaciones en la muralla romana de Tarragona» a *Butlletí Arqueològic*. Èp. V, núm. 6-7, 1984-1985. Tarragona, 1988.
- ICART LEONILA, Joaquim: *Cal·lípolis fou Tàrraco*. Tarragona: Gràf. Gabriel Gibert, 1992.
- LAMBOGLIA, Nino: «Il problema delle mura e delle origini di Tarragona» a *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de los cursos internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*. Barcelona, 1974. [Conferència pronunciada a l'Ajuntament de Tarragona el 13 de setembre de l'any 1952, en ocasió del VI Curs Internacional de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona]
- MARTÍNEZ SANTA-OLALLA, Julio: «Las murallas ciclópeas de Tarragona» a *Boletín Arqueológico*. LII. 37-40. 1952.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume: «L'aparició del "sepulcre egipci" de Tarragona» a *El Punt*, 8 de juny de 1999.
- : «Els Cessetans. El poblament ibèric al Camp de Tarragona» a *Guia Arqueològica de Tarragona*. Tarragona: Diari de Tarragona, 1984.
- MENCHÓN BES, Joan; MASSÓ CARBALLIDO, Jaume: *Les muralles de Tarragona*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Olivé, 1999.
- MIRÓ I ALAIX, M. Teresa: «Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)» a *Butlletí Arqueològic*. Èp. V, núm. 6 i 7, 1984-1985.
- OTIÑA HERMOSO, Pedro: «Els ibers al Camp de Tarragona» a *Kesse*, núm. 28. Agost de 1998.
- OTIÑA, Pedro; RUIZ DE ARBULO, Joaquín: «De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización» a *Empúries*, núm. 52. Any 2000.
- PERICAY, Pedro: *Tàrraco: Historia y mito*. Tarragona: Reial Societat Arqueològica de Tarragona, 1952.
- QUINTANA I MARÍ, Antoni: «Biografia desapassionada d'Antoni de Martí i Franquès» a *Miscel·lània Antoni de Martí i Franquès*. Tarragona: Ajuntament, 1985.

- RECASENS I COMES, Josep M.: «El poblado pre-romano de Tarakon o Tarrakon» a *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, núm. 6, 1962.
—: *La ciutat de Tarragona*. Vol. I. Barcelona: Editorial Barcino, 1966.
- RAMON SARIÑENA, Ester: «L'assentament ibèric de Tàrraco» a *Kesse*, núm. 28. Agost de 1998.
- RIU I BARRERA, Eduardo: «La reflexió estratigràfica de B. Hernández i Sanahuja a Tarragona entre 1850 i 1870» a *Butlletí Arqueològic*. Núm. extraordinari, 1991.
- RUIZ DE ARBULO, Joaquín: «La fundación de la colonia Tárraco y los estandartes de César» a *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. València, 2002.
- SÁNCHEZ REAL, José: «Callipolis» a *Boletín Arqueológico*. Ép. IV, fasc. 51-52. Juliol- desembre de 1955.
—: *La muralla de Tarragona*. Tarragona: Ajuntament, 1986.
- SERRA VILARÓ, Joan: «Cal·lipolis» a *Boletín Arqueológico*. Ép. IV, 1950.
- SERRES SENA, Eduard: «Callipolis» a *Boletín Arqueológico*. LII, 37-40, 1952.
- SOBERANAS, Amadeu J.; MASSÓ, Manuel J.: *Bibliografia impresa de B. Hernández Sanahuja*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992.
- VILLARONGA, Leandre: *Les monedes ibèriques de Tàrraco*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1983.
—: «Les dracmes ibèriques de Tàrraco» a *Faventia*, núm. 10, 1988.
—: «Les primeres monedes ibèriques de Tàrraco» a *Butlletí Arqueològic*. Ép. V, núm. 14, 1992.

Índex sistemàtic

TAULA DE CONTINGUTS	5
PRESENTACIÓ	7
PREÀMBUL	9
INTRODUCCIÓ	
Notícies de la Tàrraco preromana en els escriptors clàssics . . .	17
El controvertit poema Ora Maritima	17
La referència d'Eratòstenes a través d'Estrabó	22
Tàrraco en els historiadors de la Segona Guerra Púnica . . .	23
Les discutides frases «Tàrraco Scipionum opus» de Plini el Vell i «Tyrrhenica propter Tàrraco» d'Ausoni	24
Fundació mítica de la colònia romana de Tàrraco	25
Memòria de Tàrraco a l'alta edat mitjana	26
L'Itinerari de Benjamí de Tudela.	26
Les restes arqueològiques de Tàrraco en els textos àrabs . . .	29
 I. CICLE DE LA HISTORIOGRAFIA FABULOSA (SEGLES XV - XVII)	
Les fonts literàries	33
Clàssiques de tradició pagana	33
La Geografia d'Estrabó	33
La Historiae de Marc Junià Justí / Pompeu Trogu	35
Clàssiques de tradició judeocristiana	35
Les Antiguitats judaiques de Flavi Josep	35
La historiografia cristiana (s. III - V)	36
Isidor de Sevilla (~560 - 636): transmissor de llegendes i tradicions romanopaganes i romanocristianes	38
De la historiografia medieval castellana	39
De rebus Hispaniae de Rodrigo Jiménez de Rada (~1170- 1247) i l'Estoria d'Alfons X (1221-1284)	39
De la historiografia medieval catalana	41

La Crònica General de Pere III, comunament Crònica de Sant Joan de la Penya	42
Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona de Pere Tomic (?-1481)	43
La fundació de Tarragona en la historiografia humanista catalana	44
En el Paralipomenon Hispaniae de Joan Margarit i Pau (1422-1484)	46
A Cròniques d'Espanya de Pere Miquel Carbonell (1434-1517).	47
El boom de la historiografia fabulosa (s. XVI-XVII)	49
L'apòcrif De Hispanis de Joan Anno de Viterbo (1432-1502)	50
El bíblic Túbal fundador de Tarragona, una ficció ideada per Joan Anno	53
El tubalisme ibèric	54
Cronistes viterbians destacats	55
La Coronica General de España del cronista reial de Carles V, Florian d'Ocampo	55
La Historia de todos los reinos de España d'Esteban de Garibay	58
La Crònica Universal del Principat de Catalunya de Jeroni Pujades	59
Historiadors de la Corona d'Aragó crítics amb el frau del Viterbense.	60
Antoni Agustí (1517-1587)	61
Jerónimo Zurita (1512-1580)	62
Andreu Bosch (s. XVI - c. 1639)	62
Gaspar Escolano (1560-1619)	63
El patriotisme i la llegenda de Túbal	64
Retocs en l'episodi de la fundació de Tarragona per Túbal	67
La recapitulació de l'historiador tarragoní Lluís Pons d'Icart .	71
Els competidors de Túbal en la fundació de Tarragona	75
Hèrcules Libi	76

El rei libi-egipci Taharka (689 - 664 aC), àlies Taraca / Tarraco / Tarracon	77
El mític Teucres, Teucer o Teucher, heroi grec ¹⁷⁷	82
Els grecs de Focea	82
Els germans Gneu i Publi Escipió	83
Els falsos crònics i la història primitiva	84
Els falsificadors catalans del segle XVII	88
Les lloances a Tarragona del francès Pere de Marca (1594-1662)	91
Darrera història (primitiva) fabulosa catalana	92
La Crònica Universal del Principat de Catalunya de Narcís Feliu de la Peña	92
Les destruccions de Tarragona en la història fabulosa	94
II. ETAPA RENOVADORA (SEGLE XVIII)	
La caiguda de la història fabulosa	99
Els renovadors	99
El criticisme històric	100
La història crítica de Masdéu (1744-1817)	101
Comentaris sobre la fundació de Tarragona del renovador Enrique Flórez de Setién	103
La fundació de Tarragona en la historiografia local	104
A l'Arxiepiscopologi del comensal Marià Marí (1733-1809)	105
A l'Epítome Historial de Carles Boni (1708-1773)	106
Els pioners de l'arqueologia tarragonina	107
Un estudi del mur ciclopi tarragoní de principis de segle . . .	113
Incorporació del terme «ciclopi» a l'arqueologia	113
Primera investigació per a definir els constructors del mur ciclopi	114
III. PERÍODE DE LA HISTORIOGRAFIA CIENTÍFICA (SEGLES XIX I XX)	
SEGLE XIX	
Un segle de grans descobertes i de grans agitacions	115

L'evolucionisme	115
El descobriment d'antigues civilitzacions	116
Naixement de la prehistòria	116
La lluita entre creacionistes i evolucionistes	117
Desenvolupament de la història antiga i la prehistòria a Catalunya	121
Les restes de tubalisme en la historiografia	121
Arqueologia prehistòrica i nacionalisme	122
El gran moment de l'arqueologia tarragonina	124
La Societat Arqueològica Tarraconense.	124
El primer treball modern sobre història antiga de Tarragona	125
Teories sobre la construcció del mur ciclopi i la fundació de Tarragona.	126
Les interpretacions de Bonaventura Hernández Sanahuja (1810-1891).	127
El frau de les restes egípcies	127
Les versions de 1855 i 1867	131
De Cose a Tàrraco (1884): una hipòtesi etimològica . .	134
La versió definitiva (1892)	135
Teoria pelàsgica	140
Teoria fenícia	142
Teoria celta	143
Teoria ibera/celtibèrica	143
Les arrels etimològiques del topònim Tàrraco	144
Arrel ibera/hebraica	145
Arrel ibera/èuscara	146
Arrel tirrenoetrusca	147
 SEGLE XX	
L'enigmàtica fundació de Tarragona a mans de prehistoriadors i arqueòlegs	148

Primera meitat de segle

El micenisme	148
L'anàlisi de l'enigma pels tarragonins Agustí M. Gibert i Olivé i Emili Morera Llauredó	148
La prehistòria tarragonina explicada per Agustí M. Gibert	149
La racionalitat d'Emili Morera	153
Antoni Rovira i Virgili (1882-1949): la teoria lígur, com a mal menor	156
La teoria ibèrica de Pere Bosch i Gimpera (1891-1974) . .	157
Adolf Schulten (1870-1960), darrer defensor de la teoria etrusca	159
Joan Maluquer de Motes (1915-1988): la muralla ciclòpia és una mostra de la cultura talaiòtica	161
Antonio García Bellido (1903-1972): la proposta cartaginesa renovada	161
Joan Serra i Vilaró (1879-1869) prova que tota la muralla és obra romana.	162
Les dues primeres exploracions arqueològiques a l'interior de la muralla	162
Commoció que causà el naufragi de les teories vigents . . .	163

Segona meitat de segle

Noves investigacions confirmen que tota la muralla és obra romana	167
Les intervencions de Sánchez Real i Nino Lamboglia (1951)	167
Les intervencions de Theodor Hauschild	169
Les intervencions dels anys 1989-1990	169
Descobriments del poblat prerromà	170
Localització i excavació (1978-1989)	171
Interpretació dels materials recuperats	172
Teories sobre les arrels del topònim Tàrraco	173
Els primers passos de la romanització	176

Les emissions monetàries iberoromanes	176
Les dracmes amb la llegenda Tarakonsalir.	176
Les monedes de Kese/Kesse.	178
Com s'explica la dualitat de noms Kese-Tàrraco	178
La controvertida identificació de Kesse, amb Cissa o Cissis	181
EPÍLEG	183
BIBLIOGRAFIA.	189
Autors clàssics	189
Autors medievals	190
Autors dels segles XVI - XVIII	191
Autors moderns. Segle XIX	194
Autors moderns. Primera meitat del segle XX	196
Autors moderns. Segona meitat segle XX.	197
Bibliografia local	199
Segles XVI-XVIII	199
Segle XIX	200
Segle XX. Primera meitat.	201
Segle XX. Segona meitat	202

«El que avui sabem de la fundació de Tarragona és ben poca cosa, però no hem de perdre l'esperança, perquè qui sap les sorpreses que ens pot donar el subsòl de l'antiga Tàrraco o el seu entorn.» Així ho apunta Josep Maria Recasens, historiador i alcalde de Tarragona entre els anys 1979 i 1989, que ha publicat un llibre que analitza les diferents teories, més o menys científiques o fantàstiques, sobre la fundació de Tarragona. A *La fundació de Tarragona en la historiografia* l'autor ha identificat i analitzat totes les referències historiogràfiques en què s'ha donat una explicació sobre la fundació de la ciutat i la identitat dels primers pobladors. Recasens també ha indagat els motius pels quals un episodi d'interès local, com és la fundació de Tàrraco, ha estat incorporat des del segle XV en les històries generals. De fet, és a partir d'aquest segle que Recasens comença el rastreig, perquè és quan apareix per primera vegada en la historiografia hispànica la inclusió de la fabulosa fundació de Tarragona per Túbal, nét de Noè, primer home que va trepitjar terra ibèrica l'any 143 després del diluvi universal.

Dues coses queden clares en el llibre de Recasens. Per una banda, «si reflexionem sobre el recorregut a través de la historiografia, advertim que els historiadors, per omplir els espais que queden en blanc per la ignorància, recorren a la invenció de fets més o menys fantàstics que presenten com a episodis reals». I, per altra banda, que «els historiadors sovint s'apassionen per motius sentimentals, ideològics, religiosos o, senzillament, per interès». Per això, «poques coses hi poden haver per un historiador menys escèptiques que la recerca de l'origen de la seva nació o ciutat». «Quants historiadors podran evitar la temptació d'ennobrir la pàtria?», és pregunta Recasens.

Cercle d'Estudis Històrics i Socials
Guillem Oliver del Camp de Tarragona